

Paavi Pius XII elokuvissa
Aamen ja Under the Roman Sky

Aksu Palmén
Yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma
Lokakuu 2015

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen tiedekunta		Laitos – Institution Kirkkohistorian laitos	
Tekijä – Författare Palmén, Aksu			
Työn nimi – Arbetets titel Paavi Pius XII:n kuvaukset elokuvissa <i>Aamen</i> ja <i>Under the Roman Sky</i>			
Oppiaine – Läroämne Yleinen kirkkohistoria			
Työn laji – Arbetets art Pro gradu -tutkielma		Aika – Datum 15.10.2015	Sivumäärä – Sidoantal 74
Tiivistelmä – Referat <p>Tässä tutkielmassa selvitän, minkälaisen kuvan elokuvat <i>Aamen</i> ja <i>Under the Roman Sky</i> välittävät paavi Pius XII:sta ja erityisesti hänen suhtautumisestaan juutalaisiin ja holokaustiin.</p> <p>Elokuvat esittävät miltei vastakkaiset näkemykset Piuksesta. <i>Aamen</i> perustuu Rolf Hochhuthin vuonna 1963 julkaistuun näytelmään <i>Sijainen</i>, joka oli ensimmäisiä Piukseen kriittisesti suhtautuvia arvioita. Elokuva toi taiteessa esiintyvän Piuksen kritiikin uudelle vuosituhannelle ja oli samalla osa tieteellisessäkin tutkimuksessa vilkkaana käynnystä keskustelua. Elokuvan esittämät syytökset paavia kohtaan olivat tuttuja esimerkiksi John Cornwellin, Susan Zuccottin ja Michael Phayerin tutkimuksista. <i>Aamenen</i> keskeinen väite on, että Pius ei tehnyt riittävästi juutalaisten suojelemiseksi holokaustilta. Elokuva esittää, että tämä johtui nimenomaan uhrien juutalaisuudesta.</p> <p>Samalla <i>Aamen</i> sopii luontevasti osaksi ohjaaja-tuottaja Costa-Gavrasin filmografiaa, jossa korostuvat auktoriteettien kyseenalaistaminen ja epäluulo valtaapitäviä kohtaan. <i>Aamenta</i> voi pitää hyvin pitkälti Costa-Gavrasin ehdoilla tehtynä ja hänen näkemystään vastaavana elokuvana.</p> <p><i>Under the Roman Sky</i> puolestaan vaikuttaa syntyneen pikemminkin kristilliset arvot omaavien tuotantoyhtiöiden tilaustyönä, kuin ohjaaja Christian Duguay'n taiteellisen kunnianhimon siivittämänä. Se vastaa lukuisiin Piusta vastaan esitettyihin syytöksiin ja esittää hänet juutalaisten suojelijana. Monissa kohtauksissa tunnutaan tarkoituksellisesti tuovan esille Piukseen kohdistunutta kritiikkiä, jotta tuohon kritiikkiin päästäisiin vastaamaan. Näissä tapauksissa <i>Under the Roman Sky</i> tukeutuu väitteissään sellaisiin Piuksen puolustajiin kuten David G. Dalin ja Ronald Rychlack.</p> <p>Elokuvien vastakkainen suhtautuminen Piukseen näkyy jo siinä, miten katolinen kirkko suhtautui niiden tuotantoprosessiin. Penseästi paaviin suhtautuvaa <i>Aamenta</i> ei saatu kuvata Vatikaanissa ja Roomassa, vaan tapahtumapaikat jouduttiin lavastamaan Romaniaan. Piusta puolustavalle <i>Under the Roman Skylle</i> kuvauslupa taas heltisi.</p> <p>Kumpikin elokuva käyttää hyväkseen elokuvallisia keinoja sanomansa esilletuomiseen, mutta hieman eri tavoin. <i>Aamenessa</i> suurin rooli on tapahtumien ja henkilöiden rinnastamisella. Piuksen liikkuminen rinnastuu keskitysleirille kulkevien junien liikkeeseen, mikä välittää viestin paavin roolista holokaustin mahdollistajana. Natsit ja katolilaiset rinnastetaan kahdessa samankaltaisessa kohtauksessa, jossa eliitti mässäilee ylhäisessä yksinäisyydessään sodan kauhuista välittämättä.</p> <p><i>Under the Roman Sky</i> puolestaan turvautuu kuvakerronnassaan perinteiseen uskonnolliseen kuvastoon. Elokuvasa Pius poseeraa toistuvasti ristiinnaulitun Kristuksen tavoin kätet sivuilleen levitetynä, mikä luo hänestä uhrautuvaisen ja rakastavan kuvan. Uskonnollinen taide on elokuvassa merkittävässä roolissa. Sikstuksen kappelin freskojen aiheet kuvastavat elokuvan henkilöhahmoissa tapahtuvia muutoksia.</p> <p><i>Aamen</i> ja <i>Under the Roman Sky</i> osoittavat, että Piuksen toisen maailmansodan aikaisten tekemisten käsittelyssä vastakkainasettelu jatkui 2000-luvulle asti polarisoituneena elokuvataiteessakin.</p>			
Avainsanat – Nyckelord Pius XII, elokuva, holokausti, kansallissosialismi, roomalaiskatolinen kirkko, Costa-Gavras			
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia			
Muita tietoja			

Sisällys

1. Johdanto.....	1
1.1 Tutkimustehtävä	1
1.2 Pius XII – diplomaatti ja virkamies.....	7
1.3 Keskustelu Pius XII:n suhtautumisesta holokaustiin.....	12
2. Hitlerin paavi – Pius XII elokuvassa <i>Aamen</i> (2002).....	18
2.1 Hochhuthin näytelmä <i>Aamenen</i> taustalla.....	18
2.2 <i>Aamenen</i> juoni.....	21
2.3 Pius XII vaikenavana paavina.....	26
2.4 <i>Aamenen</i> vaimea vastaanotto.....	35
3. Pelastava paavi – Pius XII elokuvassa <i>Under the Roman Sky</i> (2010).....	40
3.1 <i>Under the Roman Skyn</i> katolinen tausta.....	40
3.2 <i>Under the Roman Skyn</i> juoni.....	42
3.3 Pius XII juutalaisten puolustajana.....	47
3.4 <i>Under the Roman Skyn</i> ristiriitainen vastaanotto.....	57
4. Johtopäätökset.....	60
5. Liitteet.....	63
6. Lähde- ja kirjallisuusluettelo.....	66
6.1 Lähteet.....	66
6.1.1 Elokuvalähteet.....	66
6.1.2 Painetut lähteet.....	66
6.1.3 Internetlähteet.....	67
6.2 Kirjallisuus.....	71

1. Johdanto

1.1 Tutkimustehtävä

”Elokuva, joka syntyi kuusikymmentä vuotta sitten, täytyy nykyään lukea yhdeksi tärkeimmistä tavoista, joilla aikamme ajatukset ja keksinnöt tulevat tietoisuuteen.” Näillä sanoin paavi Pius XII luonnehti elokuvataidetta kiertokirjeessään Miranda Prosus vuonna 1957. Lisäksi hän toivoi, että elokuvaa käytettäisiin yleisöjen sivistämiseen ja ennen kaikkea ihmisten ohjaamiseen kohti pelastusta. Hänen mielestään kaikkien elokuvantekoon osallistuvien ammattilaisten tuli ponnistella tuottaakseen elokuvia, jotka edesauttaisivat tasapainoista hengellistä ja maallista ymmärrystä maailmasta. Pius myös korosti elokuvantekijöiden vastuuta tuottaa ”sellaisia ihanteellisia elokuvia”, jotka saavuttaisivat mahdollisimman suurta yleistä hyväksyntää.¹

Tässä pro gradu -tutkielmassa käsittelen elokuvia *Aamen* ja *Under the Roman Sky*, jotka pyrkivät Piuksen toiveen mukaisesti kumpikin tuomaan yleisöjen tietoisuuteen oman käsityksensä aiheestaan. Tuo aihe kummassakin elokuvassa on Pius XII itse ja hänen suhtautumisensa holokaustiin, juutalaisiin, natsi-Saksaan ja Adolf Hitleriin.²

Aihe on historiantutkimuksessa ollut hyvin kiistelty ja ristiriitainen. Osa tutkijoista on kohdistanut Piukseen syytöksiä juutalaisten ahdingon sivuuttamisesta ja jopa antisemitismistä.³ Vastakkaisten näkökulmien mukaan Pius oli päinvastoin juutalaisten suuri suojelija, joka pelasti tuhansia ihmisiä varmalta kuolemalta.⁴

Tarkastelen tutkielmassa sitä, minkälaisen kuvan elokuvat paavista välittävät ja miten tuo kuva suhtautuu historiantutkimuksen käsityksiin hänestä. Vertaan elokuvia tutkimukseen ja pyrin selvittämään, mitä elokuvat paavista kertovat ja mitä jättävät kertomatta. Tarkoitukseni ei ole suoranaisesti etsiä elokuvista historiallisia virheitä, vaan pohtia sitä, millaisia asioita ja tulkintoja paavista halutaan niissä korostaa. Paavin lisäksi tutkimukseni sivuaa myös muutamia hänen elokuvissa esiintyviä aikalaisiaan ja roomalaiskatolista kirkkoa toisen maailmansodan aikaisessa Euroopassa ylipäätään. Mahdollisuuksien

---

¹ Pius XII 1957.

² *Aamen* 2002; *Under the Roman Sky* 2010.

³ Esim. Cornwell 1999; Phayer 2000; Zuccotti 2000.

⁴ Esim. Jenkins 2003; Rychlack 2004; Dalin 2005.

mukaan tutkin myös elokuvantekijöiden motiiveja paavikuvauksilleen. Lisäksi tarkastelen elokuvataiteelle ominaisia keinoja, joiden avulla kuvaa Piuksesta luodaan. Tutkimuksen kohteena on myös elokuvien saama vastaanotto.

Alkuperäinen suunnitelmani oli tutkia paaviutta elokuvassa yleisellä tasolla. Aloitin tutustumalla elokuviin, jotka perustuivat todellisiin paaveihin ja heidän elämänvaiheisiinsa sekä elokuviin, joissa paavilla ei ollut ketään yksittäistä esikuvaa, vaan joissa hän esiintyi esimerkiksi symboloimassa koko katolista kirkkoa tai vaikkapa huumorin lähteenä. Yleisen tason tutkimus paaviudesta elokuvassa osoittautui kuitenkin liian laajaksi eikä tarpeeksi selvästi kirkkohistorialliseen tarkasteluun sopivaksi aiheeksi. Rajasin tutkimuksen monien vaiheiden jälkeen lopulta koskemaan vain kahta paavi Pius XII:n kuvausta. Päälähteikseni valitsin elokuvat *Aamen* ja *Under the Roman Sky*, koska ne ovat arvioni mukaan tutkimuksen kannalta hedelmällisimmät Piusta käsittelevät näytelmäelokuvat. Ne edustavat kutakuinkin vastakkaisia näkemyksiä Piuksesta ja hänen suhtautumisestaan juutalaisiin ja holokaustiin.

Tutkimusmenetelmänä olen käyttänyt elokuvien katsomista mahdollisimman tarkalla silmällä ja herkällä korvalla. Elokuvakriitikko Roger Ebert tapasi aikanaan järjestää luentoja, joissa elokuvia katseltiin menetelmällä ”kuva kerrallaan” (shot at a time). Kuka tahansa yleisöstä sai milloin tahansa pysäyttää elokuvan ja esittää huomioita tai kysymyksiä meneillään olevasta kohtauksesta, mikä johti ihannetapauksessa vilkkaaseen keskusteluun ja elokuvan monipuoliseen analyysiin monenlaisista eri näkökulmista, koostuipa yleisö sitten elokuvan ammattilaisista tai harrastajista.⁵

Tutkielmaa tehdessäni en voinut turvautua yleisön apuun, mutta pyrin itse parhaani mukaan katsomaan lähteenäni olevia elokuvia mahdollisimman monesti, tarkasti ja avoimin mielin. Ensimmäisen kerran katsoin elokuvan alusta loppuun jäämättä pohtimaan yksittäisiä elementtejä erikseen. Toisella kerralla kirjoitin ylös kohtaus kohtaukselta kuvauksen elokuvan tapahtumista ja merkitsin ne aikakoodein. Elokuvaa analysoidessani saatoin palata yksittäiseen kohtaukseen tai useampaan samaa aihetta käsittelevään kohtaukseen ja tulkita niitä omina kokonaisuuksinaan. Pyrin myös alati pitämään mielessä, että elokuva on aina kokonaisuus, eikä vain sarja yksittäisiä kontekstistaan irrallisia kohtauksia. Lopullinen tavoitteeni oli siis muodostaa käsitys elokuvan välittämästä sanomasta

---

⁵ Ebert 2008.

ylipäättään. Tätä menetelmää noudatin kummankin tutkimuksessa käsittelemäni elokuvan kohdalla. Ennen elokuvien katsomista, katsomisen aikana ja sen jälkeen perehdyin Piusta ja hänen aikalaisiaan käsittelevään kirjallisuuteen, jotta minulla olisi tarpeeksi tietoa ja näkökulmia todellisesta historian henkilöstä ja hänen ajastaan elokuvien esittämän kuvan takana.

Elokuva on maailmanlaajuisesti erittäin suosittu vapaa-ajanviettotapa ja se tavoittaa maailmanlaajuisesti valtavan yleisön. Esimerkiksi vuonna 2013 koko maailmanlaajuisen elokuvateollisuuden tuotoiksi arvioitiin yli 88 miljardia dollaria.⁶ Elokuvalla pyritään viihdyttämään katsojia ja tuottamaan rahaa elokuvayhtiöille, mutta niiden tarkoitus on myös välittää ajatuksia. Historian professori Colleen McDannellin mukaan keveimmätkin elokuvat esittävät kuvan todellisuudesta. Elokuvat tuottavat, ylläpitävät, korjaavat, kritisoivat ja muokkaavat todellisuutta. Ne voivat vahvistaa ihmisten käsityksiä todellisuudesta, mutta myös kumota aikaisempia ajattelutapoja.⁷

Elokuva voi vaikuttaa ihmisten ajatteluun muillakin tavoin. Mediatutkimuksen professori Marita Sturkenin mukaan kuvilla ja valokuvilla on suuri merkitys muistojen muodostumisessa. Ne ovat jälkiä todellisuudesta ja todisteita menneisyydestä. Sama koskee hänen mukaansa myös historiallisia aiheita käsitteleviä elokuvia, joiden tarinat voivat yhdistyä osaksi henkilökohtaisia muistoja. Elokuvat kuitenkin muokkaavat historiallisten aiheidensa tarinoita omiin tarkoituksiinsa sopiviksi. Varsinkin viihde-elokuvat yksinkertaistavat kerrontaansa saadakseen katsojassa aikaan mahdollisimman voimakkaita tunnereaktioita. Näiden yksinkertaistettujen narratiivien kautta katsoja muodostaa omia käsityksiään historiasta.⁸

Elokuvien vaikutusvallan takia tutkimuksen aihe on mielestäni tärkeä. Piuksen toiminta toisen maailmansodan aikana on ollut vilkkaan julkisen keskustelun kohteena 1960-luvulta lähtien, ja *Aamen* ja *Under the Roman Sky* ovat osa sitä. Koska elokuvat muokkaavat mielikuvia, myös tutkimukseni kohteena olevat teokset voivat vaikuttaa ihmisten käsitykseen kuvaamastaan paavista ja katolisesta kirkosta ylipäättään. Elokuvat voivat vaikuttaa ei-katolilaisten suhtautumiseen katolilaisiin ja katoliseen kirkkoon. Ne voivat myös vaikuttaa katolilaisten itseymmärrykseen ja vahvistaa tai heikentää heidän luottamustaan

---

⁶ Statista 2014.

⁷ McDannell 2008, 4–5.

⁸ Sturken 2008, 74–75.

uskontonsa rakenteisiin. Näistä syistä on hyödyllistä tarkastella sitä, miten elokuvien esittämät näkemykset suhtautuvat todellisuuteen ja millaisin keinoin elokuvat näkemyksiään esittävät.

Myös tätä kirjoitettaessa vuonna 2015 kysymys suhtautumisesta pakolaisiin ja turvapaikanhakijoihin on Euroopassa kenties ajankohtaisempi kuin koskaan toisen maailmansodan jälkeen. Turvallisuustilanne Syyriassa, Afganistanissa ja Irakissa heikentyi raporttien mukaan vuoden 2015 alkupuoliskolla merkittävästi. Olosuhteet Lähi-idän pakolaisleireillä huonontuivat. Yli 600 000 ihmistä saapui Euroopan alueelle hakemaan turvapaikkaa tammi-kesäkuussa, suurin osa Saksaan, Unkariin ja Ruotsiin.⁹ Syyskuussa Pietarinaukiolla pitämässään rukouksessa paavi Franciscus (paavina 2013–) puhui ”kymmenistä tuhansista pakolaisista, jotka pakenevat sodan ja nälän aiheuttamaa kuolemaa”. Hänen mukaansa tilanne vaati enemmän kuin pelkkiä puheita, ja hän korosti konkreettisten toimien välttämättömyyttä. Paavi vetosi jokaiseen eurooppalaiseen seurakuntaan, uskonnolliseen yhteisöön ja luostariin, jotta ne ottaisivat suojiinsa yhden pakolaisperheen. Sanomaansa voimistaakseen ja esimerkkiä näyttääkseen hän lupasi myös Vatikaanin kahden seurakunnan toivottavan pakolaisperheen tervetulleeksi luokseen.¹⁰

Kysymykset hädänalaisista ihmisistä ja uskonnollisten yhteisöjen suhtautumisesta heidän ahdinkoonsa eivät siis ole mennyttä aikaa. Tämänkin takia on syytä tarkastella niitä käsityksiä, joita toisen maailmansodan aikaiset tapahtumat vuosikymmenien jälkeen herättävät, vaikka kyseessä ovatkin elokuvien esittämät näkemykset, eivätkä kovan tieteellisen historiantutkimuksen päätelmät.

Päälähteinäni ovat Costa-Gavrasin ohjaama *Aamen* ja Christian Duguay'n ohjaama *Under the Roman Sky*. Ne edustavat kutakuinkin vastakkaisia näkemyksiä Piuksesta ja hänen suhtautumisestaan juutalaisiin ja holokaustiin. *Aamen* käsittelee aihettaan kriittisesti ja *Under the Roman Sky* pyrkii esittämään paavin ja hänen toimensa positiivisessa valossa. Piusta koskeva tutkimus on ollut ääripäitä korostavaa, joten elokuvat soveltuvat hyvin edustamaan tuota kahtiajakoa. Toissijaisina lähteinä käytin monipuolista internetmateriaalia perehtyessäni elokuvien taustoihin ja niiden vastaanottoon. Tutustuin esimerkiksi

---

⁹ Tuohinen 2015.

¹⁰ Franciscus 2015.

tuotantoyhtiöiden internetsivuihin. Internet Movie Database -sivuston ja Google-hakujen avulla löysin arvosteluja tutkimistani elokuvista. Pyrin keskittymään mahdollisimman laajalevikkisten julkaisujen arvioihin ja jättämään käsittelyn ulkopuolelle esimerkiksi yksityishenkilöiden ylläpitämien elokuvablogien arvostelut. *Under the Roman Skyn* kohdalla jouduin tyytymään myös tuntemattomampien sivustojen ja kriitikoiden arvioihin, koska hedelmällistä materiaalia ei ollut tarjolla kovinkaan paljon. Lisäksi käytin apunani *Aamen*-elokuvan DVD-julkaisun lisämateriaaleja, joissa haastatellaan sen tekoon osallistuneita henkilöitä.

Koska elokuvat eivät edusta valtavirtaa, en onnistunut saamaan niistä käsiini suomenkielisiä julkaisuja. Lähteenäni oli *Aamen*-elokuvan kohdalla hollantilainen kahden levyn DVD-julkaisu. Ensimmäisellä levyllä on elokuva, jonka kieli on englanti. DVD:n ainoa tekstitysvaihtoehto on hollanti, mistä minulle ei ollut hyötyä ymmärtämisen kannalta. Toisella levyllä on elokuvan tekoa kuvaava dokumentti sekä elokuvan näyttelijöiden haastatteluja.

Under the Roman Sky -elokuvasta käytössäni oli lisämateriaaliton espanjalainen DVD-julkaisu, jolta oli valittavissa englanninkielinen ääniraita. Tälläkään julkaisulla ei ollut tarjota suomenkielistä tekstitystä; ainoa vaihtoehto oli espanja, jota en taida. Kummankin elokuvan dialogiraidan suhteen olen ollut omien korvien varassa. Molemmissa elokuvissa suurin osa näyttelijöistä on sellaisia, joiden äidinkieli ei ole englanti, mikä aiheutti toisinaan tulkintavaikeuksia. Kuullunymmärtämisestä johtuvat virheet ovat siis mahdollisia.

Elokuvaa ei ole Suomessa liiemmin tutkittu kirkkohistoriallisesta näkökulmasta. Ainoa tiedossani oleva omaan tutkimukseeni verrattavissa oleva tutkimus on Jussi Haaviston pro gradu -tutkielma *Kummisetien katolinen kirkko – Kummisetä-trilogian ja Sopranos-televisiosarjan välittämä kuva roomalaiskatolisesta kirkosta*. Aiheemme eivät liity toisiinsa, mutta koko Haaviston tutkimuksen tapa tutkia elokuvaa kirkkohistorian näkökulmasta toimi inspiraation lähteenä omalle tutkimukselleni.¹¹

Haavistolta olen lainannut tavan merkitä elokuva-lähteet alaviitteisiin. Alaviitteessä on elokuvan nimi ja sen jälkeen ensiesitysvuosi. Tiettyyn kohtaukseen viitattessani olen merkinnyt sen alkamis- ja päättymisajan.¹²

---

¹¹ Haavisto 2008.

¹² Haavisto 2008.

Aikakoodit eivät välttämättä pidä täysin paikkaansa, jos elokuvia katselee eri julkaisumuodossa kuin missä olen itse ne katsonut. *Under the Roman Sky* -elokuva on kaksiosainen, joten selvyiden vuoksi olen merkinnyt alaviitteeseen ensimmäisen osan kirjaimella a ja toisen osan kirjaimella b.

Piuksen elämän vaiheita johdantolukua varten selvittäessäni käytin paaviuden historian yleisesityksiä *Saints and Sinners. A History of the Popes, Kristuksen sijaiset maan päällä? Paaviuden historiaa apostoli Pietarista Johannes Paavali toiseen* ja *Oxford Dictionary of Popes*.¹³ Lisäksi nojauduin John Cornwellin teokseen *Hitler's Pope. The Secret History of Pius XII*, joka on poleemisuudestaan huolimatta yksityiskohtainen kuvaus Piuksen elämästä.¹⁴ Olen parhaani mukaan pyrkinyt poimimaan johdantoon Cornwellilta mukaan ainoastaan faktat ja jättämään hänen omat tulkintansa pois. Piuksesta käytyä keskustelua esitellessäni olen tukeutunut pääasiassa José M. Sánchezin teokseen *Pius XII and the Holocaust. Understanding the Controversy* sekä Milla Bergströmin pro gradu -tutkielmaan *Pyhä Pius XII vai Hitlerin paavi? Vuosina 1998–2003 käyty keskustelu paavi Pius XII:n suhtautumisesta holokaustiin*.¹⁵

Tarkastellessani tutkimuksessa elokuvien välittämää kuvaa Piuksesta käytin hyväkseni kirjallisuutta, jossa on otettu kantaa Piuksen toimien puolesta tai niitä vastaan. Pyrin löytämään elokuvista väitteitä, joita kirjallisuudessa on aiemmin esitetty. Piukseseen kriittisesti suhtautuvista teoksista käytin esimerkiksi jo mainittua *Hitler's Popea*, Susan Zuccottin teosta *Under His Very Windows. The Vatican and the Holocaust in Italy* ja Michael Phayerin teosta *The Catholic Church and the Holocaust, 1930–1965*.¹⁶ Piusta puolustavista tutkimuksista nojaan muun muassa David G. Dalinin teokseen *The Myth of Hitler's Pope. How Pius XII Rescued Jews From the Nazis* ja Philip Jenkinsin teokseen *The New Anti-Catholicism. The Last Acceptable Prejudice*.¹⁷

Ensimmäisessä pääluvussa esittelen lyhyesti Pius XII:n elämän tärkeimmät vaiheet. Sen jälkeen käyn pääpiirteissään läpi hänen elämästään käydyn keskustelun. Toisessa pääluvussa käsittelen elokuvaa *Aamen*. Aloitan esittelemällä elokuvan ja sen tekijöiden taustoja, minkä jälkeen selitän, mistä elokuva kertoo. Suurimman osan luvusta vie elokuvan analysointi. Vertaan elokuvan näkemyksiä

¹³ Duffy 1997; Hanska 2005.

¹⁴ Cornwell 1999.

¹⁵ Sánchez 2002; Bergström 2004; Kelly & Walsh 2010.

¹⁶ Cornwell 1999; Phayer 2000; Zuccotti 2000.

¹⁷ Jenkins 2003; Dalin 2005.

Piuksesta kirjallisuudessa esitettyihin väitteisiin ja pyrin löytämään yhteyksiä niiden välillä. Arvioin myös sitä, kuinka tarkasti *Aamen* seuraa todellisia historian tapahtumia, vai ottaako se elokuvallisia vapauksia. Jos poikkeamia esiintyy, yritän selvittää syitä niiden taustalla. Pohdin sitä, minkälaisia asioita elokuva nostaa Piuksesta esille, ja minkälaisten seikkojen kustannuksella tämä korostaminen tapahtuu. Lisäksi tarkastelen elokuvaa taideteoksena, jolla on oma kielensä ja tapansa tuoda asioita esille. Tuon esille elokuvallisia keinoja, joita *Aamen* käyttää edistääkseen sanomaansa. Päätän luvun esittelemällä lyhyesti elokuvan saamaa vastaanottoa. Kolmannessa pääluvussa käsittelen elokuvan *Under the Roman Sky* samassa järjestyksessä ja samalla tavalla. Tutkielman loppuun olen koonnut kummastakin elokuvasta kuvakaappauksia, jotka toivon mukaan selventävät tulkintojani elokuvista.

Aamenen alkuperäinen englanninkielinen nimi on *Amen*, ja suomenkielinen nimi *Aamen*. *Lopullinen ratkaisu*. Tekstin sujuvuuden vuoksi käytän siitä tässä tutkielmassa nimeä *Aamen*. *Under the Roman Sky* -elokuvan nimestä ei ole suomennosta, mutta se tunnetaan myös italiankielisellä nimellä *Sotto il cielo di Roma* sekä toisella englanninkielisellä nimellä *Pope Pius XII*. Käytössäni oleva espanjankielinen DVD kutsuu elokuvaa nimellä *Pío XII*. Käytän elokuvasta tutkielmassa nimeä *Under the Roman Sky*, sillä elokuvan alkuperäinen kieli on englanti ja sitä nimeä käytetään elokuvan alkuteksteissä.

Käytän tutkielmassani roomalaiskatolisesta kirkosta lyhyempää nimitystä katolinen kirkko. Tekstin sujuvuuden vuoksi käytän myös pelkkää sanaa kirkko, jolloin viitataan katoliseen kirkkoon. Pius XII esiintyy tutkielmassa pääsääntöisesti paavinimellään, mutta kun viitataan häneen aikana ennen kuin hänet valittiin paaviksi, käytän nimeä Eugenio Pacelli. Pyhään istuimeen eli paavin virkaan ja ylimpään hallintoon viitataan myös epätäsmällisillä ilmauksilla paavi ja Vatikaani. Antijudaismista puhuessani tarkoitan juutalaiseen uskontoon kohdistuvaa vastustusta ja antisemitismillä tarkoitan juutalaisiin kansana kohdistuvaa vastustusta.

1.2 Pius XII – diplomaatti ja virkamies

Eugenio Pacelli, joka paaviksi tultuaan otti nimen Pius XII, syntyi Roomassa 2. maaliskuuta 1876. Hänen sukunsa jäseniä oli toiminut Vatikaanissa jo vuodesta 1819 lähtien. Hänen isoisänsä oli tuolloin saapunut opiskelemaan kanonista

oikeutta, joka käsittelee kirkon oikeusjärjestelmiä. Lopulta hän päätyi kirkkovaltion sisäisistä asioista vastanneen osaston alivaltiosihteeriksi. Hän oli myös mukana perustamassa Vatikaanin sanomalehteä *L'Osservatore Romanoa*. Eugenio Pacellin isäkin opiskeli kanonista oikeutta ja toimi urallaan Rota Romanassa, Vatikaanivaltion valitustuomioistuimessa. Myös tulevan paavin vanhempi veli ja muita sukulaisia toimi myöhemmin Vatikaanin palveluksessa. Pacellin perheellä oli siis vahva perinne maallikkotyöntekijöinä Pyhän istuimen alaisuudessa.¹⁸

Jo lapsuudestaan saakka Pacelli oli hengellisesti suuntautunut ja toimi muun muassa kuoripoikana. Koko perheelle oli ollut ilmeistä, että Pacellista tulisi pappi, eikä vain virkamiestä, kuten hänen isästään ja tämän isästä. Vuonna 1894 hän aloittikin pappisopintonsa ja huhtikuun 2. päivänä vuonna 1899, kahdenkymmenenkolmen vuoden ikäisenä, hänet vihittiin papiksi. Saman vuoden syksyllä hän aloitti kanonisen oikeuden jatko-opiskelunsa. Vuonna 1901 hänet värvättiin Vatikaanin valtiosihteeristön (Segreteria di Stato) ulkomaansuhteiden osastolle. Jo muutaman viikon kuluttua hän lähti ensimmäiselle komennukselleen ulkomaille, kun paavi Leo XIII (paavina 1878–1903) itse lähetti hänet Lontooseen välittämään surunvalittelunsa kuningatar Victorian kuoleman johdosta. Näin Pacelli siis erikoistui jo uransa alusta alkaen diplomatiaan.¹⁹

Vatikaaninvirkansa lisäksi Pacelli toimi opetustehtävissä ja luennoitsi osaaikaisesti kanonisesta oikeudesta. Vuonna 1904 hän sai valmiiksi väitöskirjansa, joka käsitteli konkordaatteja, Pyhän istuimen ja valtioiden välisiä sopimuksia. Tämän jälkeen hän eteni urallaan nopeasti; hänet ylennettiin uuteen asemaan miltei vuosittain. Vuodesta 1904 lähtien Pacelli työskenteli kanonisen oikeuden parissa. Hän oli osa työryhmää, joka lajitteli ja järjesti yhdeksi kokonaisuudeksi aiemmin erillään olleet kirkko-oikeudelliset säädökset. Kokoelma valmistui kolmentoista vuoden työskentelyn jälkeen vuonna 1917 ja se julkaistiin nimellä *Codex juris canonici*.²⁰

Samaan aikaan Pacelli työskenteli myös tehtävissä, jotka kartuttivat hänen diplomaattista kokemustaan. Hän esimerkiksi raportoi Kirkkovaltion ja Ranskan välisistä suhteista, osallistui Lontoossa kuningas Yrjö V:n kruunajaisiin vuonna

---

¹⁸ Cornwell 1999, 9–10, 13, 15; Hanska 2005, 156.

¹⁹ Cornwell 1999, 18, 20, 23, 31–32; Hanska 2005, 156.

²⁰ Cornwell 1999, 32, 41.

1911 ja oli mukana neuvottelemassa vuoden 1914 konkordaattia Serbian kanssa.²¹ Vuonna 1917 paavi Benedictus XV (paavina 1914–1922) vihki Pacellin piispaksi ja nimitti hänet nuntiukseksi eli lähettilääkseen Müncheniin Baijeriin, jossa hän pyrki neuvottelemaan valtiosopimuksen alueen kanssa ja edistämään katolisen kirkon ja sen jäsenten asemaa esimerkiksi uskonnonopetuksen suhteen. Viimein vuonna 1924 vastavalittu paavi Pius XI (paavina 1924–1939) allekirjoitti Pacellin neuvotteleman konkordaatin Baijerin kanssa. Seuraavana vuonna Pacelli siirrettiin nuntiukseksi Berliiniin, missä hän sai aikaan konkordaatin Preussin kanssa vuonna 1929.²²

Joulukuussa 1929 Pacelli palasi Roomaan. Tammikuussa hänestä tehtiin kardinaali ja helmikuun 7. päivänä hänet nimitettiin valtiosihteeriksi, joka on paavin jälkeen katolisen kirkon korkein asema. Valtiosihteerinä hän neuvotteli konkordaatin Saksan kanssa. Pius XI ja valtakunnankansleri Adolf Hitler (1889–1945) allekirjoittivat sopimuksen vuonna 1933. Pacelli oli Saksassa vietettyjen vuosien ansiosta mieltynyt saksalaiseen kulttuuriin ja tunsikin henkilökohtaisesti tuon ajan merkittävimmät saksalaispoliitikot. Hän oli kuitenkin ymmärtänyt, ettei kansallissosialismi suhtautunut kristinuskoon myönteisesti. Tästä huolimatta konkordaatti solmittiin, vaikka se merkitsi natsihallinnon merkittävimmän poliittisen vastavoiman, katolisen Saksan keskustapuolueen (Deutsche Zentrumspartei), loppua.²³

Valtiosihteerinä Pacelli teki lukuisia valtiovierailuja. Vuonna 1934 hän matkusti Etelä-Amerikkaan, vuonna 1935 Ranskaan ja vuonna 1936 Yhdysvaltoihin ja hankki näin yhä lisää kokemusta kansainvälisten suhteiden hoitamisesta. Samana aikana natsien sortotoimet juutalaisia kohtaan olivat yltyneet, ja paavi Pius XI määräsi kirjoitettavaksi natsienvastaisen julkilausuman, jonka lopullisesta ulkoasusta Pacelli vastasi. Mit Brennender Sorge -niminen ensyklika eli kiertokirje salakuljetettiin saksalaisiin katolisiin seurakuntiin ja luettiin saarnatuoleista palmusunnuntaina 1937. Se tuomitsi Saksan hallinnon kirkkoa ja konkordaattia kohtaan tekemät rikkomukset sekä natsien rotuteoriat yleisellä tasolla. Ensyklikassa painotettiin juutalaisten pyhien tekstien pysyvää painoarvoa. Paavi tuomitsi tavan, jolla natsit korvasivat Jumalan nationalismilla ja ”rodun ja veren myytillä”. Viisi päivää myöhemmin Pius XI julkaisi Divini

²¹ Cornwell 1999, 45, 48, 51.

²² Duffy 1997, 254; Cornwell 1999, 61, 92, 100, 102–103.

²³ Duffy 1997, 258–259; Cornwell 1999, 104; Hanska 2005, 156.

Redemptoris -nimisen ensyklikan, jossa hän puolestaan tuomitsi kommunismin vielä jyrkemmin sanoin kuin natsismin.²⁴

Helmikuussa 1939 Pius XI kuoli, ja seuranneen konklaavin eli uuden paavin valinnan suorittavan kardinaalien kokouksen ensimmäisenä päivänä 2. maaliskuuta Pacelli äänestettiin paaviksi. Kunnianosoituksena edeltäjälleen hän otti nimekseen Pius XII. Pacellin valinta oli toisaalta ennalta-arvattava, mutta toisaalta yllättävä. Valintaa puolsi hänen merkittävä poliittinen ja diplomaattinen kokemuksensa aikana, jolloin kansainväliset suhteet ympäri maailmaa olivat kireät. Kirkkohistorioitsija Eamon Duffyn mukaan hänen olemuksensa oli lisäksi arvokas ja pyhimysmäinen; hän tuntui kuin syntyneen paaviksi. Toisaalta uuden paavin valintaan liittyi yleensä jonkinlainen halu muutokseen. Paavin valtiosihteeri oli valittu paaviksi viimeksi vuonna 1073. Myös Pacellin tausta Rooman kuurian kardinaalina puhui hänen valintaansa vastaan. Yleensä heidät nähtiin pikemminkin hallintobyrokraatteina kuin vakuuttavina johtohahmoina kirkolle.²⁵

Pius XII:n pitkä kausi nuntiuksena Saksassa, hänen sujuva saksan kielen taitonsa ja kiintymys saksalaiseen kulttuuriin herättivät epäluuloja. Kuten edeltäjänsäkin, hän koki kommunismin eikä natsismin suurimpana uhkana kirkkoa ja koko maailmaa kohtaan. Nämä seikat saivat aikaan sen, että häntä pidettiin yleisesti saksalaismielisenä. Näitä epäilyjä hälventääkseen ja paavin roolia kaikkien valtioiden henkisenä johtajana korostaakseen hän pyrki ensimmäiset kuukautensa paavina estämään sodan syttymisen. Hänen yrityksensä olivat kuitenkin turhia. Sodan alettua syyskuussa 1939 Pius julisti ehdotonta puolueettomuuttaan, kehotti sodan osapuolia saavuttamaan rauhan ja vastusti epäinhimillisyyksiä ja raakuuksista. Hän ei kuitenkaan ollut täysin johdonmukainen pyrkimyksissään puolueettomuuteen. Esimerkiksi vuonna 1940 hän toimi välittäjänä liittoutuneiden ja Hitlerin salamurhaa suunnitelleiden saksalaisten sotilashenkilöiden välillä. Julkisuudessa hän kuitenkin karttoi valitsemasta puolia.²⁶

Holokausti eli juutalaisten kansanmurha osoittautui Piukselle vaikeaksi asiaksi. Vaikka katolisen kirkon ja juutalaisten väliset suhteet eivät aina olleet olleet lämpimät, ei kirkon opetus ollut missään määrin yhteensopiva natsien

²⁴ Pius XI 1937a; Pius XI 1937b; Duffy 1997, 260–261; Cornwell 1999, 167, 171, 175.

²⁵ Duffy 1997, 261–263; Hanska 2005, 155–156.

²⁶ Duffy 1997, 263.

rotuteorioidenkaan kanssa. Sodan edetessä Vatikaaniin kantautui yhä enenevässä määrin tietoja natsien juutalaisiin kohdistamista kauheuksista. Liittoutuneet ja paavin omat neuvonantajatkin vaativat Piusta tuomitsemaan natsien toimet. Paavi oli kuitenkin sitoutunut puolueettomuuteen eikä suostunut yksiselitteisesti tuomitsemaan mitään tiettyä sodan osapuolta. Sodan lopputulos ei ollut vielä selvillä, ja paavin tulkinnan mukaan sen lopputuloksen ennustaminen olisi voinut kaventaa hänen sodanjälkeistä poliittista liikkumavaraansa. Hän toivoi voivansa toimia sodan loppuselvittelyissä rauhanvälittäjänä. Pius ei myöskään uskonut, että natsien tuomitseminen olisi parantanut juutalaisten asemaa, vaan se olisi johtanut myös katolilaisten vainoamiseen. Piuksen kommunismia kohtaan tuntema inho vaikutti myös asiaan. Hän ei kokenut voivansa tuomita natsien tekoja kiinnittämättä huomiota myös Stalinin hirmutekoihin.²⁷

Joulupuheessaan vuonna 1942 Pius esitti selväsanaisimman lausuntonsa juutalaisten ahdingosta, vaikka ei maininnutkaan sanoja ”juutalaisuus” tai ”natsismi”. Sen sijaan hän viittasi satoihin tuhansiin viattomiin, jotka olivat kuolleet rotunsa tai syntyperänsä takia. Puhe sai ristiriitaisen vastaanoton. Akselivallat, Saksa ja Italia etunenässä, kokivat puheen osoituksena siitä, että paavi oli hylännyt puolueettomuutensa. Maiden mielestä Pius selvästi tuomitsi natsien toimet juutalaisia vastaan. Liittoutuneet ja osa Vatikaaninkin väestä puolestaan pitivät puhetta liian epämääräisenä ja heikkona. Piilossa julkisuudelta Pius kuitenkin toimi ainakin Rooman juutalaisten hyväksi. Vuonna 1943 Rooman miehittäneet natsit vaativat kaupungin juutalaisilta 50 kilon kultalunnaita, ja paavi tarjoutui lainaamaan osan tuosta määrästä. Pius myös käski Rooman luostarien avata ovensa pakolaisille, ja 5000 juutalaista sai niistä turvapaikan.²⁸

Sodanjälkeistä aikaa Pius XII:sta paaviudessa voi pitää hieman ristiriitaisena. Toisaalta paavi uudisti esimerkiksi seurakuntaelämän käytäntöjä, mutta toisaalta julkaisi kiertokirjeitä, joissa toi esille modernismin vaaroja. Myös kommunismin vastustaminen oli korkealla Pius XII:n asialistalla. Vuonna 1950 Pius käytti toistaiseksi ainoan kerran historiassa hyväksi oppia paavin erehtymättömyydestä, ja antoi julistuksen Marian taivaaseenottamisesta *ex cathedra*, paavinistuimelta. Viimeiset vuotensa Pius XII vietti nimittämiensä konservatiivisten neuvonantajien ympäröimänä ja kurinalaista, harrasta elämää

---

²⁷ Duffy 1997, 263; Hanska 2005, 158.

²⁸ Pius XII 1942; Duffy 1997, 263–264.

viettäen. Hän kuoli vuonna 1958.²⁹

1.3 Keskustelu Pius XII:n suhtautumisesta holokaustiin

Täysimittainen julkinen keskustelu paavi Pius XII:n suhtautumisesta holokaustiin sai alkunsa vuonna 1963, kun saksalainen näytelmäkirjailija Rolf Hochhuth julkaisi näytelmänsä *Sijainen (Der Stellvertreter)*. Hochhuth aiheutti maailmanlaajuisen kohun esittämällä, että Pius ei ollut riittävän selväsanaisesti tuominnut natsien toisen maailmansodan aikana juutalaisiin kohdistamia kauheuksia. Paavi esiintyy näytelmässä ainoastaan yhdessä viidestä näytöksestä, mutta hänen tekoihinsa ja motiiveihinsa viitataan useasti pitkin näytelmän kesto.³⁰

Näytelmässä esitetään, että Piuksen olisi pitänyt purkaa Saksan kanssa solmittu konkordaatti vastalauseena natsien toiminnalle. Lisäksi siinä todetaan, että Hitler pelkäsi paavia enemmän kuin ketään muuta, ja että juutalaisten asema Vatikaanin mukaan vain pahenisi, mikäli paavi puolustaisi heitä. Näytelmä myös esittää, että Hitlerin taistelu kommunismia vastaan koettiin kirkon piirissä positiiviseksi asiaksi. Siinä tuodaan selvästi esiin se, että Rooman juutalaisia kerättiin keskitysleireille paavin ikkunoiden alta. Neljännessä näytöksessä paavi kuvataan kylmäksi ja etäiseksi mieheksi, joka on kiinnostuneempi Vatikaanin taloudellisesta tilanteesta kuin inhimillisestä kärsimyksestä. Näytelmä päättyy Hitlerin Vatikaanin-lähettilään sanoihin, joissa hän toteaa, että paavi ei ole vastustanut juutalaisten kuljetuksia.³¹

Sijainen herätti runsaasti keskustelua, joka ei noudattanut selvästi uskonnollisia rajoja. Useimmat katoliset kommentoijat toki kiistivät näytelmän tulkinnan Piuksesta, mutta esimerkiksi katolinen *Commonweal*-lehti myötäili jonkin verran Hochhuthin väitteitä. Monet juutalaiset sen sijaan torjuivat *Sijaisen* esittämän kuvan paavista ja puolustivat tämän toimia holokaustin aikana. Saksassa ja Yhdysvalloissa puolestaan julkaistiin kokoelmia näytelmän arvioista, jotka pääsääntöisesti antoivat näytelmän väitteille tukensa.³² Vuonna 1964 Vatikaanin viikoittainen julkaisu *L'Osservatore della Domenica* julkaisi erikoispitkän numeron, jossa historioitsijat, kirjailijat ja muut korkean profiilin ihmiset puolustivat Piusta. Kuriositeettina mainittakoon, että kirjoittajien joukossa oli

²⁹ Duffy 1997, 265–268.

³⁰ Hochhuth 1963; Sánchez 2002, 2.

³¹ Hochhuth 1963, 13, 23, 57, 107–108, 113–115, 138, 223–226, 335–336; Sánchez 2002, 25–27.

³² Doyno 2004, 160.

myös suomalainen diplomaatti G. A. Gripenberg.³³

Koko historiansa ajan katolinen kirkko oli suhtautunut juutalaisuuteen negatiivisesti. Ajattelutavan taustalla oli käsitys juutalaisista syyllisinä Kristuksen kuolemaan, jumalanmurhaan. Kristinuskon noustua myöhäisantiikin aikana eteläisen Euroopan valtauskonnoksi juutalaisten oikeuksia alettiin rajoittaa, millä joidenkin tutkijoiden mukaan luotiin perustaa myöhemmälle juutalaisvastaiselle lainsäädännölle.³⁴

Toisen maailmansodan ja holokaustin jälkeen kirkon oli kuitenkin pakko tarkistaa suhtautumistaan juutalaisuuteen, mikä luetaan erityisesti paavi Johannes XXIII:n (paavina 1958–1963) ansioksi. Hän kutsui koolle konsiilin eli kirkolliskokouksen. Sen myötä vuonna 1965 julkaistiin asiakirja *Kirkon suhteesta ei-kristillisiin uskontoihin*, joka tunnetaan paremmin nimellä *Nostra Aetate*.³⁵ Asiakirjassa todettiin, että juutalaiset eivät olleet vastuussa Jeesuksen kuolemasta.³⁶

Hochhuthin näytelmän vanavedessä 1960-luvun puolivälissä julkaistiin ensimmäiset tutkimukset Pius XII:n suhtautumisesta holokaustiin. Guenter Lewy esitti kriittisen näkemyksen Pius XII:sta vuoden 1964 tutkimuksessaan *The Catholic Church and Nazi Germany*. Holokaustista selviytynyt Saul Friedländer päätyi Hochhuthin ja Lewyn kanssa samanlaisiin päätelmiin dokumenttikokoelmassaan *Pie XII et le Troisième Reich, Documents*. Hochhuthin aloittaman kuohunnan takia paavi Paavali VI (paavina 1963–1978) perusti toimitusryhmän arvioimaan arkistomateriaalin avulla Vatikaanin toimintaa toisen maailmansodan aikana. Se julkaisi vuosina 1965–1981 12-osaisen objektiivisuuteen pyrkivän dokumenttikokoelman *Actes et Documents du Saint Siège relatifs à la Guerre Mondiale*. Kokoelmiin perustuen julkaistiin kaksi merkittävää tutkimusta. John F. Morley kirjoitti tutkimuksen *Vatican Diplomacy and the Jews During the Holocaust 1939–1943* vuonna 1980 ja kuusi vuotta myöhemmin Owen Chadwick julkaisi tutkimuksensa *Britain and the Vatican During the Second World War*.³⁷

Vuonna 1970 Roomassa järjestettiin ensimmäinen kansainvälinen juutalaisten ja katolilaisten välinen kokous, jossa perustettiin näiden kahden

³³ Marchione 2002, 108–109.

³⁴ Lundgren & Myllykoski 2005, 20–23.

³⁵ Bergström 2004, 10–13.

³⁶ *Nostra Aetate* 1967.

³⁷ Sánchez 2002, 32, 35; Bergström 2004, 8–10.

uskonnon yhteinen komitea. Lisäksi Vatikaaniin perustettiin vuonna 1974 toimikunta, joka julkaisi asiakirjoja, joissa antisemitismi tuomittiin suorasanaisesti kuin *Nostra Aetate* ja joissa hylättiin juutalaisiin kohdistunut käännytystyö. Vuonna 1985 Vatikaani julkaisi *Notes*-nimisen juutalais-kristillisiä suhteita käsittelevän dokumentin. Sen vastaanotto oli kuitenkin pettynyt, mikä saattoi johtua siitä, ettei sen laatimisessa ollut käytetty juutalaista konsultaatiota. Erityisesti dokumentissa hiersi se, että kysymystä holokaustista ei ollut käsitelty sopivalla tavalla. Tilannetta korjaamaan päätettiin vuonna 1987 perustaa katolinen toimikunta, joka laatisi virallisen dokumentin holokaustista.³⁸

Vatikaani julkaisi holokausti-dokumentin *We Remember: A Reflection on the Shoah* vuonna 1998. Se sai pääsääntöisesti kiitosta sekä juutalaisilta että katolisilta tahoilta. Sen yksipuolinen kuvaus paavista sai kuitenkin moitteita. Dokumentissa keskityttiin juutalaisten kiittäviin arvioihin paavi Pius XII:n toimista, eikä siinä huomioitu syytöksiä ja käytyä keskustelua hänen vaikenemisestaan, mikä herätti arvostelua. Useat tahot olivat sitä mieltä, että dokumentin ei olisi pitänyt esittää minkäänlaista lausuntoa Pius XII:sta. Sen sijaan vaadittiin Vatikaanin arkistojen avaamista tutkijoille, jotta totuus saataisiin selville.³⁹

Puolitoista vuotta *We Rememberin* jälkeen journalisti John Cornwell julkaisi kirjansa *Hitler's Pope: The Secret History of Pope Pius XII*. Siinä hän syytti Piusta ja koko kirkkoa antisemitistiseksi ja Hitlerin kanssa tehtyä konkordaattia juutalaisvainot mahdollistaneeksi. Cornwellin mukaan Pius oli saanut luotettavaa tietoa holokaustista, mutta ei silti tuominnut sitä selväsanaisesti ja julkisesti, vaikka hänen ulostulonsa miljoonien katolilaisten henkisenä johtajana olisi voinut kääntää yleisen mielipiteen Hitlerin toimia vastaan ja säästää lukemattomia ihmishenkiä.⁴⁰

Cornwellin kirja sai osakseen laajaa kritiikkiä. Häntä arvosteltiin muun muassa suppeasta alkuperäislähteiden käytöstä ja huonosta kielitaidosta, mikä näkyi käännösvirheinä. Häntä syytettiin siitä, että hän otti huomioon ainoastaan sellaiset seikat, jotka tukivat hänen hypoteesiaan. Myös hänen motiivinsa kirjan kirjoittamiseen kyseenalaistettiin. Cornwellin tarkoituksen arveltiin olleen vain

³⁸ Notes 1985; Bergström 2004, 13–17.

³⁹ Bergström 2004, 23–24, 33–41.

⁴⁰ Cornwell 1999, 70–71, 74–78, 157–159, 295–297.

saattaa katolinen kirkko huonoon valoon, eikä tehdä rehellistä tieteellistä tutkimusta.⁴¹

Vuonna 2000 historioitsija Michael Phayer julkaisi oman tutkimuksensa *The Catholic Church and the Holocaust 1930–1965*. Kuten Cornwell, myös Phayer arvosteli Piusta vaikenemisesta, millä hän tarkoitti erityisesti paavin diplomaattisten toimien epäonnistumista. Phayer arveli tämän johtuneen paavin kommunismin pelosta. Lisäksi hän tuli siihen lopputulokseen, että Vatikaani oli auttanut natsisotarikollisia pakenemaan sodan jälkimainingeissa Etelä-Amerikkaan. Katolisuuden ja juutalaisuuden lähentymisen sodanjälkeisinä vuosikymmeninä hän laski Johannes XXIII:n eikä Pius XII:n ansioksi.⁴² Phayerin tutkimus sai osittain paremman vastaanoton kuin Cornwellin kirja. Häntä kiitettiin erityisesti kattavasta alkuperäislähteiden käytöstä ja ammattimaisesta analyysistä. Moitteita hän sai ilmaisutyylistään, jota pidettiin riidanhaluisena. Phayerin moitittiin käyttävän juutalaisten kohtaloa oman aikansa katolisuuden kritisoimiseen.⁴³

Pian Phayerin kirjan jälkeen, loppuvuodesta 2000 historioitsija Susan Zuccotti julkaisi oman tutkimuksensa *Under His Very Windows: The Vatican and the Holocaust in Italy*. Siinä hän kyseenalaisti paavin ansiot Italian juutalaisten suojelemisessa. Piuksen varoitus olisi hänen mukaansa voinut pelastaa Rooman juutalaiset, mutta kommunisminpelko oli estänyt tämän. Hän ei myöskään löytänyt yhteyksiä yksittäisten katolilaisten juutalaistenpelastamistoimien ja paavin välillä.⁴⁴

Jo Cornwellin kirjaa ankarasti kritisoinut oikeustieteilijä Ronald J. Rychlak otti kantaa Zuccottin väitteitä vastaan. Hän huomautti, että tämä perusteli väitteitään todisteiden puutteella, eikä niiden olemassaololla. Samaa taktiikkaa käyttivät hänen mukaansa esimerkiksi holokaustin kieltäjät. Hän syytti Zuccottia myös todistusaineiston huomiotta jättämisestä ja vähättelystä. Zuccottin tutkimus sai kuitenkin myös kiittäviä arvioita. Zuccotti itse puolestaan vastasi Rychlakin kritiikkiin moittimalla tämän ammattitaitoa tutkijana. Rychlakin oma Piusta puolustanut teos *Hitler, the War and the Pope* oli hänen mielestään puolueellinen, eikä perustellut väitteitään lähteiden, vaan korkeintaan yksipuolisen kirjallisuuden

⁴¹ Bergström 2004, 49–63.

⁴² Phayer 2000, xi–xii, xv, 58–60, 159, 168, 173–175, 203–217.

⁴³ Bergström 2004, 83–85.

⁴⁴ Zuccotti 2000, 70–90, 138–167, 171–290.

avulla.⁴⁵

Piuksen kritiikki saavutti siihenastisen huippunsa vuonna 2002, kun kirjailija Daniel Goldhagen julkaisi kirjansa *A Moral Reckoning: The Role of the Catholic Church in the Holocaust and Its Unfulfilled Duty of Repair*. Se ei perustunut alkuperäislähteisiin, vaan aikaisempaan kirjallisuuteen ja Goldhagenin omiin pohdintoihin. Kirjassaan hän painotti kristinuskon pitkää juutalaisvastaista perinnettä holokaustin taustalla ja vaati katoliselta kirkolta moraalista, poliittista ja materiaalista vahingonkorvausta. Goldhagenin teos kohtasi kuitenkin samanlaista vastustusta kuin esimerkiksi Cornwellin *Hitler's popekin*. Arvostelijat eivät olleet tyytyväisiä Goldhagenin tapaan pohjata kirjansa aikaisempaan, kiistanalaiseen tutkimukseen. Myös Goldhagenin kielitaito sekä asiantuntemus historian- ja eksegetiikantutkimuksen sarjoilla asetettiin kyseenalaiseksi. Lisäksi häntä kritisoitiin holokaustin käyttämisestä keppihevosenä antikatolisten ajatustensa levittämisessä.⁴⁶

Piuksen kiihkeimpiin tukijoihin lukeutui sisar Margherita Marchione, joka julkaisi vuosina 1997–2003 viisi Piusta puolustavaa kirjaa. Teosten ei ollut tarkoitus olla pääasiallisesti tieteellistä tutkimusta, vaan ”lopullista, ratkaisevaa ja innostavaa todistusaineistoa” Piuksen ponnisteluista juutalaisten hyväksi. Marchionen ansioksi luetaan se, että hän oli ensimmäisiä tutkijoita, jotka esittivät vastalauseita Piuksen moderneja kritikoita kohtaan ja kannusti esimerkillään muitakin tutkijoita osallistumaan Piuksen paaviuden arvioimiseen. Hän ei myöskään salaillut sitä, että hänen motiivinsa kirjojen kirjoittamiseen oli alusta alkaen puolustaa Piusta syytöksiltä.⁴⁷

Vuonna 2005 julkaistiin aiemminkin keskusteluun osallistuneen rabbi David G. Dalinin *The Myth of Hitler's Pope. How Pius XII Rescued Jews From the Nazis*. Jo nimestä voi päätellä, että se oli suora vastine Cornwellin teokselle. Kirjassaan Dalin pyrki osoittamaan, että paavit olivat kautta historian olleet juutalaisten suojelijoita, ja että etenkin Pius XII pelasti tuhatmäärin juutalaisia varmalta kuolemalta keskitys- ja tuhoamisleireillä. Dalinin näkemyksen mukaan Pius ei myöskään ollut vaiennut, vaan hänen vaatimuksensa juutalaisten auttamiseksi oli aikanaan ymmärretty selvästi ja katolinen papisto oli toiminut

---

⁴⁵ Bergström 2004, 54–57, 81–86.

⁴⁶ Bergström 2004, 87–98.

⁴⁷ Doino 2004, 205.

niiden mukaisesti.⁴⁸

Keskustelu paavi Pius XII:sta ja erityisesti hänen toiminnastaan toisen maailmansodan aikana on käynyt vilkkaana 1960-luvulta lähtien aina 2000-luvulle saakka. Näkökulmat ja tulkinnat sekä puolustajien että vastustajien leireissä ovat pysyneet hyvin samanlaisina, ja jakolinjat osapuolten välillä ovat olleet syvät. Osa tätä keskustelua ovat olleet myös elokuvat, kuten Hochhuthin kriittiseen *Sijaiseen* perustuva *Aamen* ja Piukseen myötäsukaisesti suhtautuva *Under the Roman Sky*, jotka edustavat vastakkaisia tutkimuksessa esillä olleita käsityksiä paavista.

---

⁴⁸ Dalin 2005, 69–87.

2. Hitlerin paavi – Pius XII elokuvassa *Aamen*

2.1 Hochhuthin näytelmä *Aamenen taustalla*

Aamen on Costa-Gavrasin ohjaama ranskalais-saksalais-romanialainen elokuva, jonka ensiesitys oli helmikuussa vuonna 2002.⁴⁹ Se perustuu Rolf Hochhuthin vuonna 1963 julkaistuun näytelmään *Der Stellvertreter*, suomenkieliseltä nimeltään *Sijainen*. Näytelmää on luonnehdittu sukupolvensa kiistellyimmäksi kirjalliseksi työksi. Se käsittelee Paavi Pius XII:n väitettyä kyvyttömyyttä antaa selväsanainen julkinen lausunto Euroopan juutalaisten joukkomurhista toisen maailmansodan aikana. Näytelmä perustuu monipuolisiin historiallisiin lähteisiin, ja Hochhuth kirjoitti sen tueksi 65-sivuisen ”historiallisten tarkennusten” (*historical sidelights*) osuuden.⁵⁰

Aamen ei ole suora sovitus *Sijaisesta*. Näytelmässä on huomattavasti enemmän henkilöahmoja kuin elokuvassa, joka keskittyy lähinnä kahden päähenkilön vaiheisiin. Elokuva jättää myös kokonaan pois holokaustin uhrien näkökulman, joka näytelmässä nostetaan esille.⁵¹ Yleisesti ottaen näytelmä käsittelee aihettaan laajemmin ja yksityiskohtaisemmin kuin siihen pohjautuva *Aamen*.

Näytelmän lisäksi elokuvanteon apuna käytettiin myös ranskalaisen kirjailijan ja toimittajan Pierre Joffroyn *A Spy For God* -nimistä seikkaperäistä tutkimusta juutalaisten kohtalosta järkyttyneen ja heidän puolestaan toimineen natsiupseeri Kurt Gersteinin elämästä.⁵²

Se, että *Aamen* perustui pääosin Hochhuthin kuuluisaan ja kiistelyyn näytelmään, vaikeutti sen valmistumista. Kuvausryhmä ei saanut lupaa kuvata elokuvaa Vatikaanissa aidoilla tapahtumapaikoilla. Sen sijaan Vatikaani ja Rooma lavastettiin elokuvassa Romaniaan, missä muutkin kohtaukset kuvattiin.⁵³ Vatikaani siis suhtautui elokuvaan penseästi jo ennen kuin kohtaustakaan oli ehditty kuvata.

Elokuvan tuottivat tuotantoyhtiöt Canal+, K.G. Productions, KC Medien, Katharina, Renn productions ja TF1 Films Production. Canal+ oli 1980-luvulla perustettu suuri ranskalainen tuotantoyhtiö. Sen kirjastoon kuului vuonna 2015 yli

---

⁴⁹ IMDb Amen s.a.

⁵⁰ Arendt 1964, 214–215.

⁵¹ Hochhuth 1964; *Aamen* 2002.

⁵² Joffroy 1969; From Kurt Gerstein to Ulrich Tücker 2002, 00:01:15–00:01:55.

⁵³ Interview with Matthieu Kassovitz 2002, 00:05:00–00:05:42.

5000 elokuvaa ja se julkaisi 2000-luvulla vuosittain noin 50 elokuvaa. Elokuvi-aiheet vaihtelivat suuresti. Canal+ ei ollut keskittynyt mihinkään tiettyyn genreen, vaan se tuotti esimerkiksi lastenelokuvia (*Asterix olympialaisissa*, 2008 ja *Paddington*, 2014), toimintaelokuvia (*Cliffhanger*, 1993 ja *Taken*, 2008) ja historiallisia draamoja (*Pianisti*, 2002 ja *Pariisin varpunen*, 2007).⁵⁴

K.G. Productions oli puolestaan ohjaaja Costa-Gavrasin ja hänen vaimonsa Michèle Ray Cavarasin vuonna 1973 perustama tuotantoyhtiö. Se tuotti pääasiallisesti Costa-Gavrasin omia elokuvia, mutta se pyrki myös löytämään uusia ohjaajajykyjä ja tarjoamaan heille mahdollisuuden luoda uraa elokuvateollisuuden parissa.⁵⁵

Saksalaisen KC Medienin toiminta alkoi vuonna osallistumalla vuoden 1997 *Austin Powers – kumma jätkä* -agenttiparodian tuottamiseen. Muihin sen tuottamiin elokuviin kuuluvat muun muassa toiseen maailmansotaan sijoittuva tarkka-ampujatrilleri *Vihollinen porteilla* (2001) ja Sylvester Stallonen tähdittämä sarjamurhaajaelokuva *D-Tox* (2002). Vuoden 2002 jälkeen yhtiöllä ei näytä olleen enää toimintaa.⁵⁶ Samoin ranskalainen Katharina-yhtiö tuotti elokuvia vain vuosina 1997–2002. Se oli mukana tuottamassa esimerkiksi kahta Asterix ja Obelix -elokuvaa.⁵⁷

Renn Productions oli ranskalainen tuotantoyhtiö, jonka toiminta alkoi 1960-luvulla. Se tuotti vuosina 1967–2002 yli sata elokuvaa, muun muassa Jean-Jacques Annandin (*Karhu*, 1988 ja *Rakastaja*, 1992) ja Pedro Almodóvarin (*Kaikki äidistäni*, 1999) elokuvia. Vuonna 2002 Renn Productions yhdistyi maailman vanhimpiin elokuvayhtiöihin kuuluvan Pathén kanssa.⁵⁸

TF1 oli ranskalainen televisiokanava, joka yksityistettiin vuonna 1987. Jo ennen yksityistämistään se oli tuottanut elokuvia. Toiminta jatkui myös vuoden 1987 jälkeen TF1 Films Production -tytäryhtiön nimellä. Se tuotti esimerkiksi Roman Polanskin ohjaaman elokuvan *Yhdeksäs portti* (1999), menestyksekkään murhatrillerin *Purppuravirrat* (2000) ja historiallisen fantasiaelokuvan *Susien klaani* (2001).⁵⁹

Näyttää siltä, että *Aamenen* tuottamiseen osallistuneiden tuotantoyhtiöiden

---

⁵⁴ IMDb Canal+ s.a.; StudioCanal s.a.

⁵⁵ K.G. s.a.

⁵⁶ KC s.a.

⁵⁷ IMDb Katharina s.a.

⁵⁸ IMDb Renn s.a.; Renn s.a.

⁵⁹ IMDb TF1 s.a.; TF1 s.a.

taustalla ei ollut toimialan lisäksi mitään erityistä yhdistävää tekijää. Kaupallinen potentiaali oli mitä ilmeisimmin tuotantoon pantavien elokuvien kohdalla merkittävämpi tekijä kuin mitkään aatteelliset periaatteet. Yhtiöiden tuottamien elokuvien genret vaihtelivat kauhusta lastenelokuvaan ja aiheet historiallisista tapahtumista sarjakuvasekoituksiin. Tuotantoyhtiöillä ei siis nähdäkseen ollut mitään erityistä motiivia tehdä elokuvaa nimenomaan aiheesta Pius XII ja holokausti. Ainoastaan Costa-Gavrasin oma tuotantoyhtiö K.G. Productions edusti selvästi ohjaajan omaa linjaa. Muut tuotantoyhtiöt selvästikin luottivat Costa-Gavrasin näkemykseen ja hänen maineeseensa kaupallisesti ja taiteellisesti arvostettuna pitkän linjan elokuvaohjaajana.

Costa-Gavras syntyi vuonna 1933 Kreikassa, mutta muutti opiskelemaan Ranskaan, missä hän eli ja työskenteli suurimman osan elämästään. Suurta osaa Costa-Gavrasin elokuvien aiheista leimasi kantaaottavuus ja poliittisuus. Vuonna 1967 hän ohjasi elokuvan *Yksi mies liikaa*, jossa hän käsitteli Ranskan vastarintaliikettä toisen maailmansodan aikana. Costa-Gavrasin läpimurtoelokuva oli *Z – hän elää* (1969), jossa hän tuomitsi Kreikkaa hallinneen sotilasjuntan ja totalitaristiset järjestelmät ylipäätään. Elokuva voitti parhaan vieraskielisen elokuvan Oscar-palkinnon.⁶⁰ Hyökättyään Kreikan oikeistolaista hallintoa vastaan Costa-Gavras käänsi katseensa vasempaan elokuvassaan *Tunnustus* (1970). Tositapahtumiin perustuvassa elokuvassa Tšekkoslovakian varaulkoministeri Artur London vangitaan ja joutuu kidutettavaksi stalinistisen poliittisen puhdistuksen myötä.⁶¹

Costa-Gavras teki Hollywood-debyyttinsä vuonna 1982 elokuvalla *Kateissa*. Elokuva käsittelee CIA:n osuutta Chilen vuoden 1973 sotilasvallankaappaukseen tapahtumien keskellä poikaansa etsivän Jack Lemmonin esittämän amerikkalaismiehen näkökulmasta. Myös *Kateissa* perustui tositapahtumiin. Vuonna 1989 Costa-Gavras ohjasi elokuvan *Soittorasias*, jossa hän käsitteli natsismia. Elokuvassa asianajaja joutuu kohtaamaan kansallissosialistisen Saksan synkän menneisyyden ja puolustamaan omaa isäänsä sotarikossyytteitä vastaan 50 vuotta sodan päättymisen jälkeen.⁶²

Elokuvahistorioitsija Peter von Bagh (1943–2014) kuvasi Costa-Gavrasin

---

⁶⁰ CotC 1995, 590.

⁶¹ CotC 1995, 600.

⁶² CotC 1995, 718, 720, 786.

elokuvia ”nojatuolimatkoiksi poliittisiin kuohuntapisteisiin”.⁶³ Hän piti niitä osana paranoian elokuvan lajityyppiä, jonka hän selitti olevan eräänlainen uusien aikojen maailmanselitys. Von Baghin mukaan 1960-luvulta lähtien oli levinnyt ajatusmaailma, jossa mitään absoluuttista moraalista valtiota tai auktoriteettia ei enää ajateltu olevan olemassa. Todellisuus oli muuttunut tarkoituksperiltään käsittämättömäksi, ja poliittisia prosesseja oli yhä vaikeampi ymmärtää. Yksilö joutui näkymättömien voimien pelinappulaksi, eikä kehenkään voinut enää luottaa.⁶⁴

Costa-Gavrasin elokuvat näyttävätkin kuvaavan yksittäisten ihmisten ahdinkoa suurten totalitarististen järjestelmien varjossa. Tässä suhteessa *Aamen* istuu hyvin hänen aikaisempien elokuviensa edustamaan linjaan. Tätä voi puolestaan pitää osoituksena siitä, että elokuva vastaa ainakin aihepiiriltään pitkälti ohjaajan omaa näkemystä. Samaa käsitystä tukee se, että Costa-Gavras sovitti itse Hochhuthin näytelmän elokuvaksi. Lisäksi elokuvan tuotti osin ohjaajan ja hänen vaimonsa omistama tuotantoyhtiö, joten ulkopuoliset tuottajat eivät pystyneet täysin sivuuttamaan ohjaajan elokuvalleen asettamia vaatimuksia. Vaikka elokuva on aina lukemattomien omaa taiteellista näkemystään toteuttavien ihmisten, mukaan lukien rahoittajien, yhteistyön tulos, voidaan tässä tapauksessa perustellusti olettaa Costa-Gavrasin tavoitteiden ja näkemysten tulevan *Aamenessa* eniten esille.

2.2 Aamenen juoni

Aamenen tapahtumat alkavat vuodesta 1936, jolloin juutalainen Stefan Lux tunkeutuu Kansainliiton kokoukseen Genevessä ja protestoi kiihkeästi juutalaisten huonoa kohtelua vastaan Saksassa. Vahvistaakseen sanomansa vakavuutta hän ampuu itsensä kauhistuneen kokousväen edessä.⁶⁵

Elokuva siirtyy seuraavaksi Saksaan 1940-luvun alkuun, missä vallassa olevat natsit tappavat kehitysvammaisia lapsia sulkemalla heidät huoneeseen, jonne johdetaan sotilasajoneuvon pakokaasua. Kaasutukset eivät ole julkista tietoa, mutta kansan keskuudessa leviää epäilyjä, joiden mukaan tuhansia kehitysvammaisia on tapettu. Saksan katolinen kirkko Münsterin piispa von Galenin johdolla tuomitsee jyrkästi ”tuottamattomien kansalaisten” murhat.

---

⁶³ Bagh 1998, 439.

⁶⁴ Bagh 2009, 398.

⁶⁵ Aamen 2002.

Vastalause esitetään sekä valtaapitäville suoraan että seurakuntalaisille saarnastuolista. Kirkon painostus toimii, ja natsien eutanasiaohjelmaksi kutsuma projekti lopetetaan.⁶⁶

Murhattujen lasten joukossa on ollut myös Kurt Gersteinin veljentytär Berta. Bertan kohtalo saa hänet epäluuloiseksi natsihallinnon toimintaa kohtaan. Gerstein on SS-luutnantti ja kemisti, joka on kehittänyt järjestelmän, jossa Zyklon B -nimistä yhdistettä käytetään juomaveden puhdistamiseen. Hänet lähetetään itärintamalla esittelemään vedenpuhdistusjärjestelmänsä toimintaa. Samalla matkalla hänet viedään vierailulle keskitysleirille. Järkyttyneenä Gerstein katselee kurkistusrei'istä Tohtoriksi kutsutun natsin kanssa, kuinka 400 juutalaista myrkytetään parakkiin Zyklon B:llä.⁶⁷

Junassa matkalla takaisin Berliiniin Gerstein kohtaa ruotsalaisen diplomaatin, paroni von Otterin, jolle hän kertoo juutalaisten murhaamisesta. Hän esittää von Otterille dokumentteja todisteeksi ja pyytää Ruotsia ilmoittamaan asiasta Yhdysvalloille ja Isolle-Britannialle. Berliiniin saavuttuaan Gerstein ottaa yhteyttä protestanttiseen kirkkoon. Hän haluaa kertoa näkemästään seurakuntalaisille välittömästi, mutta ei saa vastakaikua ehdotukselleen. Hän vetoaa siihen, että kristittyjen onnistui lopettaa myös kehitysvammaisiin kohdistunut eutanasiaohjelma. Gerstein saa kuitenkin kuulla, että asiat eivät ole verrattavissa toisiinsa. Toisin kuin kehitysvammaiset, juutalaiset eivät ole kristittyjä, ja kristityt ovat Hitlerin puolella.⁶⁸

Gerstein joutuu taas lähtemään keskitysleireille, missä hänen tahdotaan nopeuttavan tappamista. Hän saa kuulla, että Euroopassa on eliminointava 12 miljoonaa ”yksikköä”. Palattuaan jälleen Berliiniin Gerstein menee tapaamaan paavin nuntiusta ja vaatii tätä välittämään tiedon Vatikaaniin. Gersteinin mukaan vain paavi voisi vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen ja saada natsit lopettamaan hirmutekonsa. Nuntius pitää univormupukuisen Gersteinin vierailua Gestapon provokaationa ja häätää tämän luotaan. Nuntiuksen alaisena toimiva nuori aristokraattinen jesuiitta Riccardo Fontana ottaa kuitenkin Gersteinin puheet vakavasti.⁶⁹

Fontana tulee myöhemmin tapaamaan Gersteiniä. Hän vaatii saada tietää

---

⁶⁶ Aamen 2002.

⁶⁷ Aamen 2002.

⁶⁸ Aamen 2002.

⁶⁹ Aamen 2002.

lisää juutalaisten kohtalosta ja haluaa välittää viestin tapahtumista paaville. Gerstein arvelee paavin jo tietävän, mutta Fontana kertoo, että paaville tiedotetaan ainoastaan katolilaisten vainoista. Gersteinin mielestä paavi on ainoa henkilö, joka voi saattaa kauheudet koko maailman tietoisuuteen, mutta luulee, että paavi ei usko häntä. Fontana sen sijaan luottaa paaviin. Palatessaan nuntiuksen luo Fontana kuitenkin järkyttyä kuullessaan, että tämä on paraikaa neuvottelemassa natsien kanssa.⁷⁰

Fontana matkustaa Roomaan ja kohtaa isänsä luona kardinaalin, johon hän vetoaa juutalaisten puolesta. Kardinaalin mielestä juutalaiset ovat valittajia. Kun Fontana kertoo että tiedot juutalaisten murhista ovat peräisin Gersteiniltä, kardinaali ilmoittaa, että SS-upseeriin ei voi missään tapauksessa luottaa. Samassa tilaisuudessa Fontana tapaa myös amerikkalaisen diplomaatti Tittmannin, joka kertoo Vatikaanin ja Yhdysvaltojen pyytäneen toisiaan vahvistamaan samat huhut.⁷¹

Gerstein puolestaan viettää yhä enemmän aikaa keskitysleireillä, missä hän pyrkii estämään juutalaisten murhia esimerkiksi väittämällä Zyklon B -pakkausten vaurioituneen ja määräämällä niitä tuhottavaksi. Berliinissä hän pyrkii vakuuttamaan lähipiiriinsä kuuluvia ihmisiä juutalaisten kohtalosta, mutta kukaan ei usko häntä. Varsinkin Gersteinin isä suhtautuu poikansa puheisiin vähätellen ja puolustaa Hitleriä.⁷²

Vatikaanissa Fontana pääsee paavin puheille ja pyytää häneltä armoa ja apua juutalaisille. Paavi kertoo tuntevansa maailman kärsimykset ja rukoilevansa uhrien puolesta. Fontana pitää vastausta riittämättömänä ja sanoo maailman odottavan paavilta esimerkkiä. Paavi ei anna hänelle vastausta. Fontanan poistuessa hänen isänsä ilmoittaa, että paavi aikoo kuin aikookin tuomita natsit joulusaarnassaan.⁷³

Keskitysleirillä pidettävässä kokouksessa Gersteiniltä vaaditaan lisää Zyklon B:tä, sillä kaasutettavia on enemmän kuin mihin on varauduttu. Gerstein ottaa jälleen yhteyttä Ruotsin suurlähetystöön ja vaatii liittoutuneita pommittamaan kaasuvälikamioita. Neuvottelut ovat kuitenkin hitaita ja toimenpiteet vähäisiä. Ruotsi tarjoaa Gersteinille ja hänen perheelleen pakomahdollisuutta,

---

⁷⁰ Aamen 2002.

⁷¹ Aamen 2002.

⁷² Aamen 2002.

⁷³ Aamen 2002.

mutta hän ei tartu mahdollisuuteen, vaan katsoo velvollisuudekseen jäädä auttamaan juutalaisia niin pitkäksi aikaa kuin mahdollista.⁷⁴

Jouluna joukko korkea-arvoisia natsveja on kokoontunut Gersteinin luokse syömään, juomaan ja ilakoimaan. Fontanakin on paikalla, mutta pysyttelee näkymättömissä keittiön puolella. Gerstein harhauttaa vieraitaan lahjojenetsimisleikillä pimeässä huoneessa, jotta voi kuunnella Fontanan kanssa radiosta paavin puheen. He pettyvät karvaasti, koska paavi ei mainitse juutalaisia eikä tuhoamisleirejä. Fontana haluaa Gersteinin matkustavan Vatikaaniin kertomaan suoraan paaville näkemästään.⁷⁵

Ensin Fontana matkustaa Vatikaaniin kuitenkin yksin. Hän tapaa lounaalla kardinaaleja ja liittoutuneiden edustajia, joille esittelee Gersteinin toimittamia todisteita uhrien lukumääristä. Hän pyytää Yhdysvalloilta apua, mutta sille juutalaiset ovat pelkkä mitätön yksityiskohta; ainoastaan sodan voittaminen on tärkeää. Jälleen Fontana toivoo, että paavi vetoaisi julkisesti juutalaisten puolesta. Kardinaalit eivät hyväksy ajatusta, sillä paavin on oltava järkkymättömän puolueeton. He myös pelkäävät, että Hitler hyökkäisi Vatikaaniin jos paavi tuomitsisi tämän. Kardinaalit kehottavat Fontanaa olemaan kärsivällinen ja luottamaan kirkkoon.⁷⁶

Samaan aikaan kun Gerstein vihdoin saapuu Roomaan, alkavat natsit pidättää kaupungin juutalaisia. Fontanan isä osallistuu juutalaisten piilottamiseen turvaan luostareihin. Paavi saa kuulla, että pidätettyjen joukossa on myös kristinuskoon kääntyneitä juutalaisia ja vaatii selitystä Saksan suurlähettiläs Ernst von Weizsäckeriltä. Gersteiniltä ja Fontanalta evätään pääsy paavin luokse. Gerstein joutuu palaamaan Saksaan pettyneenä, ja Fontana pannaan kuuntelemaan kardinaalin neuvottelua Weizsäckerin kanssa. Kardinaali vaatii saksalaisia lopettamaan pidätykset ja uhkaa protestilla. Weizsäcker ei kuitenkaan ole peloteltavissa ja haastaa kardinaalin toteuttamaan uhkauksensa. Kardinaali jää sanattomaksi.⁷⁷

Myöhemmin paavi neuvottelee kardinaalien ja Fontanan isän kanssa Monte Cassinin luostarin pommituksista. Paavi on erityisen huolissaan kallisarvoisista rakennuksista. Kardinaalit ovat pyytäneet liittoutuneita

---

⁷⁴ Aamen 2002.

⁷⁵ Aamen 2002.

⁷⁶ Aamen 2002.

⁷⁷ Aamen 2002.

lopettamaan pommitukset. Kesken kaiken Fontana tunkeutuu neuvonpitoon ja vaatii apua juutalaisille. Paavi pyytää häntä olemaan kärsivällinen ja malttamaan mielensä. Fontana vetoaa San Lorenzon ennakkotapaukseen, jolloin Pius jalkautui kansan pariin ja pyytää paavia puuttumaan Rooman tilanteeseen. Kardinaali muistuttaa, että luostarit ovat avoinna turvapaikkaa hakeville juutalaisille ja arvelee saksalaisten pidättämien juutalaisten olevan matkalla työvoimaksi, ei tapettavaksi.⁷⁸

Fontanan isäkin vetoaa paaviin, mutta tämä ei halua järkyttää lausunnoillaan Saksan ja Itävallan katolilaisia, jotka joutuvat kestämään pommituksiakin. Paavi haluaa odottaa rauhanneuvotteluja ja kaikkien kristittyjen yhdistämistä. Fontana ymmärtää lopulta, että hänen yrityksensä vaikuttaa paaviin jäävät vääjäämättä tuloksettomiksi. Hän kiinnittää rintaansa keltaisen daavidintähden ja poistuu kauhistuneiden kirkonmiesten luota. Hän suuntaa juna-asemalle, jossa juutalaisia lastataan vaunuihin keskitysleirille vietäväksi ja nousee itsekin kyytiin.⁷⁹

Keskitysleirillä Fontanan arvellaan nähneen liikaa, ja Tohtori panee hänet töihin krematorioon. Gerstein saa kuulla tapahtuneesta ja tulee väärentämänsä asiakirjan avulla pelastamaan Fontanaa, joka ei haluakaan lähteä. Miesten väitellessä pakenemisen oikeellisuudesta huijauksen selville saanut Tohtori tulee paikalle. Hän lähettää Fontanan tapettavaksi ja pidättää Gersteinin. Miesten lähdettyä leiriltä ja jäätyä kahden Tohtori kertoo ymmärtävänsä, että sota hävitään ja laskee Gersteinin vapaaksi.⁸⁰

Gerstein pääsee perheensä luokse ja antaa vaimolleen todisteita natsien hirmuteoista. Hän käskee perheensä lähteä pakoon ja antautuu itse liittoutuneiden sotilaille auttaakseen heitä. Liittoutuneiden leirissä hän kirjoittaa ahkerasti raporttia, jossa kertoo kaiken tietämänsä natsien suorittamista kauheuksista. Sellissä Gerstein saa luettavakseen syytteensä ja purskahtaa itkuun. Hetkeä myöhemmin vartija ilmoittaa esimiehelleen, että Gerstein on ilmeisesti hirttäytynyt. Elokuvan viimeisessä kohtauksessa Tohtori saapuu luostariin Roomaan, missä hänet otetaan lämpimästi vastaan ja hänelle luvataan paikka Argentiinaan lähtevään laivaan.⁸¹

---

⁷⁸ Aamen 2002.

⁷⁹ Aamen 2002.

⁸⁰ Aamen 2002.

⁸¹ Aamen 2002.

Elokuva päättyy kahteen tekstiin: ”Gersteinin raportti auttoi vahvistamaan holokaustin todeksi” ja ”Kurt Gersteinin maine palautettiin 20 vuotta myöhemmin”.⁸²

2.3 Pius XII vaikenevana paavina

Kuten *Aamenen* tapahtumista voimme nähdä, elokuvan protagonistit, juonta eteenpäin liikuttavat hahmot, ovat Kurt Gerstein ja Riccardo Fontana, ei suinkaan paavi Pius XII. Gersteinin tunnontuskat hänen osallistuessaan vastustamansa hallinnon toimintaan ja Fontanan turhautunut kamppailu saada katolinen kirkko toimimaan juutalaisten hyväksi ovat *Aamenen* draamallisen kerronnan keskiössä. Paavin sivurooli on selvää jo pelkkien lukujen valossa. Paavi esiintyy elokuvassa ensimmäisen kerran 46. minuutilla ja koko elokuvassa hänet nähdään vain kahdeksassa lyhyessä kohtauksessa. Ajallisesti paavi esiintyy elokuvassa vain 12 minuutin verran kaksituntisen elokuvan kestosta.⁸³

Tästä huolimatta *Aamenen* pääväite on, että paavi Pius XII ja katolinen kirkko kokonaisuudessaan eivät tuominneet riittävän selväsanaisesti juutalaisten natsi-Saksassa kokemia julmuuksia. Tätä väitettään se tukee erilaisin tavoin, joita esittelen seuraavaksi. Heti alussa elokuva pyrkii osoittamaan, että katolinen kirkko oli voimakas tekijä natsi-Saksassa ja että se olisi voinut merkittävästi parantaa Euroopan juutalaisten asemaa.

Vuosina 1939–1941 Saksassa teloitettiin 70 000–90 000 mielisairaaksi tai parantumattomasti sairaaksi luokiteltua ihmistä niin sanotun eutanasiaohjelman myötä. Teloitukset päättyivät lopulta suurelta osin Münsterin piispa Clemens August Graf von Galenin pitämän saarnan ansiosta. Jo aiemmin natsihallinnon toimia vastaan puhuneen Galenin tunteisiin vetoavaa saarnaa painettiin tuhansittain ja se levisi laajalti, mikä osaltaan sai Hitlerin lopettamaan ”eutanasiaohjelman”.⁸⁴

Aamen kuvaa näitä tapahtumia jo ensimmäisissä kohtauksissaan.⁸⁵ Se tarjoaa näin selvän ennakkotapauksen, joka osoittaa, että natsien selväsanainen tuomitseminen olisi hyvin todennäköisesti tuonut apua juutalaisille. Elokuva kysyy, että jos pelkän piispan väkevä saarna pysäyttää teloitukset, eikö paavin,

---

⁸² Aamen 2002.

⁸³ Aamen 2002.

⁸⁴ Kershaw 2000, 261, 427–429; Griech-Polelle 2002, 83–86, 92–93.

⁸⁵ Aamen 2002, 00:03:02–00:05:21, 00:09:57–00:13:26.

koko katolisen kirkon johtajan selvä vastalause olisi voinut pelastaa ainakin suuren osan Euroopan juutalaisista?

Kohtauksessa, jossa Galen näytetään pitämässä saarnaansa, hän seisoo korkealla saarnastuolissa kirkkokansan yläpuolella, millä elokuva pyrkii korostamaan hänen ja hänen edustamansa instituution vaikutusvaltaa seurakuntalaisiin ja yleisesti ottaen Saksan kansalaisiin nähden. Samaa osoittaa seuraava kohtaus, jossa Galen johdattaa protestijoukon natsiviranomaisten puheille teloitukset tuomitsemaan. Hän kulkee joukon etunenässä ja näyttää laumalleen esimerkkiä. Virallista protestia jättäessään Galen seisoo pöytänsä takana piileskelevän istuvan natsiupseerin edessä, millä elokuva pyrkii osoittamaan piispan ja katolisen kirkon yliotetta maallisesta vallasta. Viestin tuotuaan piispa myös poistuu nopeasti ja jättää natsit sanattomina ja voimattomina ihmettelemään, mitä oikein tapahtui.

Samanlaisia vetoamuksia ei kirkon taholta kuitenkaan enää esiintynyt natsien alkaessa teloittaa juutalaisia. Cornwell esittää, että syynä vaikenemiseen oli kristinuskoon ja erityisesti katoliseen kirkkoon pesiytynyt antijudaismi ja jopa antisemitismi. Myös Pius XII suhtautui hänen mukaansa epäluuloisesti juutalaisiin ja katsoi näiden itse aiheuttaneen kohtalonsa. Nimenomaan uhrien juutalaisuus oli Cornwellin mielestä syynä siihen, ettei kirkko nostanut ääntään kuuluviin heidän puolestaan.⁸⁶ Myös Zuccotti on päätenyt samanlaisiin johtopäätöksiin. Katolisen kirkon jäsenistöllä ja papistolla oli hänen näkemyksensä mukaan vahvoja juutalaisvastaisia ennakkoluuloja, ja heidän mielestään kristityillä ja juutalaisilla oli perustavanlaatuinen ero. Hänen mukaansa katolinen kirkko pyrki esimerkiksi auttamaan Euroopasta pakenevia juutalaisia vain, jos he olivat kääntyneet katolisuuteen.⁸⁷

Aamenessa tämä väitetty juutalaisiin väheksyvästi suhtautuva asenne tuodaan esille useassa kohdassa. Ensimmäisenä sen esittää protestanttinen piispa Otto Dibelius, jolle Gerstein ehdottaa, että juutalaisten puolesta vedottaisiin kuten kehitysvammaistenkin puolesta tehtiin. Dibelius tyrmää ajatuksen, sillä toisin kuin juutalaiset, vammaiset olivat kristittyjä.⁸⁸ Keskustellessaan Gersteinin kanssa Tohtori naureskelee, että mielisairaitakin puolustettiin tarmokkaammin kuin

⁸⁶ Cornwell 1999, 280, 295–296.

⁸⁷ Zuccotti 2000, 320, 322–323.

⁸⁸ Aamen 2002, 00:26:12–00:27:19.

juutalaisia.⁸⁹ Vatikaanissa kardinaali puolestaan syyttää juutalaisia valittajiksi, eikä ota Fontanan huolta heidän kärsimyksistään vakavasti. Juutalaisista on myös hänen mielestään liikaa vaivaa, ja heidän auttamisensa olisi osoitus suuresta heikkoudesta.⁹⁰

Elokuvan esittämä kristinuskon penseä suhtautuminen juutalaisuuteen tehdään selväksi monelta eri kantilta. Sekä protestantit että katolilaiset katsovat juutalaiset muusta ihmiskunnasta erillään olevaksi epäluuloa herättäväksi ryhmäksi, jonka olisi parempi pärjätä omillaan. Myös natsveja ja pahuutta elokuvassa edustava Tohtori tunnistaa ja tuo esille tämän asenteen, joka antaa hänelle myös oikeutuksen ja mahdollisuuden jatkaa juutalaisten vainoamista. Riccardo Fontana on yksi harvoista juutalaisten puolia pitävistä katolisen kirkon edustajista elokuvassa. Fontana on kaiken lisäksi fiktiivinen hahmo, mikä voi antaa vaikutelman siitä, että juutalaisten puolustajia ei kirkon palveluksessa ollut todellisuudessa juuri olemassa. *Aamen* esittää juutalaisvastaisen asenteen koko kristinuskon läpitukenä voimana.

Monet tutkijat ovat kuitenkin vastustaneet käsitystä katolisen kirkon ja Piuksen antisemitistisyydestä. Dalinin mukaan lukuisat paavit olivat kautta historian pyrkinneet puolustamaan juutalaisia.⁹¹ Hän luetteloi myös useita tapauksia, jolloin Pius itse pelasti juutalaisia, kuten nimittämällä juutalaisia oppineita virkoihin Vatikaanin kirjastoon turvaan natseilta ja käskemällä Rooman luostarien ottaa juutalaisia muuriensa suojiin. Dalin myös tulkitsee Piuksen julkiset ulostulot huomattavasti natsivastaisemmiksi ja juutalaismyönteisemmiksi kuin tämän kriitikot. Esimerkiksi paavin pitämä radiopuheet jouluna 1941 ja 1942 olivat hänen mukaansa aikalaisten näkökulmasta yksiselitteisiä natsismin vastaisia ja juutalaisia puolustavia puheenvuoroja. Monet katolilaiset kirkon edustajat ja seurakuntalaiset ojensivat myös auttavan kätensä juutalaisille.⁹² Tämä vie pohjaa elokuvan vihjaamalta kuvalta, että koko katolinen kirkko ja sen jäsenistö olisivat suhtautuneet juutalaisten kohtaloon välinpitämättömästi.

Katolisen kirkon esittäminen juutalaisiin epäluuloisesti suhtautuvina ei vielä riitä ohjaaja Costa-Gavrasille. *Aamenessa* hän pyrkii luomaan yhtäläisyyden kirkon ja natsihallinnon välille. Selvin elokuvassa säännöllisesti toistuva motiivi

⁸⁹ Aamen 2002, 00:46:51–00:48:29.

⁹⁰ Aamen 2002, 00:49:40–00:51:27, 01:20:28–01:21:46.

⁹¹ Dalin 2005, 17–44.

⁹² Dalin 2005, 71, 75, 82–83, 85–87.

on tuhoamisleireille kulkevat junat, jotka järjestelmällisesti liikkuvat kuvan oikeasta laidasta vasempaan (Liitteet, kuva 1).⁹³ Leireiltä palaavien junien näytetään kulkevan vastakkaiseen suuntaan, silloin ovet auki ja vaunut tyhjiillään osoituksena niiden kyydissä olleiden matkustajien katoamisesta.⁹⁴ Kun elokuva näyttää paavin ensimmäistä kertaa, ollaan Vatikanissa. Paavi kulkee laajassa kokokuvassa ja johdattaa perässään kardinaaleista koostuvaa laumaansa (Liitteet, kuva 2).⁹⁵

Samalla tavalla kuin tuhoamisleireille kulkevat junat, myös paavin johtama letka kulkee kuvan oikeasta laidasta vasempaan. Vatikanissa paavin taustalla on valkea marmoriseinä, mikä muistuttaa valkoisesta talvimaisemasta, jossa junan nähtiin kulkevan. Paavia seuraavat kardinaalit ovat pukeutuneet mustiin, mikä saa heidät muistuttamaan junan piipusta tupruavaa mustaa savua. Nämä seikat muodostavat voimakkaan visuaalisen yhteyden näiden kahden tapahtuman välille. Elokuva siis luo visuaalisen yhteyden katolisen kirkon ja holokaustin välille.

Huomionarvoista on myös liikkeen suunta. Tavanomaisessa elokuvakerronnassa liikkeen luonnollinen suunta on vasemmalta oikealle, koska silmällä on kulttuurista riippumatta tapana lukea kuvaa siinä suunnassa. Liike oikealta vasemmalle tuntuu katsojasta intuitiivisesti väärältä ja epämukavalta. Usein elokuvissa sankarit liikkuvat vasemmalta oikealle ja heidän vastustajansa päinvastaiseen suuntaan.⁹⁶

Oikealta vasemmalle kohdistuvalla liikkeellä korostetaan *Aamenessa* sitä, että junissa olevat ihmiset ovat matkalla kuolemaansa. Samaan tapaan myös paavi kuvataan kulkemassa väärään suuntaan, koska hän ei suostu selväsanaisesti tuomitsemaan natsien juutalaisiin kohdistamaa vainoa.

Piuksen ja kansallissosialismin yhdistäminen esiintyy esimerkiksi Cornwellin tutkimuksessa. Hänen mukaansa paavin vaikeneminen ja välinpitämättömyys viestittivät maailmalle, että juutalaisten kohtalo ei saanut tässä aikaan myötätuntoa tai suuttumusta. Pius oli tästä näkökulmasta tarkasteltuna ihanteellinen paavi Hitlerin suunnitelmille juutalaisten tuhoamiseksi.

---

⁹³ Aamen 2002, 00:27:20–00:27:30, 00:44:21–00:44:34, 00:46:51–00:47:04, 01:08:13–01:08:23, 01:14:31–01:14:50.

⁹⁴ Aamen 2002, 00:34:06–00:34:16, 01:03:15–01:03:25, 01:27:30–01:27:39.

⁹⁵ Aamen 2002, 00:45:55–00:46:50.

⁹⁶ Giannetti 1999, 95; Ebert 2008.

Cornwellin mukaan Pius oli Hitlerin pelinappula ja hänen paavinsa.⁹⁷ *Aamenessa* Costa-Gavras menee tulkinnassaan vieläkin pidemmälle. Elokuvasa Pius ja holokausti esitetään synonyymeina toisilleen.

Elokuva pyrkii luomaan yhteyksiä natsien ja katolilaisten välille myös toisella tavalla. Kahdessa kohtauksessa syöminen on erityisen suuressa asemassa. Ensimmäisessä vietetään joulua Gersteinin luona. Hänen vieraina on natsiupseereja, jotka syövät ja juovat äänekkäästi ilakoiden. Samaan aikaan he puhuvat elämästään sodan jälkeen. Vieraat olettavat elävänsä Euroopassa, joka on kokonaan Saksan hallinnassa ja elävänsä vakavaraisina kuka missäkin sen kolkassa (Liitteet, kuva 3).⁹⁸

Joulunvietto Gersteinin luona rinnastuu myöhempään kohtaukseen Vatikanissa, jossa Fontana pyrkii vakuuttamaan kardinaaleja ja liittoutuneiden edustajia siitä, että juutalaisten kansanmurha on tosiasia ja että asiaan pitää puuttua. Kohtaus on sijoitettu ruokapöytään, jossa kaikki muut henkilöt Fontanaa lukuun ottamatta mässäilevät äänekkäästi tutkiessaan karttaa, johon on merkitty holokaustin uhrimääriä. Aterioitsijat ryystävät hummereita ja imeskelevät sormiaan puhtaaksi välinpitämättöminä näkemistään todisteista juutalaisten kansanmurhasta. He luottavat siihen, että asioilla on aina lopulta tapana järjestyä (Liitteet, kuva 4).⁹⁹

Jouluateria ja lounas Vatikanissa luovat näin jälleen yhden kuvallisen rinnastuksen natsi-Saksan ja katolisen kirkon välille. *Aamenen* näkökulman mukaan katolisen kirkon edustajat eivät olleet yhtään sen vähempää vastuussa holokaustista kuin Saksan kansallissosialistitkaan. Kummatkin suhtautuvat yhtä välinpitämättömästi uhreihin ja kykenevät nauttimaan vailla tunnontuskia hedonistisesta elämäntavastaan. Sekä natsit että kirkonmiehet luottavat siihen, että tulevaisuudessa asiat ovat heidän kannaltaan hyvin, mutta heidän itsensä ei tarvitse kantaa siitä huolta. Etuoikeutettu asema saa kummankin ryhmän unohtamaan heikompien ihmisryhmien kärsimykset ja panemaan toivonsa jonkin vielä korkeamman tahon kykyyn ratkaista asiat lopulta parhain päin itselleen. Natsien tapauksessa tuo taho on Adolf Hitler ja kardinaalien ollessa kyseessä paavi Pius XII.

Kohtauksia yhdistää myös se, että kummassakin tilaisuudessa yksi henkilö

⁹⁷ Cornwell 1999, 296–297.

⁹⁸ Aamen 2002, 01:08:24–01:12:32.

⁹⁹ Aamen 2002, 01:18:49–01:22:30.

kuvataan ulkopuolisena. Gersteinin joulunvietossa se on Gerstein itse ja Vatikaanissa Riccardo Fontana. Gerstein ilmoittaa ainoana haluavansa elää sodan jälkeen Saksassa, ja poistuu vähän väliä kuuntelemaan paavin puhetta keittiössään piileskelevän Fontanan kanssa. Vatikaanissa Fontanaa korkea-arvoisemmat kirkonmiehet ja diplomaatit suhtautuvat häneen alentuvasti ja välinpitämättömästi. Tässä kohtauksessa Gerstein ei ole fyysisesti läsnä, mutta hänen toimittamansa dokumentit tuhoamisleireistä ovat merkittävässä asemassa. Kumpikin päähenkilöistä kuvataan näin omiensa joukossa, mutta turvautumassa silti vastapuolen jäseneen. Kohtausten yhtäläisyyttä ja Gersteinin ja Fontanan samanlaista tilannetta korostetaan myös kuvaamalla heidät kummatkin seisomassa samankaltaisessa sommitelmassa pöydän ulkopuolella samassa kohdassa ruutua (Liitteet, kuvat 3 ja 4).

Gerstein ei ole ainoa hahmo elokuvassa, johon Fontana rinnastuu. Fontanan yhtäläisyydet historiallisen Piuksen kanssa ovat silmiinpistävät. Fontana toimii elokuvassa kirkon diplomaattina Berliinissä, aivan kuten myös Pius XII toimi. Fontanan isä on elokuvassa Vatikaanin palveluksessa ja läheisissä väleissä paavin kanssa. Myös Pius kuului sukuun, jonka jäsenillä oli pitkät perinteet Vatikaanissa.¹⁰⁰ Ohjaaja Costa-Gavras luo näiden kahden hahmon välille rinnastuksen kuin osoittaakseen, että Piuksen lähtökohdista ponnistava ihminen voisi toimia selväsanaistemmin ja ponnekkaammin juutalaisten suojelemiseksi natseilta.

Aamenen loppukohtauksessa Costa-Gavras antaa katoliselle kirkolle vielä viimeisen raskaan iskun yhteyksistään kansallissosialismiin. Roomassa vaikuttanut titulaaripiispa Alois Hudal (1885–1963) lienee tunnetuin katolisen kirkon edustaja, joka auttoi sodan jälkeen lukuisia holokaustin toteuttamiseen osallistuneita sotarikollisia pakenemaan oikeudenkäyntejä. Hudal hankki pakeneville natseille passeja, viisumeja, rahaa ja matkalippuja, joiden avulla he pääsivät pois Euroopasta.¹⁰¹ On esitetty syytöksiä, joiden mukaan Pius olisi ollut tietoinen Hudalin toiminnasta, mutta antanut sen jatkua. Tutkimuksen piirissä on herättänyt arvostelua myös se, että vaikka Hudal tunnettiin natsimielisistä asenteistaan, hänet nimitettiin sodan jälkeen Italiassa asuvien Saksan kansalaisten hengelliseksi johtajaksi. Tässä asemassa hän väistämättä päätyi tekemisiin natsien

¹⁰⁰ Aamen 2002, 0:48:30–0:52:05.

¹⁰¹ Goñi 2002, 229–232, 240–241, 250.

kanssa.¹⁰²

Sydämellinen kirkonmies toivottaa elokuvan päätteeksi liittoutuneiden joukoilta paenneen Tohtorin tervetulleeksi luostariinsa Roomaan. Hän tarjoaa Tohtorille majoituspaikan ja lupaa auttaa tämän Argentiinaan lähtevään laivaan. Elokuvan viimeisessä kuvassa tyytyväinen Tohtori astelee taustalla siintävän Pietarinkirkon editse luostarin suojiin (Liittet, kuva 5).¹⁰³

Elokuva esittää tämän kohtauksen kautta katolisen kirkon olevan sotarikollisia avustava instituutio. Tohtorin vastaanottava pappi ei kyseenalaista hänen tarvettaan poistua Euroopasta, mikä kertoo siitä, että hän tietää, mistä on kyse ja hyväksyy sen. Jotta kohtausta ei voisi tulkita yksittäistapaukseksi, on Costa-Gavras sommitellut kuvaan jyrkänä seisovan, koko katolista kirkkoa symboloivan Pietarinkirkon, jonka varjossa Tohtori luvataan auttaa pakoon. Viestin perille menemisen varmistamiseksi Tohtori vielä kohottaa hattua pitelevän kätensä ja osoittaa suoraan kirkkoa kohti. *Aamen* siis antaa ymmärtää kaiken tapahtuvan kirkon ja paavin suojeluksessa, tai ainakin hiljaisen hyväksynnän alaisena.

Piuksen kyvyttömyys suojella Rooman juutalaisia on yksi aihe, josta häntä on tutkimuksessa syytetty. Cornwell ja Zuccotti maalaavat Piuksesta kuvan jahkailevana ja arkana päätöksentekijänä, joka ei uskaltanut puolustaa kotikaupunkinsa juutalaisia. Lokakuussa 1943 saksalaiset miehittäjäjoukot tunkeutuivat Rooman juutalaisghettoon ja pidättivät yli tuhat sen asukasta vietäväksi keskitysleirille. Alle kaksikymmentä heistä selvisi hengissä sodan loppuun. Pius sai tietää pidätyksistä tuoreeltaan. Zuccotti jopa epäilee, että paavi olisi kuullut huhuja juutalaisten vangitsemisesta päiviä ennen tapahtumia. Pidätysten jälkeen hän käski alaisensa kardinaali Luigi Maglionen ottaa yhteyden Saksan Rooman suurlähettiläs Weizsäckeriin. Cornwellin mukaan Maglione toivoi Weizsäckeriltä, ettei Vatikaani joutuisi esittämään juutalaisten puolesta julkista protestia, mitä hän pitää täysin riittämättömänä kannanottona. Paavi itse ei myöskään omalla nimellään asettunut julkisesti puolustamaan juutalaisia missään vaiheessa, vaikka Zuccottin mielestä hänelle olisi tarjoutunut siihen runsaasti mahdollisuuksia.¹⁰⁴

Kun Pius saa *Aamenessa* kuulla Rooman juutalaisten pidätyksistä, hän

¹⁰² Phayer 2000, 166–167.

¹⁰³ *Aamen* 2002, 02:00:30–02:01:34.

¹⁰⁴ Cornwell 1999, 303–306, 310; Zuccotti 2000, 155–156, 158.

kääntää viestintuojalle selkänsä ja jää sanattomaksi. Vasta kun kardinaali kertoo pidätettyjen joukossa olevan myös kristityiksi kääntyneitä, vaatii paavi ottamaan yhteyden suurlähettilääseen. Tällöinkin paavi käskee korostaa suurlähettiläälle pidätysten takia kokemaansa surua eikä natsien toimia kohtaan tuntemaansa suuttumusta.¹⁰⁵

Paavi kuvataan aluksi siis melko välinpitämättömäksi pidätyksille. Toimenpiteisiin ryhtymisen laukaisee vasta tieto käännyttäisten pidätyksistä. Paavi on elokuvan mukaan kiinnostunut ainoastaan kristityistä. Keinot pidätyksen vastustamiseksi kuvataan myös heikoiksi; paavi haluaa ensisijaisesti ilmaista surunsa tapahtuneen vuoksi, eikä tuomita tapahtumia.

Todellisuudessakin pidätettyjen joukossa oli vahingossa pidätettyjä ei-juutalaisia, juutalaisia aviopuolisoita ja seka-avioliittojen lapsia, jotka henkilöllisyyden uudelleentarkistuksessa vapautettiin. Zuccottin mukaan ei ole olemassa todisteita sen puolesta, että Vatikaani olisi vaikuttanut näiden pidätettyjen vapauttamiseen millään tavalla. Tarkistuksen jälkeen kirkko ilmeisesti yritti saada vangituksi jääneitä katolisuuteen kääntyneitä juutalaisia vapaaksi siinä kuitenkaan onnistumatta.¹⁰⁶

Esimerkiksi Rychlak on kuitenkin kritisoinut Zuccottin tulkintoja. Hän muistuttaa, että 85 prosenttia Italian juutalaisista selviytyi natsien miehityksestä, kun muualla Euroopassa 80 prosenttia juutalaisista ei selviytynyt toisesta maailmansodasta. Italian juutalaisten pelastumisen hän laskee paavin ansioksi. Hänen mukaansa se, että kirjallisia todisteita paavin käskystä auttaa juutalaisia ei ole säilynyt, ei vielä tarkoita, ettei paavi tuollaista kehotusta olisi esittänyt. Saksalaismiehityksen aikaan olisi ollut hengenvaarallista pitää hallussaan mitään natsienvastaiseen toimintaan liittyviä dokumentteja, joten sellaiset olisi varmasti turvallisuussyistä tuhottu.¹⁰⁷

Kun *Aamenen* alussa kirkko ja sen edustajat esitettiin voimakkaina niiden puolustaessa parantumattomasti sairaita ihmisiä, latistuu niiden vaikutusvalta juutalaisia puolustaessa. Weizsäckerin kanssa neuvotteleva kardinaali esitetään elokuvassa täysin voimattomana suurlähettilään edessä. Ylimielinen natsi kehottaa rehvakkaasti kardinaalia tekemään virallisen protestin varmana siitä, että sellaista ei kuulu. Kun aiemmin kirkon edustaja jätti natsihallinnon sanattomaksi ja poistui

¹⁰⁵ Aamen 2002, 01:30:25–01:31:55.

¹⁰⁶ Zuccotti 2000, 155.

¹⁰⁷ Rychlak 2004, 33–34.

itsevarmasti paikalta, kääntyy tilanne nyt päinvastaiseksi.¹⁰⁸

Ensin Costa-Gavras siis osoittaa kirkolla olevan kyllä vaikutusvaltaa, mutta myöhemmin tuo vaikutusvalta jääkin käyttämättä kun uhrit ovat kristinuskon ulkopuolisia. Kardinaali ei mahda Weizsäckerin korskealle käytökselle mitään, ja tilannetta sivusta seuraavan Fontanan epäuskoisen ja säälivän katseen avulla elokuva välittää kuvan häpeällisen heikosta kirkosta. Paavi kirkon johtajana ei uskalla itse esittää vaatimuksiaan suurlähettiläälle, vaan lähettää paikalle alaisensa. Itse vaatimuksetkin ovat melko mitättömät. Kirkko vain uhkaa tekojen julkisella tuomitsemisella, ei konkreettisesti tuomitse niitä. Uhkauskin jää vain uhkaukseksi, muihin toimenpiteisiin kirkko ei elokuvassa ryhdy.

Aamen esittää, että Piuksen prioriteetit olivat aivan muualla kuin ihmishenkien suojelemisessa. Viimeinen kohtaus, jossa paavi esiintyy, tapahtuu samanaikaisesti Rooman juutalaisten vangitsemisen kanssa. Juutalaisten sijaan hän on huolissaan pommituksissa kärsineestä Monte Cassinon luostarista ja siitäkin vain aineellisten vahinkojen osalta. Pius ei kysy neuvonantajiltaan mahdollisista kuolonuhreista vaan siitä, onko luostarin kirjastosiiپی kärsinyt vaurioita.¹⁰⁹ Elokuvassa paavi on enemmän kiinnostunut rakennuksista kuin ihmishengistä. Tämä luo kuvaa paavista tunnekylmänä ja välinpitämättömänä johtajana.

Samana tulkinnan ovat tutkimuksessa esittäneet Phayer ja Zuccotti. Phayerin mukaan Piuksen suuri huolenaihe oli estää saksalaisia tai liittoutuneita pommittamasta Roomaa, ei suojella juutalaisia.¹¹⁰ Zuccottikin esittää, että paavi oli ennen kaikkea huolissaan Vatikaanin koskemattomuudesta. Paavin turvallisuudentunnetta horjutti etenkin se, että vuodesta 1940 eteenpäin Vatikaani oli ensin sotaa käyvien italialaisten ja myöhemmin saksalaisten miehittäjien saartama ja jopa uhkailema.¹¹¹

Samassa elokuvan kohtauksessa Fontana saapuu vaatimaan paavia menemään juna-asemalle estämään juutalaisten kuljettaminen keskitysleirille samoin kuin tämä jalkautui kansan pariin San Lorenzon kirkon pommituksen jälkeen.¹¹² Fontana viittaa tapaukseen, jolloin vuoden 1943 heinäkuussa

¹⁰⁸ *Aamen* 2002, 01:34:57–01:36:50.

¹⁰⁹ *Aamen* 2002, 01:38:08–01:38:55.

¹¹⁰ Phayer 2000, 61.

¹¹¹ Zuccotti 2000, 315–316.

¹¹² *Aamen* 2002, 01:38:55–01:39:30.

liittoutuneiden pommikoneet hyökkäsivät Rooman rautatieasemalle ja ratapiha-alueelle. Harhaan pudonneet pommit tappoivat 500 roomalaista ja vaurioittivat San Lorenzon kirkkoa. Pius jalkautui alueelle tunneiksi ja rukoili loukkaantuneiden ja omaisensa menettäneiden kanssa.¹¹³

Aamen esittelee jälleen ennakkotapauksen, jonka mukaan paavi olisi voinut toimia. Erottavana tekijänä aikaisempaan tapahtumaan verrattuna on uhrien uskonto. San Lorenzon alueella kärsivät kristityt, kun taas keskitysleirille ollaan viemässä juutalaisia, joiden puolesta Pius ei suostu toimimaan. Kerta toisensa jälkeen paavi ei kykene suhtautumaan juutalaisiin yhtä empaattisesti kuin oman uskontonsa edustajiin.

Tämä suhtautuminen tulee samassa kohtauksessa vielä muillakin tavoin esille. Pius perustelee vaikenemistään vääryyksistä sillä, että jos hän korottaisi äänensä juutalaisten puolesta, joutuisivat Saksan ja Itävallan katolilaiset kärsimään siitä. Jatkailuun kyllästyneen Fontanan kiinnittäessä daavidintähden papinkaapuunsa paavin ja kardinaalien joukosta kuuluu järkyttynyt kohahdus. Teko tuomitaan jumalanpilkaksi ja pyhäinhäväistykseksi.¹¹⁴

Perustelullaan vaikenemiselleen paavi arvottaa katolilaisten potentiaaliset vaikeudet haitallisimmiksi kuin juutalaisten kokemat todelliset kärsimykset. Asenne kuvastaa jälleen kerran välinpitämättömyyttä juutalaisia kohtaan. Daavidintähden yhdistäminen papinkaapuun puolestaan aiheuttaa kavahduksen, joka kertoo, kuinka yhteensovittamaton juutalaisuus kristinuskon kanssa elokuvan mukaan katolisen kirkon johtohahmojen mielestä toisen maailmansodan kriittisimmillä hetkillä oli.

2.4 Aamenen vaimea vastaanotto

Ilmestyttyään vuonna 2002 *Aamen* ei noussut valtavaksi taloudelliseksi menestykseksi. Elokuvan tuotantokustannukset olivat 103 000 000 Ranskan frangia eli noin 16 000 000 euroa.¹¹⁵ Vaikka tiedot elokuvan lipputuloista eivät ole yhdenmukaisia, eivät ne minkään saatavilla olevan lähteen perusteella riittäneet kattamaan sen tuotantokustannuksia. Elokuvien lipputuloja raportoivat internetsivustot Box Office Mojo ja BoxOffice ilmoittivat *Aamenen* maailmanlaajuisiksi lipputuloiksi noin 8 000 000 Yhdysvaltain dollaria eli noin

¹¹³ Hebblethwaite 1993, 184.

¹¹⁴ *Aamen* 2002, 01:39:57–01:41:23.

¹¹⁵ IMDb *Amen* box office s.a.

7 000 000 euroa.¹¹⁶ Toisaalta englanninkielinen Wikipedia ilmoitti elokuvan ansainneen yli 11 000 000 euroa yksin Ranskassa.¹¹⁷ Mitään muuta tukea tälle luvulle ei kuitenkaan löydy. Ranskalainen elokuvakäyntejä tilastoiva internetsivusto AlloCiné ilmoitti *Aamenen* katsojamääräksi Ranskassa 1 300 000 henkilöä.¹¹⁸ Vuoden 2002 elokuvalippujen hintoja Ranskassa ei ole luotettavasti saatavilla, mutta vuonna 2005 keskimääräinen lippuhinta Ranskassa oli 6,9 Yhdysvaltain dollaria eli noin 5,5 euroa.¹¹⁹ Jos oletetaan, etteivät elokuvalippujen hinnat muuttuneet merkittävästi vuosien 2002 ja 2005 välillä, voidaan laskea *Aamenen* tienanneen Ranskassa hieman yli 7 000 000 euroa. Eri vuosien valuuttakurssien vertailu ei ole kovinkaan helppoa, mutta suuntaa-antavat arvioni olen tehnyt oanda.com-sivuston historialliset valuuttakurssit -laskurin avulla.¹²⁰ Minkään lähteen perusteella ei näytä siltä, että *Aamen* olisi elokuvateatterilevityksessä tuottanut siihen sijoitetut rahat takaisin.

Vaikka *Aamen* ei ollut taloudellinen menestys, sai se jossain määrin kiitosta kriitikoilta. Internetsivusto Rotten Tomatoes tilastoi positiivisten ja negatiivisten elokuva-arvioiden suhteen. Jos alle 60 prosenttia arvioista kiitti elokuvaa, sai se yleisarvosanan ”mätä”. Jos kiittävät arviot muodostivat 60 prosenttia tai enemmän kokonaismäärästä, luokiteltiin elokuva ”tuoreeksi”. *Aamen* kipusi niukasti ”tuoreen” puolelle. Elokuva oli helmikuuhun 2015 mennessä julkaistu 49 arviota, joista 67 prosenttia oli positiivisia.¹²¹ Esittelen seuraavaksi muutamia arvioita, jotka antavat hieman osviittaa siitä, millä tavalla kriitikot elokuvaan suhtautuivat. Arviot olen valikoinut verkon suurimman elokuva-aiheisen sivuston Internet Movie Databasen avulla.

Kirjailija ja veteraanikriitikko Peter Bradshaw antoi *Aamenelle* kolme tähteä viidestä arviossaan *The Guardian* -lehdessä. Hänen mukaansa Costa-Gavrasin ohjaus oli vakaata ja vältti turhan melodramaattisuuden. Costa-Gavras toi elokuvaan ”vakavuutta ja ylevämielisyyttä” ja sai näyttelijöistään irti ”älykkäitä ja hienostuneita” roolisuorituksia. Toisaalta Bradshaw piti ohjaajan lähestymistapaa aiheeseen hieman näköalattomana tai jopa naiivina. Elokuva ei tarpeeksi selvästi tuonut esille, mitä paavin olisi pitänyt tehdä toisin, ja millä

---

¹¹⁶ BoxOffice Amen s.a.; Box Office Mojo Amen s.a.

¹¹⁷ Wikipedia Amen s.a.

¹¹⁸ AlloCiné Amen s.a.

¹¹⁹ UIS Average ticket prices s.a.

¹²⁰ Oanda s.a.

¹²¹ RT Amen s.a.

tavalla esimerkiksi natsien selväsänainen tuomitseminen olisi tuonut muutosta tilanteeseen.¹²² Bradshaw siis ei niellyt elokuvan ja Costa-Gavrasin väitteitä paavin toimien riittämättömyydestä sellaisenaan, mutta nautti elokuvasta ammattimaisesti tehtynä viihteenä.

The Observer -lehden kriitikko Ryan Gilbey piti *Aamenta* Costa-Gavrasin osittaisena paluuna ruotuun kahden edellisen vuosikymmenen aikana Yhdysvalloissa tehtyjen latteiden elokuvien jälkeen. Gilbey kiitti elokuvaa hienovaraisuudesta ja siitä, että se piilotti tapahtumat, ja antoi katsojien tulkita niitä yksinomaan niiden seurausten avulla. Koska elokuvan keskeinen jännite syntyi valtaapitävien tekemättömyydestä, se myös jätti näyttämättä normaaliin holokaustikuvastoon kuuluvat asiat. Elokuvan ajoittainen staattisuus kuitenkin vaivasi Gilbeytä. Aivan koko elokuvan ajan Costa-Gavras ei onnistunut hänen mukaansa elävöittämään tarinaa, jonka tapahtumat koostuivat lähinnä keskusteluista korkeissa huoneissa.¹²³ Gilbey piti pääasiassa *Aamenta* onnistuneena elokuvana, jonka kuvallinen kieli palveli hyvin sen sanomaa. Hän ei ottanut kantaa elokuvan esittämiin väitteisiin paavin vaikenemisesta. Gilbeyn kritisoima puhuvien päiden runsaus johtuu elokuvassa luultavasti siitä, että se perustuu näytelmään.

The New York Times -sanomalehden elokuvakriitikko A. O. Scott kirjoitti arviossaan, että *Aamen* oli täynnä vaikeita ja kiehtovia teemoja. Valitettavasti Costa-Gavras vain oli epäonnistunut tuomaan ne eloon valkokankaalla. Scott ei kyennyt eläytymään Gersteinin ahdinkoon eikä pitänyt pääosanesittäjien tulkintoja koskettavina. Scott kirjoitti, että elokuva tarkoitti hyvää ja pyrki tuomaan esille uskonnollisten ja poliittisten johtajien kyvyttömyyden pysäyttää holokausti. Hänen mukaansa elokuvan hahmot eivät kuitenkaan tehneet juuri muuta kuin antoivat lausuntoja ja esittivät väitteitä, mikä latisti elokuvan tarinaa kiusallisella opettavaisuudellaan. Scott kehui elokuvan visuaalisia keinoja ja joitakin kohtauksia, joissa tarkasteltiin murhattujen juutalaisten sijaan heidän murhaajiaan, mutta kokonaisuutena hän ei pitänyt *Aamenta* niin koskettavana tai valaisevana kuin sen olisi pitänyt olla. Elokuvan esittämä historia tuntui hänen mielestään lavastetulta ja tutkitulta eikä elävältä.¹²⁴ Scottkin kehui *Aamenen* kuvallista kieltä, mutta moitti elokuvaa muuten melko tylsäksi. Hänkään ei ottanut

---

¹²² Bradshaw 2002.

¹²³ Gilbey 2002.

¹²⁴ Scott 2003.

arviossaan kantaa elokuvan esittämiin väitteisiin paavin riittämättömästä toiminnasta juutalaisten hyväksi.

Kovin paljon positiivista sanottavaa *Aamenesta* ei löytänyt *A.V. Club* -elokuvalahden kriitikko Scott Tobias. Tobias kirjoitti odottaneensa elokuvan olevan ruutitynnyrimäinen keskustelun herättäjä, mutta joutuneensa pettymään. Hän kuvaili elokuvaa ”laiskaksi, haaleaksi ja tuskallisen totiseksi”. Hänen mukaansa elokuvan esittämä historia saattoi olla pääpiirteissään paikkansapitävää, mutta tuntui silti yksityiskohdissaan valheelliselta. Tobias ei arvostanut elokuvan tapaa sijoittaa todellisten historiallisten henkilöiden keskelle isä Fontanan kaltainen fiktiivinen hahmo. Lisäksi Costa-Gavras oli hänen mielestään latistanut henkilöhahmot ”tasapaksuiksi oikeamielisyyden ristiretkeläisiksi”, vaikka materiaali olisi tarjonnut erinomaisen mahdollisuuden tarkastella enemmän heidän ristiriitaisia sisäisiä konfliktejaan.¹²⁵ Tobias piti elokuvan aihetta mielenkiintoisena, mutta toteutusta epäonnistuneena. Hän piti elokuvan esittämiä väitteitä paavin suhtautumisesta holokaustiin uskottavina, mutta erityisesti kyseenalaisti Hochhuthin näytelmästä nousevan ratkaisun nostaa elokuvan keskiöön fiktiivinen hahmo.

The Village Voicen kriitikko James Hoberman kehui monien muiden lailla *Aamenen* tapaa tuoda holokaustin kauhut esille niitä todistavien henkilöiden reaktioiden kautta. Hoberman kertoi laajasti Hochhuthin näytelmästä, jota hän kuvaili alkuperäiseksi ”holokausti-jymymenestykseksi” (Holocaust blockbuster). Yhteys näytelmään toi hänen mukaansa elokuvalla merkityksellisyyttä. Epäselväksi tosin jää millä tavalla. Arvionsa lopussa Hoberman pohti, mikä lopulta oli *Aamenen* ydin, mutta jätti omaan kysymykseensä vastaamatta. Hoberman ei varsinaisesti ottanut kantaa elokuvassa esitettyjen tapahtumien paikkansapitävyyteen. Hän kuitenkin lainasi arviossaan teatterikriitikko Robert Brusteinia, joka oli kuvaillut Hochhuthin *Sijaista* näytelmämuotoiseksi väitöskirjaksi.¹²⁶ Tämä viittaisi siihen, ettei Hoberman pitänyt *Aamenenkaan* väitteitä täysin epäuskottavina.

Aamenesta julkaistut arviot kallistuivat siis niukasti positiivisen puolelle. Erityisesti niissä keuhuttiin elokuvan visuaalista ilmettä ja aiheen mielenkiintoisuutta. Moitteita elokuva sai lähinnä vakavuudestaan ja

---

¹²⁵ Tobias 2003.

¹²⁶ Hoberman 2003.

jäykkyydestään. Arvioissa ei otettu voimakkaasti kantaa *Aamenen* esittämiin väitteisiin paavin vaikenemisesta holokaustin edessä. Se, että kriitikot eivät esittäneet suuria vastalauseita elokuvan esittämää historiakuvaan kohtaan voisi kieliä siitä, että he eivät ainakaan vahvasti kyseenalaistaneet sitä.

3. Pelastava paavi – Pius XII elokuvassa *Under the Roman Sky*

3.1 *Under the Roman Skyn* katolinen tausta

Under the Roman Sky on Christian Duguayn ohjaama italialais-saksalaisessa yhteistyössä tehty kaksiosainen tv-elokuva, jonka ensiesitys oli lokakuussa vuonna 2010. Tuotantoyhtiöt sen takana olivat italialainen Lux Vide, Italian yleisradioyhtiö RAI sekä saksalaiset Tellux Film, EOS Entertainment ja Baijerin alueen yleisradioyhtiö Bayerischer Rundfunk (BR).¹²⁷ RAI ja BR olivat pääosin lupamaksuilla rahoitettavia julkisia radio- ja tv-yhtiöitä, joiden toimintakenttä oli laaja ja joiden rahoittamat elokuvat eivät varsinaisesti keskittyneet tiettyihin aiheisiin.¹²⁸

Pääasiallisista elokuvatuotantoon keskittyvistä yhtiöistä EOS Entertainment oli vuonna 2002 toimintansa aloittanut, historialliseen draamaan keskittynyt yhtiö. Sen tuottamiin elokuvaan kuuluivat muun muassa *Perikato* (2004), *Caravaggio, mestarin myrskyinen elämä* (2007) ja *Pariisin vainotut* (2010). Osan yhtiön filmografiasta täyttivät myös uskonnollisaiheiset tuotannot. *Under the Roman Skyn* lisäksi se oli mukana esimerkiksi paavi Johannes XXIII:a ja Borgioiden sukua käsittelevissä tuotannoissa.¹²⁹

Toisen saksalaisen tuotantoyhtiön Tellux Filmin suurimmat omistajat olivat yhdeksän saksalaista katolista hiippakuntaa. *Tellux* oli lyhenne sanoista teologia (theology), Maa (Earth), elämä (life), valo (light), maailmankaikkeus (Universe) ja ksenofilia eli vierauden tai toiseuden ihailu (xenophily).¹³⁰ Tellux Filmin tuotannoista suuri osa kertoi Raamatun aiheista ja henkilöistä. Se myös tuotti dokumenttielokuvia muun muassa eri luostareista, paaveista ja muista kristinuskoon liittyvistä aiheista.¹³¹

Suurimmassa roolissa *Under the Roman Skyn* tuotannossa oli tuotantoyhtiö Lux Vide. Sen perusti vuonna 1992 Ettore Bernabei (1921–).¹³² Kiihkeäksi (fervent) luonnehdittu kristitty oli aiemmin urallaan ollut Italian kristillisdemokraattien lehden *Il Popolon* johtaja, minkä jälkeen hän nousi Italian

---

¹²⁷ IMDb UtRS s.a.

¹²⁸ BR s.a.; IMDb Br s.a.; RAI s.a.

¹²⁹ IMDb EOS s.a.

¹³⁰ Tellux-Gruppe s.a.

¹³¹ IMDb Tellux s.a.

¹³² Lux Vide Story s.a.

yleisradioyhtiö RAI:n johtajaksi (director general) vuonna 1961. RAI:n johdossa Bernabei tuli tunnetuksi vastustajiansa nujertamisesta näennäisen ystävällismielisin keinoin. Aiemmin yhtiöön oli palkattu työntekijöitä ainoastaan kristillisdemokraattisesta puolueesta, mutta käytäntö alkoi herättää vastalauseita. Vaientaakseen kriitikot Bernabei alkoi palkata myös muista puolueista, mutta sijoitti näiden tekemät ohjelmat aikoihin, jolloin ne eivät saaneet katselijoita. Päästäessään opposition näennäisesti mukaan päätöksentekoon hän vankisti omaa ja puolueensa asemaa. RAI:n johtajana Bernabein johtotähtenä oli usko julkisen radion ja television kasvatukselliseen vaikutukseen sekä vahva epäluulo kaupallisuutta kohtaan.¹³³

Lux Viden perustavana ajatuksena oli ”syvälinen usko ihmiseen ja perheeseen”.¹³⁴ Lux Viden tuotannoissa uskonnolliset ja raamatulliset aiheet olivat määräävässä asemassa. Yhtiö tuotti monta Raamattuun perustuvaa elokuvaa, joiden päärooleissa esiintyy esimerkiksi Jeesus, Mooses, Paavali ja Abraham. Muiden uskonnollisten elokuvien aiheita olivat Piuksen lisäksi muun muassa paavit Paavali VI ja Johannes Paavali II sekä Äiti Teresa. Lux Vide tuotti myös muuta kuin uskonnollista materiaalia, esimerkiksi televisiosarjan *Isä Matteon tutkimuksia*, elämäkertaelokuvat Coco Chanelista ja Mussolinin tyttärestä Eddasta sekä filmatisointeja sellaisista saduista kuin Tuhkimo ja Pinokkio.¹³⁵

Under the Roman Skyn ohjasi kanadalainen Christian Duguay (1957–), jolla oli takanaan monipuolinen ura elokuvan parissa. Hän oli aiemmin ohjannut historiallisia televisiosarjoja ja elokuvia (*Hitler – pahuuden nousu*, 2003 ja *Coco Chanel*, 2008), kauhua (*Scanners II ja III*, 1991) toimintaa (*Sirius 6B – Tuhon planeetta*, 1995 ja *Tuntematon vihollinen*, 2000) ja uskonnollisaiheisia elämäkertaelokuvia (*Orleansin neitsyt – pyhimyksen elämä*, 1999 ja *Sant'Agostino*, 2010).¹³⁶

Myöskään elokuvan käsikirjoittajille Francesco Arlanchille ja Fabrizio Bettellille uskonnolliset aiheet eivät olleet vieraita. Arlanch oli kirjoittanut elokuvia muistakin paaveista (*Paavi Johannes Paavali II*, 2005, *Paavi Paavali VI elämän myrskyissä*, 2008 ja *Karol*, 2011) ja muista kristinuskon avainhenkilöistä (*San Pietro*, 2005, *Sant'Agostino*, 2010 ja *Maria di Nazaret*, 2012).¹³⁷ Myös

¹³³ Padovani 2005, 75–76, 79.

¹³⁴ Lux Vide Mission s.a.

¹³⁵ IMDb Lux Vide s.a.

¹³⁶ IMDb Duguay s.a.

¹³⁷ IMDb Arlanch s.a.

Bettelli oli aiemmin kirjoittanut paaveista kertovia teoksia (*Il papa buono*, 2003 ja *Haukka ja kyyhkynen* 2009).¹³⁸

Under the Roman Sky taustalla olevat tahot olivat siis kokeneita uskonnollisen elokuvan tekijöitä. Vaikka elokuvantekijät ja tuotantoyhtiöt olivat tehneet myös tavallista valtavirtaa edustavia elokuvia, oli pääpaino heidän tuotannoissaan uskonnollisessa, tai ainakin uskonnollisaiheisessa elokuvassa. Merkittävimmät elokuvan takana olevat tuotantoyhtiöt olivat lisäksi kristillisessä omistuksessa tai ilmoittivat kristilliset arvot tärkeiksi toiminnassaan. Erityisen vahvana niiden taustoissa näkyi katolinen kristillisuus. Myös niiden tuottamien elokuvien aiheista merkittävä osa oli nimenomaan katoliseen kristillisyyteen liittyviä. *Under the Roman Sky* ei tuottanut poikkeusta tässä suhteessa. Elokuva tarkasteltaessa elokuvantekijöiden pääosin katolinen tausta on syytä pitää mielessä. On hyvin luultavaa, että se vaikutti ainakin jossain määrin elokuvan esittämään kuvaan Piuksesta.

3.2 *Under the Roman Sky* juoni

Kaksiosainen *Under the Roman Sky* sijoittuu vuosien 1943–1944 Roomaan. Se kertoo paavi Pius XII:n ponnisteluista toista maailmansotaa vastaan ja Rooman juutalaisten pelastamiseksi. Paavin lisäksi elokuva seuraa hänen vastustajiaan natsseja, mutta elokuvan draaman kaaren kannalta suurimmassa roolissa on kahden juutalaisen ja yhden katolisen nuoren kolmiodraama keskellä miehittäjien sortotoimia. Tavalliset roomalaiset antavat näkökulman miehityksen arkeen ruohonjuuritasolla, kun taas paavin ja saksalaisten välinen taistelu kuvaa sitä vallanpitäjien tasolla.¹³⁹

Elokuvan ensimmäisen osan ensimmäisessä kohtauksessa paavi Pius XII herää varhain aamulla ja aloittaa päivänsä rukouksella. On heinäkuun 19. päivä vuonna 1943. Yhtäkkiä Pius kuulee lentokoneiden pauhun ja näkee pommien putoilevan Roomaan. Hän saa kuulla, että San Lorenzon kirkko on kärsinyt pommituksista ja lähtee aikailematta ja ilman turvatoimia paikan päälle. Piuksen saapuessa paikalle häntä odottaa tuho ja hävitys. Itkevä väkijoukko ympäröi paavin ja hakee hänestä turvaa. Kotimatalla Pius tarkastelee verentahrimaa

---

¹³⁸ IMDb Bettelli s.a.

¹³⁹ *Under the Roman Sky* 2010.

kaapuaan ja toteaa tahrojen olevan ”Rooman verta”. Hän vannoo, ettei vastaavaa tapahdu enää ikinä.¹⁴⁰

Kaksi kuukautta myöhemmin tilanne Roomassa vaikuttaa tasaantuneen. Toinen maailmansota on kuitenkin yhä käynnissä, ja Roomassakin ruokaa säännöstellään ja ihmisiä pysäytetään tarkastettavaksi. Lisäksi Roomaan saapuu uusi saksalainen komentaja, kenraali Wolff, joka suunnittelee vaativansa juutalaisilta mittavia kultalunnaita ja aloittavansa niiden suorittamisesta huolimatta sortotoimet. Saksan Rooman suurlähettiläs Weizsäcker varoittaa Wolffia kaupungin juutalaisten mahtavasta suojelijasta, paavista, ja kertoo kuinka vuoden 1937 Hitlerin raivostuttanut ensyklika Mit Brennender Sorge oli nykyisen Pius XII:n orkestroima. Wolff ei kuitenkaan välitä varoituksista.¹⁴¹

Juutalaisghetossa kirjakaupan omistaja Armando väärentää liikkeensä salaisessa kellarissa asiakirjoja tyttärensä Miriamin ja poikansa Riccardon avustuksella. Miriam lähtee ruokajonoon ja kohtaa häneen rakastuneen Daviden, joka välittää varastettua tavaraa. Miriam seurustelee kuitenkin Marcon kanssa, joka on katolinen kirjallisuudenopiskelija. Marco suunnittelee liittytvänsä partisaaneihin, koska saksalaiset sulkevat yliopiston. Samaan aikaan Daviden liiketoimet kärsivät, kun saksalaiset miehittäjät ottavat haltuunsa Italian armeijan varastot.¹⁴²

Saksalaiset miehittävät Rooman ja esittävät vaatimuksensa, jonka mukaan kaupungin juutalaisten on maksettava 50 kiloa kultaa 36 tunnin kuluessa, jotta heidät jätettäisiin rauhaan. Paavi ei luota saksalaisten sanaan ja ottaa yhteyden kaupungin sotilaskomentaja Staheliin. Pius vetoaa katoliseen Staheliin juutalaisten puolesta, ja muistuttaa Jumalan olevan vahvasti läsnä Roomassa. Pius suostuu myös välittömästi juutalaisen yhteisön johtajan Danten pyyntöön auttaa kullan keräämisessä.¹⁴³

Berliinissä Hitler on puolestaan huolestunut paavin vaikutusvallasta. Hän antaa Wolffille tehtäväksi Piuksen kidnappaamisen. Wolff ryhtyy valmistelemaan toimia paavia vastaan. Roomassa levottomuudet yltyvät. Marco on liittynyt partisaaneihin ja joutuu tulitaisteluun saksalaisten kanssa. Sattumalta myös Davide osuu paikalle. Miehet pakenevat ja saavat turvapaikan luostarista, jonka

---

¹⁴⁰ Under the Roman Sky a 2010.

¹⁴¹ Under the Roman Sky a 2010.

¹⁴² Under the Roman Sky a 2010.

¹⁴³ Under the Roman Sky a 2010.

johtaja isä Pfeiffer suojelee heitä. Seuraavana päivänä miehet poistuvat omille teilleen.¹⁴⁴

Paavin apu kultalunnaiden keräämisessä ei ole lopulta tarpeen, sillä Davide onkin aiemmin luopunut hämärin keinoin hankkimastaan omaisuudesta, ja keräystavoite on täyttynyt. Tämän kuultuaan Miriam huomaa rakastavansakin Davidea ja tunnustaa tälle rakkautensa. Sattumalta Marco näkee uuden parin äityvän suuteroon ja poistuu katkerana paikalta.¹⁴⁵

Kultalunnaista huolimatta natsit vyöryvät ghettoon 16.10.1943. Jo aikaisemmin isä Pfeiffer on alkanut paavin tuella tarjota juutalaisille turvapaikkoja luostareista. Kaikki eivät kuitenkaan ehdi suojaan. Tuhat juutalaista pidätetään, heidän joukossaan Miriamin isä ja veli Riccardo.¹⁴⁶

Pidätyksistä kuullessaan Pius haluaa saada ne loppumaan, ja uhkaa torua julkisesti lähettiläs Weizsäckeriä. Weizsäcker ei kuitenkaan peräänny paavin monsignorin Montinin toimittaman vaatimuksen edessä, vaan toteaa, että paavin protestointi vain pahentaisi tilannetta. Paavi myöntää että hänen uhkauksensa on ollut katteeton; paheksunnan esittäminen julkisesti olisi liian vaarallista. Sen sijaan hän ottaa yhteyttä saksalaiseen isä Pfeifferiin, joka saa taivuteltua Stahelin antamaan käskyn lopettaa pidätykset. Lisäksi Pfeiffer saa paavin ohjeita noudattamalla jo vangittuja juutalaisia vapaaksi.¹⁴⁷

Paavia tapaamaan saapuu Puolan suurlähettiläs, joka vaatii tätä tuomitsemaan natsien julmuudet. Paavi ei kuitenkaan koe voivansa puhua yhtäkään ihmisryhmää vastaan. Jälkeenpäin Montini kertoo suurlähettiläälle, kuinka vuonna 1942 Hollannissa piispojen julkilausuma johti 40 000 juutalaisen vangitsemiseen. Paavi oli tuolloin jo kirjoittanut oman raporttinsa tapahtumista, mutta kuultuaan kostotoimista poltti sen välittömästi. Jos pelkkien piispojen lausunto kostettiin, olisivat seuraukset paavin lausunnosta varmasti vielä vakavammat. ”Koko maailma odottaa paavin sanoja Hitleriä vastaan, mutta sanat saisivat Hitlerin vain tappamaan lisää”, Montini summaa paavin pulman. Myöhemmin sisar Pascalina kehottaa Piusta tuomitsemaan natsit, jottei tätä itseään tuomittaisi. Pius ilmoittaa olevansa valmis ottamaan sen ristin kantaakseen.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Under the Roman Sky a 2010.

¹⁴⁵ Under the Roman Sky a 2010.

¹⁴⁶ Under the Roman Sky a 2010.

¹⁴⁷ Under the Roman Sky a 2010.

¹⁴⁸ Under the Roman Sky a 2010.

Miriam ja Davide ovat välttyneet kiinnijäämiseltä, mutta ajautuneet sekasorrossa erilleen. Riccardo pääsee pakenemaan vankeudesta, mutta Armand aiotaan kuljettaa muiden pidätettyjen tavoin Saksaan. Stahel pyrkii vielä turhaan pysäyttämään lähtevän junan. Miriam saapuu rautatieasemalle juuri kun juna lähtee ja onnistuu jättämään isälleen jäähyväiset. Isän pelastaminen on kuitenkin mahdotonta, ja Miriam jää sateeseen itkemään. Kun paavi saa kuulla, että juna on saapunut kohteeseensa, hän toteaa, että vain Jumala tietää, onnistuiko hän tekemään kaikkensa. Ensimmäinen osa päättyy Wolffin hioessa suunnitelmaa siepata paavi.¹⁴⁹

Toisen osan alussa Davide, Marco ja muuta väkeä on paennut turvaan luostariin. Luostarin johtaja Pfeiffer pyytää Vatikaanista toimintaohjeita kaikille luostareille, ja paavi pitää radiopuheen, jossa kehottaa myötätuntoon ja kertoo olevansa ”ovella kolkuttamassa”. Paavi sallii myös juutalaisten piileskellä Vatikaanissa, vaikka hänelle kerrotaan heidän olevan uhka valtion puolueettomuudelle. Lisäksi Pius ottaa yhteyden Staheliin ja saa tämän julistamaan luostarit Vatikaanille kuuluviksi alueiksi. Hän järjestää luostareihin kipeästi kaivattua ruoka-apua ja supistaa Vatikaanin omasta hyvinvoinnista. Samanaikaisesti saksalaiset juonivat paavin pään menoksi ja suunnittelevat hyökkäystä Vatikaaniin. Stahelin toiminta on myös alkanut herättää epäluuloja, ja hänet suljetaan kokousten ulkopuolelle.¹⁵⁰

Luostarissa Marco ja Davide ovat saaneet selville, että Miriam on elossa, mutta toimii palvelijana talossa, johon korkea-arvoisia natsseja on majoittunut. He ottavat luvatta käyttöönsä luostariin saapuneen Vatikaanin ruoankuljetusauton ja lähtevät pelastamaan Miriamia. Pelastusretki onnistuu, mutta Miriam on järkyttynyt ja katkeroitunut isänsä menettämisestä. Luostarissa piileskelevät juutalaiset naamioituvat munkeiksi ja nunniksi ja ryhtyvät harjoittelemaan kristillisiä rukouksia ja virsiä.¹⁵¹

Stahel yrittää vielä saada Wolffin luopumaan suunnitelmista kidnapata paavi. Wolff kuitenkin kieltäytyy ja toteaa, että Vatikaani on koko vastarinnan keskus. Stahel lähetetään pois Roomasta itärintamalle, mutta ennen lähtöään hän käy varoittamassa paavia ja kehottaa tätä pakenemaan. Pius kertoo olleensa ollut

---

¹⁴⁹ Under the Roman Sky a 2010.

¹⁵⁰ Under the Roman Sky b 2010.

¹⁵¹ Under the Roman Sky b 2010.

koko ajan tietoinen itseensä kohdistuneesta uhasta ja kieltäytyy lähtemästä.¹⁵²

Kun Stahel ei ole enää vaikuttamassa asioihin, saksalaiset tunkeutuvat luostariin, jossa Davide, Miriam ja Marco piileskelevät. Isä Pfeiffer yrittää turhaan estellä saksalaisia ja soittaa apua Montinilta. Natsit kuulustelevat luostarin asukkailta rukouksia, tarkastavat nunnien hiuksia ja vangitsevat paljastamiaan juutalaisia. Vangittujen joukossa on muun muassa Dante. Pian Montini saapuu paikalle ja uhkaa diplomaattisella selkkauksella. Natsit lähtevät vankiensa kanssa, mutta suurin osa juutalaisista pelastuu.¹⁵³

Paavi järkyttyy kuullessaan hyökkäyksestä luostariin ja käskee protestoida julkisesti. Luostarissa puolestaan suunnitellaan pakoa. Miriam ja Davide ovat käyneet salaa väärentämässä passeja, joita he jakavat lähteville. Marco taas aikoo osallistua partisaanien toimintaan, mutta Davide lukitsee hänet kellariin. Partisaanit räjäyttävät pommin 23. maaliskuuta 1943, ja Marco kuulee katkerana iskun vankilaansa.¹⁵⁴

Partisaanien isku huolestuttaa paavia. Pius pelkää, että natsit kostavat ja että hänen rauhanyrityksensä ovat valuneet hukkaan. Hän haluaa saada selville saksalaisten aiheet ja estää ne. Samanaikaisesti natsit suunnittelevat paavin sieppaamista tai jopa surmaamista ja pidättävät ihmisiä iskusta epäiltynä. Marco puolestaan onnistuu pakenemaan häneen vetoa tunteneen nunnan avustuksella ja käy toimeen pidätettyjen pelastamiseksi. Hän joutuu kuitenkin takaa-ajetuksi ja ammutuksi luostarin muurin juurelle.¹⁵⁵

Seuraavana päivänä paavi kuulee Hitlerin vastatoimista; jokaista kuollutta saksalaista kohtaan on tapettu kymmenen italialaista. Saksalaisten Rooman päämajassa ollaan sen sijaan huolestuneita liittoutuneiden lähestymisestä. Myös paavin sieppaamista on kiirehdittävä.¹⁵⁶

Pius aavistaa, että natsien suunnitelmat hänen sieppaamiseksi ovat pian toteutumassa. Varotoimena hän allekirjoittaa erokirjeensä, jottei häntä voisi käyttää pelinappulana. Hän ei vielääkään suostu pakenemaan Roomasta Montinin kehotuksista huolimatta. Sen sijaan hän pitää radiopuheen. Pius muistuttaa toistuvasti tuominneensa sodan ja vetoaa valtaapitäviin Rooman kärsivien asukkaiden puolesta. Puheen jälkeen hän katselee ikkunasta Pietarinaukiolle, jossa

¹⁵² Under the Roman Sky b 2010.

¹⁵³ Under the Roman Sky b 2010.

¹⁵⁴ Under the Roman Sky b 2010.

¹⁵⁵ Under the Roman Sky b 2010.

¹⁵⁶ Under the Roman Sky b 2010.

kansa hurraa hänelle.¹⁵⁷

Kuultuaan Piuksen puheen Wolff saapuu tapaamaan tätä. Hän sanoo haluavansa solmia paavin avulla Neuvostoliiton poissulkevan rauhansopimuksen, mihin Pius ei suostu. Pius nostaakin esille sieppausaiheet ja tivaa Wolffin motiivia toimiinsa. Wolff sanoo vain seuraavansa määräyksiä. Paavi kehottaa häntä lopettamaan sotimisen liittoutuneiden kanssa ja näyttää itse esimerkkiä. Hän levittää kätensä ja kehottaa Wolffia tekemään mitä haluaa. Paaviutta on yritetty tuhota ennenkin, mutta siinä ei ole onnistuttu. Pius muistuttaa, että kaikki ihmiset ovat Luojan luomia ja rohkaisee Wolffia etsimään sisältään valoa. ”Kukaan ei voi haluta pahaa”, Pius sanoo. Poistuttuaan paavin luota Wolff peruuttaa määräyksen siepata paavi ja käskee saksalaisjoukkojen perääntyä Roomasta.¹⁵⁸

Luostarissa Miriam ja Davide menevät naimisiin ja kaikki ovat onnellisia. Luostarien portit avataan, ja amerikkalaiset vapauttajat saapuvat Roomaan. Kaiken kukkuraksi Miriam ja Davide löytävät kadoksissa olleen Riccardon vanhan kirjakaupan luota. Vatikaanissa Pius saa kuulla, että saksalaiset ovat lähteneet ampumatta laukaustakaan. Hän suree menetettyjä roomalaisia, mutta lähtee Montinin kanssa ilman saattajia Pietarinaukiolle kansan pariin vastaanottamaan suosionosoitukset.¹⁵⁹

3.3 Pius XII juutalaisten puolustajana

Kuten *Aamenessa*, ei *Under the Roman Skysakaan* paavi Pius XII ole elokuvan varsinainen päähenkilö. Nuorten Daviden, Marcon ja Miriamin vaiheiden seurailu muodostaa elokuvaan juonen, joka ei ole ainoastaan historiallisten tapahtumien läpikäymistä. Paavi vaikuttaa kuitenkin kaikkien elokuvien tapahtumien taustalla. Elokuvan pääviesti on, että Pius toimi tarmokkaasti natsseja vastaan ja onnistui pelastamaan tuhansia juutalaisia varmalta kuolemalta keskitys- ja tuhoamisleireillä.

Under the Roman Sky esittää Piuksen hurskaana, myötätuntoisena, rauhaa rakentamaan pyrkivänä ja oman turvallisuutensakin kustannuksella heikkoja suojelevana. Piusta esittävän James Cromwellin kaksimetrinen ja arvokkuutta huokuva olemus antaa hahmolle vaikuttavuutta ja auktoriteettia. Pius XII:n

¹⁵⁷ Under the Roman Sky b 2010.

¹⁵⁸ Under the Roman Sky b 2010.

¹⁵⁹ Under the Roman Sky b 2010.

suhtautuminen juutalaisiin, kansallissosialismiin ja holokaustiin on kysymys, joka on kaikkein eniten värittänyt hänestä käytyä keskustelua. Ei jää epäselväksi, mikä on *Under the Roman Skyn* käsitys paavista. Pius esitetään elokuvassa natsismin voimakkaana vastustajana ja juutalaisten sinnikkäänä suojelijana.

Elokuva esittelee Pius XII:n heti ensimmäisessä kohtauksessa. Hän herää ilman herätyskelloa viideltä aamulla. Rukoiltuaan Pius istuu pöydän ääreen ja kirjoittaa, että kirkon tehtävä on uskottu heikoille ihmisille, jotka pelkäävät pahan hyökkäystä. Samaan aikaan ampiainen laskeutuu hänen kädelleen. Pius ei säikähdä ja tapa sitä, vaan avaa ikkunan ja päästää sen vapauteen. Ikkunasta hän myös kuulee pommikoneiden pauhun ja näkee savun nousevan Roomasta.¹⁶⁰

Heti alusta alkaen elokuva luo Piuksesta kuvan täsmällisenä, hartaana ja ahkerana miehenä. Hän herää varhain, rukoilee ja ryhtyy välittömästi töihin. Ampiainen puolestaan kuvastaa pahan hyökkäystä, josta Pius samanaikaisesti kirjoittaa. Hänen reaktionsa on vastata uhkaan lempeydellä ja päästää ampiainen ulos. Jo seuraavassa kohtauksessa elokuva näyttää, kuinka Pius toteuttaa samaa lempeyttä myös suuremmassa mittakaavassa.

Paavi saapuu pommitusten kohteeksi joutuneelle San Lorenzon kirkolle, jossa järkyttynyt väkijoukko piirittää hänet ja tarttuu kiinni hänen kaapuunsa. Kansan kärsimyksestä ahdistunut Pius levittää kätensä ja väki hänen ympärillään lankeaa polvilleen (Liitteet, kuva 6).¹⁶¹

Pius näyttää tuntevan suurta empatiaa ihmisten kärsimystä kohtaan ja tarjoaa heille lohdutusta. Levittämällä kätensä hän muistuttaa ristiinnaulittua Kristusta, jonka sijaisena maan päällä paavi Innocentius III 1200-luvulla julisti paavin toimivan.¹⁶² Samoin kuin Kristus otti kantaakseen ihmiskunnan synnit ja toimi sijaiskärsijänä heidän puolestaan, myös Pius jakaa elokuvassa pommituksen uhrien tuskan.

Pius XII kuvataan elokuvassa kerta toisensa jälkeen rauhaan pyrkiväksi hengelliseksi johtajaksi. Hän käskee Vatikaania vartioivan sveitsiläiskaartin jättää kivääreistään ammuksen pois ja pidättäytyä väkivallasta vaikka saksalaiset hyökkäisivätkin; hän ei halua vuokseen vuodatettavan verta.¹⁶³ Kenraali Stahelin kanssa neuvotellessaan Pius ei uhkaile tätä, vaan vetoaa rakkauteen ja Jumalan

¹⁶⁰ *Under the Roman Sky* a 2010, 00:00:15–00:03:28.

¹⁶¹ *Under the Roman Sky* a 2010, 00:03:29–00:05:56.

¹⁶² Hanska 2005, 70.

¹⁶³ *Under the Roman Sky* a 2010, 00:15:00–00:16:16.

läsnäoloon.¹⁶⁴ Kun häntä vaaditaan tuomitsemaan natsit, hän kieltäytyy, koska ei koe voivansa puhua mitään ihmisryhmää vastaan.¹⁶⁵

Kaikki Piuksen toiminta tähtää rauhan saavuttamiseen rauhanomaisin keinoin. Pius ei suvaitse väkivaltaa ja vastaa siihen ainoastaan rakkaudella ja myötätunnolla. Hänen suurin saavutuksensa on yhdessä elokuvan viimeisistä kohtauksista, jossa hän taivuttelee kenraali Wolffin luopumaan sieppaussuunnitelmistaan ja lähtemään pois Roomasta.

Pius luo pohjatyön Wolffin murtamiselle pitämällään tunteikkaalla radiopuheella, jossa hän muistuttaa tuominneensa sodan toistuvasti ja vetoaa Rooman kärsivien asukkaiden turvallisuuden puolesta. Toimistossaan puhetta kuunteleva Wolff heittää sen päätteeksi käsistään koko elokuvan ajan hypistelemänsä hakaristillä koristellun savukkeensytyttimen ja päättää lähteä paavin puheille.¹⁶⁶

Natsien käyttämästä symbolista luopumista voi pitää Wolffin ensimmäisenä askeleena kohti päätöstä luopua väkivallan käyttämisestä ja taipua paavin edustaman rakkauden edessä. Juuri paavin kuunteleminen antaa yllykkeen rauhan puolelle siirtymiseen.

Wolffin saapuessa hänen luokseen Pius vastaa itseensä kohdistuvaan väkivallan uhkaan antautumalla sen edessä. Hän ilmoittaa levollisesti olevansa tietoinen Wolffin suunnitelmista siepata hänet mutta antavansa Wolffin tehdä hänelle mitä haluaa. Näin sanoessaan hän levittää kätensä sivuilleen (Liitteet, kuva 7).¹⁶⁷

Jälleen hänen eleensä muistuttaa ristiinnaulittua Kristusta. Samoin kuin Kristus antautui ristinkuolemansa edessä, myös paavi jättäytyy vastustajansa armoille. Pius levittää kätensä sivuilleen aivan elokuvan alussa ja sen lopussa (Liitteet, kuvat 6 ja 7). Poseeraus toimii ikään kuin kehyksenä koko tarinalle. Se myös osoittaa, että Pius ei ole muuttunut tai horjunut toimissaan elokuvan aikana, vaan toteuttanut koko ajan tehtävänsä Kristuksen sijaisena.

Paavi vetoaa Wolffin Luojan luomana olentona ja vaatii tätä etsimään sisällään olevasta pimeydestä valoa. Paavin sanojen myötä ikkunasta Pietarinkirkkoa katselevan Wolffin kasvoille lankeaa kirkas valo. Wolffin ilme on

---

¹⁶⁴ Under the Roman Sky a 2010, 00:39:23–00:42:40.

¹⁶⁵ Under the Roman Sky a 2010, 01:28:02–01:30:10.

¹⁶⁶ Under the Roman Sky b 2010, 01:25:27–01:27:25.

¹⁶⁷ Under the Roman Sky b 2010, 01:29:00–01:32:28.

hämmästynyt, ja paavi vaatii häntä luopumaan pahuudesta. Lähtönsä jälkeen Wolff peruuttaa suunnitelmat siepata paavi. Hän myös lopettaa koko Rooman saksalaismiehityksen.¹⁶⁸

Vetoamalla ihmiskunnan yhteiseen Luojaan Pius saa Wolffissa aikaan todellisen muutoksen. Elokuva antaa ymmärtää, että Pius onnistuu tässä jumalallisella avulla, tai ainakin saamalla Wolffissa aikaan jonkinlaisen hengellisen kokemuksen. Wolffin kasvoille lankeava valo on samanaikainen Piuksen sanojen kanssa, mikä kenties osoittaa hänelle, että Piuksen taustajoukot ovat hänen omiaan voimakkaampia. Paavi onnistuu pelastamaan itsensä ja samalla koko Rooman rakkaudella, myötätunnolla ja luottamuksella Jumalaan.

Poistuessaan paavin luota Wolff pyytää luvan päästä Sikstuksen kappeliin. Siellä hän ihailee Michelangelon renessanssinaikaisia freskoja, etenkin *Aatamin luomista* ja *Viimeistä tuomiota*.¹⁶⁹

Wolffin hengellinen kokemus vahvistuu hänen ihaillessaan freskoa, jossa luomisen hetkellä Aatamin ja Jumalan sormet ovat koskettamassa toisiaan. Tämä kuvastaa Wolffin itse kokemaan yhteyttä korkeamman voiman kanssa. Samoin kuin Jumala kosketuksellaan antoi ensimmäiselle ihmiselle elämän, antaa hän myös Wolffille mahdollisuuden uuteen elämään poissa pimeyden polulta. Kattoon maalattua freskoa ihaillessaan Wolffin pää on kääntynyt miltei suoraan ylöspäin. Hänen katseensa voi ajatella tavoittelevan Jumalan kuvan takana olevaa taivaissa hallitsevaa todellista Jumalaa.

Toisaalta Wolff katselee kappelissa myös Kristuksen toimittaman viimeisen tuomion kuvausta. Kuva on rajattu siten, että siinä näkyvät ainoastaan freskon keskiosa, jossa Kristus jakaa oikeutta sekä oikea puoli, jossa demonit raahaavat tuomittuja ikuisen kadotukseen. Tämän näkeminen saattaa herättää Wolffissa pelon jumalallisesta kostosta. Tällöin hänen parannuksensa ei johtuisikaan ainoastaan rakkaudesta ja myötätunnosta vaan myös rangaistuksen pelosta. Kenties elokuva pyrkii sanomaan jotain näiden tunteiden toisiaan täydentävästä voimasta.

Viimeisen tuomion vieressä näkyy myös osa freskosta *Vaskikäärme*. Siinä kuvataan Raamatun kertomusta, jossa Herra lähettää ihmisten kimppuun myrkkykäärmeitä, ja Mooses tekee Herran ohjeesta pronssisen käärmeen, jota

¹⁶⁸ Under the Roman Sky b 2010, 01:31:20–01:33:10, 01:33:50–01:34:42.

¹⁶⁹ Under the Roman Sky b 2010, 01:33:10–01:33:50; Stokstad & Cothren 2011, 643–645.

katsomalla pureman saaneet eivät kuolekaan (4. Moos. 21:6–9). Natsit voi elokuvassa tulkita käärmeiksi, joilta Mooseksen vertauskuva Pius pelastaa kansansa. Paavi näyttää Wolffille tämän onton sielun, minkä jälkeen natsit menettävät vaikutusvaltansa Roomassa.

Siirtäessään katseensa alttariseinälle maalatusta *Viimeisestä tuomiosta* keskellä kattoa sijaitsevaan *Aatamin luomiseen* Wolffin katseen on kuljettava vielä neljän muun freskon yli, vaikka niitä ei elokuvassa suoraan näydetäkään. Näistä yksi on *Valon ja pimeyden erottaminen*.¹⁷⁰ Siinä kuvataan luomiskertomuksen kohtaa, jossa Jumala luo valon ja pimeyden, päivän ja yön ja erottaa ne toisistaan (1. Moos. 1:3–5).

Tämän voi tulkita viittaukseksi edelliseen kohtaukseen, jossa paavi käskee Wolffia etsimään tämän sisällä vallitsevan pimeyden joukosta valoa. Kun ottaa huomioon, että Wolff seuraavaksi määrää saksalaisten vetäytyä Roomasta, ei ole täysin poissuljettua ajatella, että *Valon ja pimeyden erottaminen* toimisi Wolffin sisäisen valon ja pimeyden välisen kamppailun katalyyttinä. Toinen vaihtoehto on, että fresko toimii osoituksena tuon kamppailun päättymisestä ja siitä, että Wolff on onnistunut itsekin erottamaan sisällään valon ja pimeyden.

Sikstuksen kappeli on täynnä kuvauksia kristinuskon ja sitä kautta läntisen maailman perustavaa laatua olevista myyteistä.¹⁷¹ Sen takia on vaikea sanoa ovatko elokuvantekijät tarkoituksellisesti halunneet viestittää jotakin tiettyä asiaa tietyllä freskolla, vai ovatko kuvassa näkyvät freskot valikoituneet lopulliseen elokuvaan sattumanvaraisesti. Varmuudella voi sanoa vain *Aatamin luomisen* olevan valittu palvelemaan selvää tarkoitusta: Jumala koskettaa ihmistä. Muista elokuvassa läsnä olevista freskoista ei voi sanoa samaa. Kuvatut tarinat ovat niin avoimia tulkinnoille, että katsoja voi tehdä niiden pohjalta miltei minkälaisia johtopäätöksiä tahansa. Tulkinnot saattavat myös kertoa enemmän katsojasta itsestään kuin elokuvantekijöiden todellisista tarkoituseristä. Mahdottomana ei kuitenkaan voi pitää sitä, että jokaisella freskolla johon elokuva viittaa olisi oma tarkkaan harkittu merkityksensä.

Toisaallakin elokuvassa viljellään taidehistoriallista uskonnollista kuvastoa. Kohtauksessa, jossa Marco surmataan, hänen elotonta ruumistaan rientää syleilemään hänelle läheiseksi muodostunut nunna.¹⁷² Nunna kannattelee

¹⁷⁰ Honour & Fleming 2001, 484–486.

¹⁷¹ Stokstad & Cothren 2011, 644.

¹⁷² Under the Roman Sky b 2010, 01:21:01–01:21:19.

Marcoa asennossa, joka muistuttaa erehdyttävästi kristillisessä kuvataiteessa vuosisatoja käytettyä Pietà-asetelmaa, jossa ristiltä otettu Kristus makaa äitinsä Neitsyt Marian sylissä (Liitteet, kuva 8).¹⁷³

Marco kuvataan näin kristusmaisena hyveellisenä hahmona, joka on pyrkinyt suojelemaan ja pelastamaan heikompiin, mutta kärsinyt vääryyden kuoleman. Tätä korostamassa hänellä on jopa kyljessään vertavuotava haava, joka muistuttaa kuvataiteen ristillä roikkuvaan Kristukseen keihäällä iskettyä viiltoa. Nunna puolestaan vertautuu Neitsyt Mariaan, millä korostetaan hänen ja kaikkien hänen sisartensa äidillistä huolenpitoa kärsivistä.

Vaikka Pius vastaa elokuvassa väkivaltaan ja sen uhkaan lempeydellä, herättää hän silti pelkoa vastustajissaan natseissa etenkin diplomaattisella toiminnallaan. Kun kenraali Wolff elokuvan alussa saapuu Roomaan ja ilmoittaa ryhtyvänsä toimiin juutalaisia vastaan, suurlähettiläs Weizsäcker muistuttaa, että Rooma on paavin päämaja, ja että juutalaisten vainoaminen voisi suututtaa hänet. Kun Wolff ei huolestu, Weizsäcker varoittaa aliarvioimasta Piusta. Hän kertoo, kuinka ennen valintaansa paaviksi vuonna 1937 Pius ideoi, kirjoitti ja toimitti salaa tuhansiin Saksan kirkkoihin natsit tuomitsevan ensyklikan *Mit Brennender Sorge*, joka oli hänen mukaansa suurin natsihallinnon koskaan kokema nöyryytys.¹⁷⁴

Tarina on kuin leirinuotiolla kerrottu kummitusjuttu, jossa paavi on natseille pelottava ja miltei kaikkivoipa mörkö, joka onnistuu herättämään pelkoa jopa itsessään Hitlerissä. Tarinan vaikuttavuutta lisää se, että ensyklikan kirjoittaessaan Pius ei edes vielä ollut paavi. Jos hän kykeni vastustamaan Hitleriä voimakkaasti valtiosihteerinä toimiessaan, mihin hän pystyykään paavina? Jo elokuvan alusta alkaen paavista luodaan kuvaa vahvana natseja vastustavana voimana.

Esimerkiksi Dalinin käsitys paavista on pitkälti samanlainen kuin elokuvassa. Hänkin antaa kunnian *Mit Brennender Sorgen* synnystä Pius XII:lle.¹⁷⁵ Kaikki tutkijat eivät kuitenkaan ole samaa mieltä. Rhodesin mukaan idean ensyklikasta panivat alulle Vatikaanissa vierailleet saksalaiset piispat, jotka saivat sille paavi Pius XI:n hyväksynnän. Ensyklikan ensimmäisen version kirjoitti kardinaali Michael von Faulhaber (1869–1952) Münchenistä, minkä

¹⁷³ Stokstad & Cothren 2011, 555, 641.

¹⁷⁴ *Under the Roman Sky* a 2010, 00:13:04–00:15:00.

¹⁷⁵ Dalin 2005, 67.

jälkeen kardinaali Pacelli (tuleva Pius XII) teki siihen omat muutoksensa. Pacelli kuitenkin lykkäsi ensyklikan julkistamista toivoen, että tilanne Saksassa paranisi omalla painollaan.¹⁷⁶ Kun ensyklika lopulta pantiin jakeluun, oli Pacellilla suuri rooli sen toimittamisessa saksalaisille seurakunnille. Vaikka natsseja ei mainittu siinä nimeltä, Mit Brennender Sorge sai natsihallinnolta ankaran vastaanoton, ja Hitler julisti, ettei aikonut suvaita auktoriteettinsa kyseenalaistamista. Kirjettä pidetään yhtenä merkittävimmistä paavilta peräisin olevista lausunnoista.¹⁷⁷ Koska ensyklika oli kirjoitettu saksaksi, epäiltiin Saksassa tunnetusti saksantaitoista Pacellia sen kirjoittajaksi.¹⁷⁸

Näyttää siis siltä, että elokuva paisuttelee Piuksen roolia Mit Brennender Sorgen luomisessa. Aloite sen kirjoittamiseen ei tullut häneltä, eikä hän kirjoittanut sitä kokonaan itse, toisin kuin elokuva antaa ymmärtää. Hän oli kyllä osa sen kirjoittamis- ja jakeluprosessia, mutta ei ollut heti valmis julkaisemaan sitä. Toisaalta elokuvassa ensyklikan syntyprosessi esitetään natsien kertomana. On mahdollista, että kohtauksessa kuvataan tarkoituksellisesti tuon ajan saksalaisten käsitystä tapahtumista. Todennäköisempää lienee kuitenkin, että yksin Piuksen nimiin on elokuvassa haluttu saada yksi voimakkaimmista natsseja vastaan käytetyistä paavillisista puheenvuoroista ja näin luoda hänestä kuvaa natsien väsymättömänä vastustajana.

Kun Pius saa elokuvassa kuulla natsien aloittaneen Rooman juutalaisten pidätykset, hän haluaa saada ne loppumaan välittömästi. Hän lähettää monsignore Montinin suurlähettiläs Weizsäckerin puheille uhkaamaan tätä julkilausumalla.¹⁷⁹ Uhkaukset eivät kuitenkaan tuota tulosta, jolloin Pius ottaa isä Pfeifferin kautta yhteyden katoliseen kenraali Staheliin, joka saa pidätykset loppumaan.¹⁸⁰

Elokuva näyttää paavin ohjeistamassa alaisiaan toimimaan nimissään ja delegoimassa heitä käymään neuvotteluja juutalaisten suojelemiseksi. Paavilla on käytössään monta reittiä, joiden kautta saada haluamansa. Jos jokin tie päättyy umpikujaan, on hänellä aina vaihtoehtoinen väylä.

Piuksen saatua pidätykset loppumaan hän haluaa keskittyä vangittujen auttamiseen. Jälleen hän uhkaa saksalaisia julkisella protestilla. Tällä kertaa se esitettäisiin saksalaisten piispojen välityksellä. Lisäksi Pius lähettää taas isä

¹⁷⁶ Rhodes 1973, 203.

¹⁷⁷ Cornwell 1999, 182–183.

¹⁷⁸ Rhodes 1973, 204.

¹⁷⁹ Under the Roman Sky a 2010, 01:16:26–01:18:08.

¹⁸⁰ Under the Roman Sky a 2010, 01:18:51–01:23:28.

Pfeifferin natsien puheille. Tällä kertaa hän osoittaa saksalaisille, että vangittujen joukossa on myös ei-juutalaisia, kuten seka-avioliitossa syntyneitä, ja saa ihmisiä vapaaksi.¹⁸¹

Pius siis arvaa oikein, että saksalaiset eivät voi kieltäytyä sääntöjen noudattamista. Elokuva tuo näin esille paavin tietämyksen yksityiskohtaisimmistakin lakiteknisistä seikoista ja myös saksalaisesta auktoriteettiuskoisesta luonteenlaadusta. Toisaalta elokuva myös samaan aikaan edistää stereotyyppistä käsitystä saksalaisista sokeasti sääntöjä seuraavana kansana.

Suuren diplomaattisen voiton paavi saavuttaa myös saadessaan Stahelin julistamaan Rooman luostarit Vatikaanin alueeseen kuuluviksi.¹⁸² Isä Pfeifferia tämä arveluttaa, sillä julistus paljastaa luostareissa piiloteltavan pakolaisia. Pius ei kuitenkaan ole huolissaan, sillä hänen mukaansa saksalaiset tuntevat tilanteen jo entuudestaan. Nyt natsit joutuisivat luostareihin hyökätessään uhmaamaan oman komentajansa käskyä. Joka tapauksessa Pius muistuttaa, että jos saksalaiset hyökkäisivätkin, he olisivat entistäkin armottomampia. Siksi luostarien on oltava valmiita puolustautumaan.¹⁸³

Näin Pius keksii jälleen uuden diplomaattisen keinon jolla käydä natseja vastaan. Taas hän myös osoittaa tuntevansa hyvin saksalaisen mielenlaadun monien Saksassa vietettyjen vuosien ansiosta. Elokuvan muusta sisällöstä poiketen Pius kehottaa tässä kohtauksessa vastarintaan. Epäselväksi tosin jää, millä keinoin hän haluaa luostareita puolustettavan. Ajatukseen ei nimittäin enää myöhemmin elokuvassa palata.

Piuksen ponnisteluista huolimatta luostarit joutuvat lopulta saksalaisten hyökkäyksen kohteeksi.¹⁸⁴ Pius lähettää paikalle Montinin, joka uhkaa natseja diplomaattisella selkkauksella ja saa heidät lähtemään. Tilanteen tasaannuttua Pius ryhtyy vastatoimiin. Hän käskää julkaista protestin *L'Osservatore Romanossa* ja ottamaan yhteyttä puolueettomien valtioiden johtajiin ja kertomaan heille tapahtuneesta. Lisäksi hän peruuttaa keskiyön messun, mikä saa kardinaaleissa aikaan suurimman reaktion.¹⁸⁵

Pius pystyy siis konkreettisesti pysäyttämään natsien hyökkäyksen

¹⁸¹ Under the Roman Sky a 2010, 01:24:10–01:26:24.

¹⁸² Under the Roman Sky b 2010, 00:21:25–00:23:18.

¹⁸³ Under the Roman Sky b 2010, 00:25:24–00:26:14.

¹⁸⁴ Under the Roman Sky b 2010, 00:57:51–01:01:42.

¹⁸⁵ Under the Roman Sky b 2010, 01:05:58–01:10:10.

luostareihin. Lisäksi hän aikoo tällä kertaa käyttää julkisuutta hyväkseen protestoimalla mediassa, pyytämällä apua ulkovalloilta ja osallistamalla myös Rooman kristityt tapahtuneeseen perumalla messun. Paavin toiminnan seurauksia ei elokuvassa yksiselitteisesti näytetä, joten jää arvailujen varaan, miten ne tehoavat. Toisaalta luostareihin kohdistuvia hyökkäyksiäkään ei enää näytetä, joten ilmeisesti ainakin ne ovat päättyneet.

Vaikka Piusta on historiankirjoituksessa kutsuttu myös Hitlerin paaviksi, ei *Under the Roman Sky* paavi suhtaudu Hitleriin lainkaan suopeasti. Elokuvassa Pius katsoo filmiltä Hitlerin puhetta, jossa tämä puhuu heikkojen tuhoamisesta. Pius tarkastelee valkokankaalle heijastettua kuvaa ja miettii ääneen, onko Hitler ihminen, vai onko hänen sisällään jotakin muuta. Yhtäkkiä filmi syttyy palamaan, ja Hitlerin kuva vääristyy epämuodostuneeksi (Liitteet, kuva 9).¹⁸⁶ Ei ole vaikeaa nähdä Hitleriä liekkimeren keskellä raivoavana paholaisena. Myöhemmin elokuvassa Pius yrittää manata Saatanaa ulos Hitleristä rukouksellaan.¹⁸⁷ Elokuvan loppupuolella Pius puolestaan toteaa, että diplomatia ei ole toiminut, koska hän on yrittänyt neuvotella paholaisen kanssa.¹⁸⁸

Elokuvan paavi näkee Hitlerin Saatanan riivaamana henkilönä, jonka kanssa neuvottelemisen on mahdotonta. Vastassa ei olekaan siis ihminen vaan paholainen. Tulkintaa Hitleristä riivattuna voi kuitenkin pitää ongelmallisena, koska se saattaa saada aikaan käsityksen, että Hitler ei olisikaan itse vastuussa teoistaan. Se siirtäisi vastuun toisesta maailmansodasta ja holokaustista konkreettisen maailman ulkopuolella sijaitsevalle taholle ja vapauttaisi Hitlerin syyllisyydestä.

Elokuvan Piuksen näkemys natseista ja Hitleristä ei siis ole mairitteleva. Sitäkin suopeammin hän suhtautuu juutalaisiin. Rooman juutalaisten johtajan Danten pyytäessä Piukselta apua kultalunnaiden maksamiseen hän suostuu epäröimättä. Dante puolestaan vannoo juutalaisten maksavan kaiken takaisin. Lupauksen jälkeen paavi ja Dante siteeraavat toisilleen Vanhaa testamenttia. Pius lausuu Herran olevan Abramin kilpi ja Abramin palkan olevan suuri (1. Moos. 15:1). Dante vastaa hänelle Herran luvanneen Abramin jälkeläisten olevan lukuisampia kuin taivaan tähdet (1. Moos. 15:5).¹⁸⁹

¹⁸⁶ *Under the Roman Sky* a 2010, 00:27:13–00:30:30.

¹⁸⁷ *Under the Roman Sky* a 2010, 00:49:24–00:49:59.

¹⁸⁸ *Under the Roman Sky* b 2010, 00:56:57–00:57:50.

¹⁸⁹ *Under the Roman Sky* a 2010, 00:44:37–00:45:48.

Alkuperäisessä kontekstissaan jakeissa ja niiden välissä viitataan Jumalaan Abramien suojelijana vaikeina aikoina sekä lapsettoman Abramien huoleen sukunsa jatkumisesta.¹⁹⁰ Patriarkka Abram edustaa kohtauksessa koko juutalaisuutta, joten ensimmäisen jakeen kautta annetaan ymmärtää, että paavi toimii juutalaisten suojelijana tai ainakin välittää heille Jumalan suojeluksen. Viides jae puolestaan osoittaa luottamusta siihen, että suojeleminen kantaa hedelmää ja juutalaiset elävät lukuisina tulevaisuudessakin. Kultalunnaiden lainaamiseen suojeleminen suhteellisesti suhteellisesti Pius esitetään siis pyyteettömänä juutalaisten auttajana. Hän myös muistaa ja tuo esille kristinuskon juuret juutalaisuudessa.

Natsien valmistautuessa pidättämään juutalaisia Pius käskää kaikkien katolisen kirkon laitosten avata ovensa jokaiselle, joka tarvitsee turvapaikkaa. Kun kardinaalit varoittavat, että se voi johtaa hyökkäykseen Vatikaania kohtaan, paavi ilmoittaa sen tarkoittavan vain sitä, että heidän täytyy rukoilla kovemmin.¹⁹¹ Kun hänelle valitetaan Vatikaanin alueella piileskelevästä juutalaisperheestä, hän antaa heidän jäädä ja katselee hyvillään perheen lasten leikkiä.¹⁹²

Paavi suojelee elokuvassa juutalaisia oman turvallisuutensa uhallakin. Kukaan hänen ympärillään ei suostuttele häntä suojelemaan juutalaisia, vaan päinvastoin neuvoo toimimaan toisin. Auttaminen tapahtuu elokuvassa Piuksen aloitteesta.

Pius käskää lähettää luostareissa piileskeleville juutalaisille ruoka-apua, vaikka Vatikaanissakin kärsitään niukkuudesta. Koska Vatikaanissa on jo aiemmin pienennetty ruoka-annoksia, Pius määrää säästämään kaikesta mahdollisesta juutalaisten hyväksi: lämmityksestä, vaatteista ja polttoaineesta.¹⁹³

Pius antaa elokuvassa mieluummin itsensä ja alaistensa kärsiä puutteesta kuin katselee juutalaisten kärsimystä. Näлкä ja kylmyys eivät kuitenkaan ole vakavimmat paaviin kohdistuvat uhat.

Kaikki paavin toiminta juutalaisten hyväksi ja natsien vastaan tapahtuu elokuvassa hengenvaaran alla. Jo elokuvan alkuhetkistä alkaen saksalaiset uhkaavat hyökätä Vatikaaniin.¹⁹⁴ Natsien suunnitelmista siepata Pius muistutetaan toistuvasti. Elokuvassa kidnappaus on vireillä vuoden 1943 syyskuusta vuoden 1944 maaliskuuhun. Koko tuon ajan paavi on vaarassa joutua hyökkäyksen

¹⁹⁰ Westermann 1981, 151.

¹⁹¹ Under the Roman Sky a 2010, 01:03:13–01:03:58.

¹⁹² Under the Roman Sky b 2010, 00:08:42–00:09:47.

¹⁹³ Under the Roman Sky b 2010, 00:24:39–00:25:24.

¹⁹⁴ Under the Roman Sky a 2010, 00:13:04–00:15:00.

kohteeksi.¹⁹⁵

Tosiasiassa syyskuussa 1943 alulle pannuista sieppaussuunnitelmista luovuttiin jo saman vuoden joulukuussa.¹⁹⁶ Elokuvan esittämälle tulkinnalle voi kuitenkin yrittää löytää syitä. Piuksen vaikeneminen juutalaisten kohtalosta on ollut yksi häntä koskevan arvostelun tärkeimmistä piirteistä. Vaikka *Under the Roman Sky* näkökulmasta paavin toimet olivat riittäviä, esittää se kenties pitkään jatkuneen sieppauksen uhan yhtenä syynä, jonka takia paavin oli syytä olla toimissaan varovainen. Lisäksi tietysti elokuvasta tulee jännittävämpi, kun sen keskushenkilö on jatkuvassa hengenvaarassa.

Under the Roman Sky on selvää jatkumoa lukuisille 2000-luvulla esitetyille puolustusvuheenvuoroille Pius XII:n hyväksi. Esimerkiksi Jenkins ja Dalin ovat torjuneet voimakkaasti syytökset paavin antisemitismistä, ja nähneet ne jopa osana antikatolista liikettä, jonka tarkoituksena on heikentää kirkon asemaa. Syytöksillä hyökättiin heidän mukaansa myös Piuksen kanonisointipyrkimyksiä vastaan. Jos antisemitistiseksi ja Hitlerin liittolaiseksi tulkittu paavi julistettaisiin pyhimykseksi, vaikuttaisi se siltä kuin nykyinen kirkko antaisi hyväksyntänsä holokaustille.¹⁹⁷

3.4 *Under the Roman Sky* ristiriitainen vastaanotto

Under the Roman Sky sai ensiesityksensä televisiossa, eikä se ollut teatterilevityksessä. Elokuvan taloudellisesta menestyksestä on tämän takia vaikea sanoa mitään. Elokuvista ei ole internetissä myöskään kovin monta arvostelua, mutta jonkin verran keskustelua se onnistui herättämään.

Elokuvan ilmestyessä paavina toimi Benedictus XVI (2005–2013). Hänelle järjestettiin yksityinen ennakkonäytös elokuvasta ja hän kommentoi sitä tuoreeltaan. Benedictus oli mielissään saatuaan nähdä elokuvan ja kuvaili sitä ”merkittäväksi”. Hän kiitti nimeltä elokuvan tuottaja Ettore Bernabeitä. Vaikka elokuva kuului populäärielokuvien genreen, oli sen ansioksi hänen mielestään luettava se, että se pyrki rekonstruoimaan kuvaamansa tapahtumat ja Piuksen hahmon mahdollisimman tarkasti ja ottamalla viimeisimmän tutkimuksen huomioon. Elokuvan tärkeimmäksi viestiksi paavi nosti lähimmäisenrakkauden

¹⁹⁵ *Under the Roman Sky* a 2010, 00:42:40–00:44:07, 01:43:30–01:44:14; *Under the Roman Sky* b 2010, 00:15:17–00:15:57, 00:21:25–00:23:18, 00:28:31–00:31:06, 00:50:30–00:51:50, 01:15:31–01:16:01, 01:22:47–01:23:40, 01:29:00–01:32:28.

¹⁹⁶ Cornwell 1999, 313–315.

¹⁹⁷ Jenkins 2003, 193.

korostamisen. Pius oli Benedictuksen mukaan varsinkin toisen maailmansodan aikana toteuttanut suurta lähimmäisenrakkautta Roomaa ja koko maailmaa kohtaan, ja hän oli tyytyväinen siihen, että se näkyi myös elokuvassa. Benedictus kehui elokuvaa välineenä, jolla ihmiset saavat tietoa aiheista, jotka eivät välttämättä olleet heille aikaisemmin tuttuja.¹⁹⁸

Benedictus oli siis hyvin tyytyväinen elokuvan välittämään kuvaan edeltäjästään. Sen sijaan elokuvan taiteellisista ansioista hän ei maininnut mitään, eikä varsinaisesti kerro pitikö hän siitä elokuvana eikä vain puheenvuorona Piuksen puolustukseksi. Tästä voisi vetää sen johtopäätöksen, että Benedictus ei välttämättä arvostanut elokuvan taiteellisia ansioita kovinkaan korkealle. Hänen suhtautumisensa elokuvataiteeseen oli miltei identtinen Piuksen näkemyksen kanssa. Kuten Pius yli viisikymmentä vuotta aiemmin, Benedictuskin piti elokuvaa merkittävänä sivistävänä välineenä, jonka avulla yleisön tietoisuuteen pystyi saattamaan tärkeitä asioita.

Kaikki eivät jakaneet Benedictuksen käsitystä siitä, että *Under the Roman Sky* välittämä kuva Piuksesta olisi ollut paikkansapitävä. *The Jerusalem Post* uutisoi, että Rooman juutalaisyhteisöstä oli kantautunut elokuvaan kriittisesti suhtautuvia kantoja. Yhteisön johtaja Riccardo Pacifici piti elokuvan ”revisionismia mahdottomana hyväksyä”. Roomalainen rabbi Riccardo di Segni puolestaan piti elokuvaa ”roskana” ja näki, että sen ainoa tarkoitus oli vain esitellä paavin absoluuttista hyvyttä ja löytää poliittinen ja moraalinen oikeutus kaikille hänen teoilleen.¹⁹⁹ Benedictuksen ja Pacificin ja di Segnin vastakkaiset kannat osoittivat, että jakolinjat suhtautumisessa Piukseen olivat edelleen syvät. Vaikka *Under the Roman Sky* pyrki puhdistamaan Piuksen mainetta, ei sen viesti mennyt läpi kaikille.

Bloggari Álvaro Obregón arvioi elokuvan Bubblews-internetsivustolla. Hänkään ei niellyt elokuvan esittämiä väitteitä Piuksen toiminnasta. Obregón sanoi elokuvan olevan revisionistinen ylistys paaville, joka todellisuudessa ei ollut yhtä kiinnostunut juutalaisten kohtalosta kuin elokuva väitti. Elokuva pyrki hänen mukaansa kaunistelemaan paavin tekoja ja muokkaamaan hänestä sankarin. Obregón piti elokuvan keskiössä olevaa kolmiodraamaa ja selviytymistarinaa pitkästyttävänä. Ainoan kehunsa hän antoi Piusta esittäneelle James Cromwellille,

---

¹⁹⁸ Benedictus XVI 2010.

¹⁹⁹ JP 2010.

jonka roolisuoritus edusti sitä rohkeutta ja myötätuntoa, jota todellisenkin paavin hänen mukaansa olisi pitänyt teoissaan toteuttaa.²⁰⁰

Katolisen internetsivuston Unam Sanctam Catholicamin arviossakaan *Under the Roman Sky* ei saanut suuria kehuja. Arvostelija Phillip Campbellin mielestä elokuvan arvot olivat kyllä kohdallaan, mutta sen eri ainekset eivät kohdanneet tyydyttävällä tavalla. Campbell olisi halunnut nähdä elokuvan keskittyvän enemmän paaviin ja pyrkivän luomaan selvemmän yhteyden paavin ja niiden välillä, joiden hyväksi hän toimi. Hänen mielestään paavin olisi pitänyt olla aktiivisempi elokuvassa. Nyt paavi esiintyi elokuvassa pitämässä puheitaan tylsien arkisten askareidensa lomassa. Hän myös piti elokuvan välittämää kuvaa natsien pahuudesta (evil) miltei epäuskottavana.²⁰¹

Koska arvioita ei ole saatavilla kovinkaan paljon, ei ole mahdollista tehdä kaikenkattavaa tulkintaa siitä, minkälainen *Under the Roman Skyn* vastaanotto oli. Sen elokuvalliset ansiot eivät kuitenkaan saaneet juuri kiitosta, vaan sitä kuvattiin lähinnä tylsäksi. Vaikka elokuvan sanoman kanssa olisi oltu samaa mieltä, oli itse toteutus jäänyt heikoksi. Elokuvan esittämä tulkinta Piuksesta jakoi kommentoijat kahteen leiriin. Toiset pitivät kuvaa historiallisesti tarkkana, kun taas toiset pitivät elokuvaa paavin toimia vääristelevänä. Kannanotot kuvastivat myös tutkimuksen piirissä vaikuttanutta kaksijakoisuutta.

---

²⁰⁰ Obregón 2014.

²⁰¹ Campbell s.a.

4. Johtopäätökset

Tässä tutkielmassa lähdin selvittämään sitä, minkälaisen kuvan elokuvat *Aamen* ja *Under the Roman Sky* välittävät paavi Pius XII:sta ja erityisesti hänen suhtautumisestaan juutalaisiin ja holokaustiin.

Elokuvat esittävät miltei vastakkaiset näkemykset Piuksesta. *Aamen* perustuu Rolf Hochhuthin vuonna 1963 julkaistuun näytelmään *Sijainen*, joka oli ensimmäisiä Piukseen kriittisesti suhtautuvia arvioita. Elokuva toi taiteessa esiintyvän Piuksen kritiikin uudelle vuosituhannele ja oli samalla osa tieteellisessäkin tutkimuksessa vilkkaana jatkunutta keskustelua. Elokuvan esittämät syytökset paavia kohtaan olivat tuttuja esimerkiksi John Cornwellin, Susan Zuccottin ja Michael Phayerin tutkimuksista. *Aamenen* keskeinen väite on, että Pius ei tehnyt riittävästi juutalaisten suojelemiseksi holokaustilta. Elokuva esittää, että tämä johtui nimenomaan uhrien juutalaisuudesta ja paavin ja katolisen kirkon antisemitistisyydestä. Pius ja katolilaiset ja natsit ovat elokuvan näkökulmasta keskenään verrannollisia, tai kirkko ainakin vaikenemisellaan kansanmurhan mahdollistava taho.

Samalla *Aamen* sopii luontevasti osaksi ohjaaja Costa-Gavrasin filmografiaa, jossa korostuvat auktoriteettien kyseenalaistaminen ja epäluulo valtaapitäviä kohtaan. Costa-Gavras toimi myös *Aamenen* tuottajana ja valkokangassovituksen toisena käsikirjoittajana, joten elokuvaa voi hyvällä syyllä pitää pitkälti hänen ehdoillaan tehtynä ja hänen näkemystään vastaavana elokuvana.

Under the Roman Sky puolestaan vaikuttaa syntyneen pikemminkin kristilliset arvot omaavien tuotantoyhtiöiden tilaustyönä, kuin ohjaaja Christian Duguay'n taiteellisen kunnianhimon siivittämänä. Se vastaa lukuisiin Piusta vastaan esitettyihin syytöksiin ja esittää hänet juutalaisten suojelijana. Pius on elokuvassa pyhimysmäinen hahmo, jolla on ratkaisu jokaiseen mahdolliseen vastaantulevaan ongelmaan. Hän voittaa vastustajansa lempeydellä ja luottamalla Jumalaan. Monissa kohtauksissa tunnutaan tarkoituksellisesti tuovan esille Piukseen kohdistunutta kritiikkiä, jotta tuohon kritiikkiin päästäisiin vastaamaan. Näissä tapauksissa *Under the Roman Sky* tukeutuu väitteissään sellaisiin Piuksen puolustajiin kuin David G. Dalin ja Ronald Rychlack.

Elokvien vastakkainen suhtautuminen Piukseen näkyy jo siinä, miten

katolinen kirkko suhtautui niiden tuotantoprosessiin. Penseästi paaviin suhtautuvaa *Aamenta* ei saatu kuvata Vatikaanissa ja Roomassa, vaan tapahtumapaikat jouduttiin lavastamaan Romaniaan. Piusta puolustavalle *Under the Roman Skulle* kuvauslupa taas heltisi. Lisäksi elokuvasta järjestettiin yksityinen ennakkonäytös paavi Benedictus XVI:lle, mikä on osoitus elokuvantekijöiden ja Vatikaanin läheisistä väleistä. Pyhän istuimen suhtautuminen elokuvantekoon kertoo siitä, kuinka arka aihe Pius XII ja holokausti oli kirkolle vielä yli puoli vuosisataa tapahtumien jälkeen. Toisaalta se myös antaa kuvan siitä, miten suuren painoarvon Vatikaani antoi elokuvalla ajatusten välittäjänä ja käsitysten muokkaajana. Jo Pius itse piti elokuvaa merkittävänä tapana sivistää yleisöä, ja Benedictus toisti saman ajatuksen puheenvuorossaan *Under the Roman Skyta* koskien.

Kumpikin elokuva käyttää hyväkseen elokuvallisia keinoja sanomansa esilletuomiseen, mutta hieman eri tavoin. *Aamenessa* suurin rooli on tapahtumien ja henkilöiden rinnastamisella. Piuksen liikkuminen rinnastuu keskitysleirille kulkevien junien liikkeeseen, mikä välittää viestin paavin roolista holokaustin mahdollistajana. Natsit ja katolilaiset rinnastetaan kahdessa samankaltaisessa kohtauksessa, jossa eliitti mässäilee ylhäisessä yksinäisyydessään sodan kauhuista välittämättä.

Fiktiivisen jesuiitta Riccardo Fontanan hahmoa käytetään elokuvassa tekemään rinnastus peräti kahteen henkilöön. Kurt Gersteinin kanssa he ovat kumpikin hahmoja, jotka toimivat omantuntonsa mukaisesti omien yhteisöjensä odotusten ja määräysten vastaisesti. Heistä kumpikaan ei ole valmis tekemään kompromisseja. He kantavat päätöksensä seuraukset niiden vääjäämättömään loppuun asti. Kumpikin päätyy käytännössä riistämään oman henkensä ihanteidensa puolesta. Fontana ei suostu pakenemaan tuhoamisleiriltä, koska haluaa huolehtia kärsivistä ja seistä heidän rinnallaan viimeiseen asti. Gerstein puolestaan päätyy itsemurhaan pysyteltään mukana tuhoamisleirien toiminnassa sodan loppuun asti pystyäkseen todistamaan kauheuksista, joita ei uskonut kenenkään muun tuovan ilmi sodan jälkeen.

Toinen hahmo, johon Fontana rinnastuu, on Pius XII. Fontana on kuin nuori versio paavista. He kumpikin kuuluvat sukuun, jolla on pitkät perinteet Vatikaanissa. Elokuvassa Fontana myös toimii Pyhän istuimen diplomaattina Berliinissä, missä Piuskin vietti suuren osan urastaan. Yhtäläisyydet eivät

kuitenkaan jatku loputtomiin. Fontana pyrkii kaikin keinoin pelastamaan juutalaiset keskitysleireiltä, kun taas Pius pysyi elokuvan mukaan vaiti. Fontana toimii elokuvassa kuin muistutuksena siitä, että paavin lähtökohdista käsin juutalaisten ahdinkoon olisi voinut suhtautua myös empaattisemmin ja heidän puolestaan toimia aktiivisemmin.

Under the Roman Sky puolestaan turvautuu kuvakerronnassaan perinteiseen uskonnolliseen kuvastoon. Elokuvassa Pius poseeraa toistuvasti ristiinnaulitun Kristuksen tavoin kädet sivuilleen levitettynä, mikä luo hänestä uhrautuvaisen ja rakastavan kuvan. Erityisesti renessanssiajan uskonnollinen taide on elokuvassa merkittävässä roolissa. Sikstuksen kappelin freskojen aiheet kuvastavat natsijohtajan sisäistä kamppailua ja hänen tekemäänsä parannusta hänen päättäessään määrätä saksalaisjoukot vetäytymään Roomasta. *Aatamin luominen* osoittaa hänen löytäneen yhteyden Jumalaan. Katolisen sivuhenkilön Marcon kuoltua nunna kannattelee häntä sylissään asetelmassa, joka mukailee Pietä-kuvatyyppin esimerkkiä.

Elokuvat osoittavat, että Piuksen käsittelyssä vastakkainasettelu jatkui 2000-luvulle asti kärjistettynä taiteessakin. Siinä missä *Aamen* pyrkii kuvaamaan Piuksen välinpitämättömänä juutalaisten ahdinkoa kohtaan, *Under the Roman Sky* esittää hänet myötätuntoisena ja sinnikkäänä juutalaisten puolustajana. Kun *Aamen* rinnastaa katolisen kirkon ja natsi-Saksan, *Under the Roman Sky* esittää kirkon natsien voimakkaimpana vastustajana. Saman aineiston ja samojen historiallisten tapahtumien avulla voi päätyä täysin päinvastaisiin tulkintoihin. Kuten yleensäkin tunteita herättävässä keskustelussa, ääripäät korostuvat ja nyansseille jää vähemmän tilaa.

Elokuvan käsittely erilaisten paavitulkintojen välittäjänä voi tarjota tutkimuskohteita tulevaisuudenkin tutkijoille. Tässä tutkielmassa pystyin perehtymään vain kahteen elokuvaan, mutta Pius XII esiintyy muissakin elokuvissa. Lisäksi muita todellisia paaveja sekä paaviutta ylipäätään on käsitelty lukuisissa elokuvissa. Ne antavat monia mahdollisuuksia tutkia sitä kuvaa, jota paaveista ja sitä kautta koko katolisesta kirkosta välitetään yleisöille, mitkä tahot ovat noiden näkemysten taustalla, ja minkälaisen vastaanoton ne ovat saaneet.

5.Liitteet

Kuva 1 (*Aamen*)

Kuva 2 (*Aamen*)

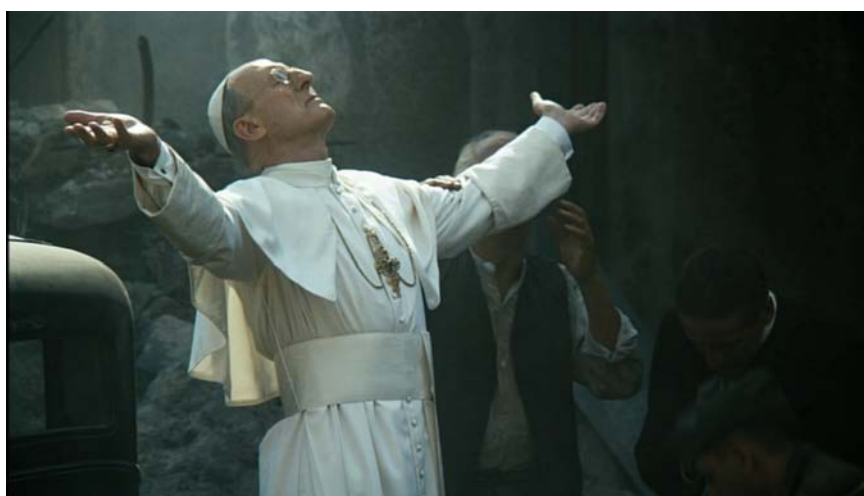
Kuva 3 (*Aamen*)

Kuva 4 (*Aamen*)

Kuva 5 (*Aamen*)

Kuva 6 (*Under the Roman Sky*)

Kuva 7 (*Under the Roman Sky*)

Kuva 8 (*Under the Roman Sky*)

Kuva 9 (*Under the Roman Sky*)

6. Lähde- ja kirjallisuusluettelo

6.1 Lähteet

6.1.1 Elokuvalähteet

Aamen. Lopullinen ratkaisu (Amen.). *Kieli:* Englanti *Valmistusmaa:* Ranska, Saksa, Romania. *Käsikirjoitus:* Costa-Gavras, Jean-Claude Grumberg perustuen Rolf Hochhuthin näytelmään Der Stellvertreter. *Ohjaus:* Costa-Gavras. *Kuvaus:* Patrick Blossier. *Leikkaus:* Yannick Kergoat. *Lavastus:* Ari Hantke. *Musiikki:* Armand Amar. *Pääosan esittäjät:* Ulrich Tukur (Kurt Gerstein), Mathieu Kassovitz (Riccardo Fontana), Ion Caramitru (Count Fontana), Marcel Iureş (The Pope). *Tuottaja:* Andrei Boncea. *Tuotantoyhtiöt:* Canal+, K.G. Productions, KC Medien, Katharina, Renn Productions, TF Films Production. *Ensiesitys:* Helmikuu 2002 *Pituus:* 132 min.

Under the Roman Sky. *Kieli:* Englanti *Valmistusmaa:* Italia, Saksa *Käsikirjoitus:* Francesco Arlanch, Fabrizio Bettelli. *Ohjaus:* Christian Duguay. *Kuvaus:* Fabrizio Lucci. *Leikkaus:* Nicola Bonifanti, Lorenzo Fanfani, David Yardley. *Lavastus:* Carmelo Agate. *Musiikki:* Andrea Guerra. *Pääosan esittäjät:* James Cromwell (Pope Pius XII), Cesare Bocci (Monsignor Giovanni Montini) Alessandra Masronardi (Miriam), Marco Foschi (Davide), Miguel Herz-Kestranek (Father Pankratus Pfeiffer), Ettore Bassi (Marco), Holger Daemgen (General Reiner Stahel), Mathias Herrmann (Obergruppenführer Karl Wolff), Andrea Tidona (Armando), Vincent Riotta (Dante Cimino), Heinz Trixner (Ambassador Ernst von Weizsäcker). *Tuottaja:* Luca Bernabei. *Tuotantoyhtiöt:* Lux Vide, Rai Fiction, EOS Entertainment, Tellux Film, Bayerischer Rundfunk (BR), RaiTrade. *Ensiesitys:* Lokakuu 2010. *Pituus:* 200 min.

From Kurt Gerstein to Ulrich Tukur. *Ohjaus ja kuvaus:* Anne Abitbol. *Tuottaja:* Michèle Ray-Gavras. *Tuotantoyhtiöt:* Renn Productions, Katharina, Pathé. *Tuotantovuosi:* 2002. *Pituus:* 17 minuuttia.

Interview with Matthieu Kassovitz
2002 Amen-DVD-julkaisun lisämateriaali.

6.1.2 Painetut lähteet

Hochhuth, Rolf
1963 Sijainen. Porvoo: WSOY.

Nostra Aetate
1967 Kirkon suhteesta ei-kristillisiin uskontoihin. Vatikaanin 2. kirkolliskokouksen lokakuun 28. päivänä 1965 hyväksymä julistus. De Ecclesiae habitudine ad religiones non-christianas. Helsinki: Katolinen tiedotuskeskus.

6.1.3 Internetlähteet

AlloCiné Amen

s.a. Amen. <http://www.allocine.fr/film/fichefilm_gen_cfilm=29197.html>. Katsottu 25.2.2015.

Benedictus XVI

2010 Screening of a Film on Pius XII entitled "Under the Roman Sky". 9.4.2015. <https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2010/april/documents/hf_ben-xvi_spe_20100409_cielo-roma.html>. Katsottu 10.10.2015.

BoxOffice Amen

s.a. Amen. <<http://pro.boxoffice.com/statistics/movies/amen-2003?q=Amen>>. Katsottu 25.2.2015.

Box Office Mojo Amen

s.a. Amen. <<http://boxofficemojo.com/movies/?id=amen.htm>>. Katsottu 25.2.2015.

BR

s.a. Die Finanzen des BR. <<http://www.br.de/unternehmen/inhalt/br-zahlen-finanzen-100.htm>>. Katsottu 22.1.2015.

Bradshaw, Peter

2002 Amen. 11.7.2002. The Guardian. <<http://www.theguardian.com/film/2002/jul/12/1>>. Katsottu 6.3.2015.

Campbell, Phillip

s.a. Pius XII: Under the Roman Sky. <<http://unamsanctamcatholicam.com/fun-stuff/movie-reviews/89-unam-sanctam-catholicam-movie-reviews/movie-reviews/401-pius-xii-roman-sky.html>>. Katsottu 10.10.2015.

Ebert, Roger

2008 How to Read a Movie. – Roger Ebert's Journal 30.8.2008. <<http://www.rogerebert.com/rogers-journal/how-to-read-a-movie>>. Katsottu 27.11.2014.

Franciscus

2015 Angelus. 6.9.2015. <http://w2.vatican.va/content/francesco/en/angelus/2015/documents/papa-francesco_angelus_20150906.html>. Katsottu 7.10.2015.

Gilbey, Ryan

2002 Out of sight, out of mind. 13.7.2002. The Observer. <<http://www.theguardian.com/theobserver/2002/jul/14/1>>. Katsottu 6.3.2015.

Hoberman, James

2003   Secrets and Lies. 21.1.2003. The Village Voice.
<<http://www.villagevoice.com/2003-01-21/film/secrets-and-lies/>>.
Katsottu 8.3.2015.

IMDb Amen

s.a.   Amen. <<http://www.imdb.com/title/tt0280653/reference>>. Katsottu
10.10.2015.

IMDb Amen box office

s.a.   Amen box office.
<<http://www.imdb.com/title/tt0280653/business>>. Katsottu
25.2.2015.

IMDb Arlanch

s.a.   Francesco Arlanch. <<http://www.imdb.com/name/nm1452720/>>.
Katsottu 23.1.2015.

IMDb Bettelli

s.a.   Fabrizio Bettelli. <<http://www.imdb.com/name/nm0079296/>>.
Katsottu 23.1.2015.

IMDb BR

s.a.   Bayerischer Rundfunk.
<<http://www.imdb.com/company/co0051615/>>.
Katsottu 22.1.2015.

IMDb Canal+

s.a.   Canal+. <<http://www.imdb.com/company/co0028557/>>. Katsottu
17.2.2015.

IMDb Duguay

s.a.   Christian Duguay. <<http://www.imdb.com/name/nm0240995/>>.
Katsottu 22.1.2015.

IMDb EOS

s.a.   EOS Entertainment.
<<http://www.imdb.com/company/co0042536/>>. Katsottu
22.1.2015.

IMDb Katharina

s.a.   Katharina. <<http://www.imdb.com/company/co0017735/>>.
Katsottu 18.2.2015.

IMDb Lux Vide

s.a.   Lux Vide. <<http://www.imdb.com/company/co0064546/>>. Katsottu
22.1.2015.

- IMDb Renn
s.a. Renn Productions. <<http://www.imdb.com/company/co0067540/>>. Katsottu 18.2.2015.
- IMDb Tellux
s.a. Tellux Film. <<http://www.imdb.com/company/co0078062/>>. Katsottu 22.1.2015.
- IMDb TF1
s.a. TF1 Films Production. <<http://www.imdb.com/company/co0079764/>>. Katsottu 18.2.2015.
- IMDb UtRS
s.a. Sotto il cielo di Roma. <<http://www.imdb.com/title/tt1499680/reference>>. Katsottu 10.10.2015.
- JP
2010 Miniseries glorifying wartime Pope Pius decried. 3.11.2010. <<http://www.jpost.com/Jewish-World/Jewish-News/Miniseries-glorifying-wartime-Pope-Pius-decried>>. Katsottu 10.10.2015.
- KC
s.a. KC Medien. <<http://www.imdb.com/company/co0076287/>>. Katsottu 17.2.2015.
- K.G.
s.a. K.G. Productions. <<http://www.kgproductions.fr/>>. Katsottu 17.2.2015.
- Lux Vide Mission
s.a. Mission. <<http://www.luxvide.it/en/mission.php>>. Katsottu 22.1.2015.
- Lux Vide Story
s.a. Story. <<http://www.luxvide.it/en/story.php>>. Katsottu 22.1.2015.
- Notes
1985 Notes on the Correct Way to Present Jews and Judaism in Preaching and Catechesis in the Roman Catholic Church. <http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/relations-jews-docs/rc_pc_chrstuni_doc_19820306_jews-judaism_en.html>. Katsottu 8.10.2015.
- Obregón, Álvaro
2014 Pius XII/Under the Roman Sky. 6.9.2014. <<http://www.bubblews.com/posts/pius-xii-under-the-roman-sky>>. Katsottu 10.10.2015.

- Oanda
s.a. Historical Exchange Rates.
<<http://www.oanda.com/currency/historical-rates/>>. Katsottu
25.2.2015.
- Pius XI
1937a Mit Brennender Sorge. 14.3.1937.
<http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_14031937_mit-brennender-sorge.html>. Katsottu 14.10.2015.
- Pius XI
1937b Divini Redemptoris. 19.3.1937. <http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19031937_divini-redemptoris.html>. Katsottu 14.10.2015.
- Pius XII
1942 The Internal Order of States and People. 24.12.1942.
<<https://www.ewtn.com/library/PAPALDOC/P12CH42.HTM>>. Katsottu 17.4.2015.
- Pius XII
1957 Miranda Prorsus. <http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_08091957_miranda-prorsus.html>. Katsottu 6.5.2015.
- RAI
s.a. La Missione. <http://www.rai.it/dl/rai/text/ContentItem-c51b70d2-9aa1-4d03-b635-94f39a57bbb3.html?refresh_ce>. Katsottu
22.1.2015.
- Renn
s.a. Renn Productions.
<http://fr.wikipedia.org/wiki/Renn_Productions>. Katsottu
18.2.2015.
- RT Amen
s.a. Amen. <<http://www.rottentomatoes.com/m/amen/>>. Katsottu
25.2.2015.
- Scott, A. O.
2003 An Inventor Trapped in Nazi Evil. 24.1.2003. The New York
Times.
<<http://www.nytimes.com/2003/01/24/movies/24AMEN.html?pagewanted=all>>. Katsottu 6.3.2015.
- Statista
2013 Facts on the film industry.
<<http://www.statista.com/topics/964/film/>>. Katsottu 6.5.2015.

- StudioCanal
s.a. About Us. <<http://studiocanal.com/en/studiocanal-group/about>>. Katsottu 17.2.2015.
- Tellux-Gruppe
s.a. Geschichte. <<http://tellux-gruppe.de/telluxgeschichte.htm>>. Katsottu 22.1.2015.
- TF1
s.a. Le Groupe TF1. Notre histoire. <<http://www.groupe-tf1.fr/fr/groupe/notre-histoire-1974-1989>>. Katsottu 18.2.2015.
- Tobias, Scott
2003 Amen. 27.1.2003. A.V. Club. <<http://www.avclub.com/review/amen-12143>>. Katsottu 8.3.2015.
- Tuohinen, Petteri
2015 Miksi suurin osa on miehiä ja miksi he tulevat tänne? Yhdeksän kysymystä Euroopan pakolaiskriisistä. 4.10.2015. Helsingin Sanomat. <<http://www.hs.fi/kotimaa/a1443842654716>>. Katsottu 7.10.2015.
- UIS Average ticket prices
s.a. Average ticket prices. <<http://www.uis.unesco.org/culture/Documents/average-ticket-price.xlsx>>. Katsottu 25.2.2015.
- Wikipedia Amen
s.a. Amen. <<http://en.wikipedia.org/wiki/Amen>>. Katsottu 25.2.2015.

6.2 Kirjallisuus

- Arendt, Hannah
1964 The Deputy. Guilt by Silence. – Responsibility and Judgement. New York: Schocken Books.
- Bagh, Peter von
1998 Elokuvan historia. Uudistettu laitos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Bagh, Peter von
2009 Lajien synty. Elokuvan rakkaimmat lajit. Esittelyssä 147 genre-elokuvan helmeä. Helsinki: WSOY.
- Bergström, Milla
2004 Pyhä Pius XII vai Hitlerin paavi? Vuosina 1998–2003 käyty keskustelu paavi Pius XII:n suhtautumisesta holokaustiin. Yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Hc.

- Cornwell, John
1999 Hitler's Pope. The Secret History of Pius XII. London: Viking.
- CotC
1995 Chronicle of the Cinema. 100 Years of the Movies. Ed. Robyn Karney. London: Dorling Kindersley.
- Dalin, David G.
2005 The Myth of Hitler's Pope. How Pius XII Rescued Jews From the Nazis. Washington, DC: Regenery.
- Duffy, Eamon
1997 Saints & Sinners. A History of the Popes. []: Yale University Press.
- Doino, William Jr.
2004 An Annotated Bibliography of Works on Pius XII, the Second World War, and the Holocaust. – The Pius War. Responses to the Critics of Pius XII. Ed. Joseph Bottum & David G. Dalin. Lanham: Lexington Books.
- Giannetti, Louis
1999 Understanding Movies. Eighth edition. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Goñi, Uki
2002 The Real Odessa. How Perón Brought the Nazi War Criminals to Argentina. London: Granta Books.
- Griech-Polelle, Beth A.
2002 Bishop von Galen: German Catholicism and National Socialism. New Haven: Yale University Press.
- Haavisto, Jussi
2008 Kummisetien katolinen kirkko – *Kummisetä*-elokuvien ja *The Sopranos* -sarjan välittämä kuva roomalaiskatolisesta kirkosta. Yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Hc.
- Hanska, Jussi
2005 Kristuksen sijaiset maan päällä? Paaviuden historiaa apostoli Pietarista Johannes Paavali toiseen. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1047. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Hebblethwaite, Peter
1993 Paul VI. The First Modern Pope. New York: Paulist Press.
- Honour, Hugh & Fleming, John
2001 Maailman taiteen historia. Kolmas painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

- Jenkins, Philip
2003   The New Anti-Catholicism. The Last Acceptable Prejudice. New York: Oxford University Press.
- Joffroy, Pierre
1969   A Spy For God. The Ordeal of Kurt Gerstein. London: Fontana/Collins.
- Kelly, J. N. D. & Walsh, Michael J.
2010   Oxford Dictionary of Popes. Second edition. New York: Oxford University Press.
- Kershaw, Ian
2000   Hitler. 1936–45: Nemesis. London: Penguin Books.
- Lundgren, Svante & Myllykoski, Matti
2005   Murhatun Jumalan varjo. Antisemitismi kristinuskon historiassa. Helsinki: Yliopistopaino
- Marchione, Margherita
2002   Consensus and Controversy. Defending Pope Pius XII. New York: Paulist Press.
- McDannell, Colleen
2008   Why the Movies? Why Religion?. – Catholics in the Movies. Oxford: Oxford University Press.
- Padovani, Cinzia
2005   A Fatal Attraction. Public Television and Politics in Italy. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Phayer, Michael
2000   The Catholic Church and the Holocaust, 1930–1965. Bloomington: Indiana University Press.
- Rhodes, Anthony
1973   The Vatican in the Age of the Dictators 1922–1945. London: Hodder and Stoughton.
- Rychlack, Ronald J.
2004   A Dangerous Thing to Do. – The Pius War. Responses to the Critics of Pius XII. Ed. Joseph Bottum & David G. Dalin. Lanham: Lexington Books.
- Sánchez, José M.
2002   Pius XII and the Holocaust. Understanding the Controversy. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.
- Stokstad, Marilyn & Cothren, Michael W.
2011   Art History. Fourth edition. Boston: Prentice Hall.

Sturken, Marita

2008   Memory, consumerism and media: Reflections on the emergence of
                    the field. – Memory Studies 1.

Westermann, Claus

1985   Genesis 12–36. A Commentary. London: SPCK.

Zuccotti, Susan

2000   Under His Very Windows: The Vatican and the Holocaust in Italy.
                    New Haven: Yale University Press.